

MAGYARORSZÁG
■ ■ PÉNZ- ÉS ■ ■
SÜLYVISZONYYAI

AZ ANJOUK ALATT

(BÖLCSELET-TUDORI ÉRTEKEZÉS)

IRTA BOHDANECZKY IMRE

Kútfők és kútfői munkák.

- Dr. Arnold Luschin f. Ebengreuth : „Allgemeine Münzkunde und Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeuten.“ (Belew-Meinecke : »Handbuch der Mittelalterlichen und neueren Geschichte. röv. Dr. A. Luschin. Handbuch.)
- „ „ „ Münzgeschichte Vorstudien. „Archiv Oesterreichische Geschichtsquelle“ 47 k.
- „ „ „ Zur Oesterreichischen Münzkunde des XIII—XIV-ten Jahrhunderts“ („Archiv f. Oesterreichische Geschichtsquelle“ 41 k.
- August v. Böckh : „Metrologische Untersuchungen über Gewichte und Münzfüsse und Masse des Alterthums in ihrem Zusammenhange.“
- Dr. Arnold Luschin f. Ebengreuth : „Die Wiener Pfennige.“
- „A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1905-iki évkönyve.“
- Béllházy János : „Régi Magyar Pénzverési Súlymértékek.“
- Chmell : „Oesterreichische Geschichtsforscher.“
- Fejér György : „Codex Diplomaticus VIII—IX. Tomus.“
- Fejérpataky László dr. : „Monumenta Vaticana.“
- „ „ „ „Felső magyarországi Városok Számadás Könyve.“
- Finályi Henrik : „A Régi Magyar Súlymérték“ (Különlenyomat az Erdélyi muzeum-egylet IV. kötetéből.)
- Hoffmann : „Münzschlüssel.“
- Karl August Muffat : „Ueber das Gewicht u. Gehalt der Oesterreichischen Pfennige.“
- Nagy J. : „Anjoukori Okmánytár.“
- „Nemzetgazdasági Szemle 1888.“ (Nemzgzd. Szemle.)
- Rufinus : „Computus Magistri Rufini de Civinio super quibusdam

procuracionibus restantibus Fratri Gentili S. A. L. in regno Hungariae debitis 1317.“

Salamon Ferencz: „Budapest története“ III. k.

Stephanus Schoenwisner: „Notitia Hungaricae Rei Nummariae.“

Thallóczy Lajos: „A Kamara-Haszna.“ (Lucrum Camerae.)

Voigt: „Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen.“

Verbőczy: Tripartitum.

*

A legfontosabb kútfők, a rendeletek legtöbbje nincs kiadva sajnós, s így azokat Salamon Ferenc említett művéből vagyok kénytelen venni és azokkal megelégedni.

Bevezetés.

Mikor Károly Róbert Magyarország trónjára lépett, itt a legnagyobb zavarban talált mindent. Egy bölcs és előrelátó fejedelem az ily állapotokat természetesen nem tűrheti, mert ez nemcsak az expansiv politikát teszi lehetetlenné, de még a defensivet is. Azért Károly király, mikor ténylegesen uralkodni kezd, legfőbb kötelességének tekinti az országot rendbehozni, a zavart, fejtelenséget megszüntetni. Gyökeres orvoslás kellett itt, mert a kór az állami élet gyökerét támadta meg. Segíteni kellett a zilált pénz- és hadügyi helyzeten, amelyeken az egész állami élet, a népek biztonsága, becsülete s jóléte nyugszik. Az az ország, melynek hadi és pénzügye rendetlen, erős sohasem lehet!

Ezen bajok felismerése s azok gyökeres orvoslása Károly király dicsőségét hirdetik, aki, ha a történelem nem is nevezi nagynak, mindenesetre derék és jóra való fejedelem volt. Neki köszönhetni, hogy az interregnum borzalmai megszűntek, hogy biztosabb állapotok köszöntöttek be, hogy az ország kiheverve baját, újból elfoglalhatta helyét Nyugat-Európa államai között. Sőt mint békitő factor léphetett fel külállamok közt. Összes intézkedései közt legfontosabbak a had- és pénzügy körébe vágók. Miután pedig az utolsó Árpádok alatt a kór épen e helyen üti fel fejét, itt kellett a leggyorsabban segíteni. Károly király kitűzött céljának meg is felelt, s fiára s utódjára egy erős, hatalmas országot hagyott, melyet ő tett azzá.

Általános áttekintés,

Károly király trónralépte alkalmával a magyar pénzügy terén valósággal „tabula rasát” talált. Egységes eljárás a pénz terén nem volt. A számítási alap (a márka) csak látszólag egységes; tényleg itt a legnagyobb önkényességgel találkozunk. Már az Árpádok alatt is meg van a márka, mely korunkban is végig húzódik.

A márka nem tényleges forgalomban levő kivert pénz, hanem csak számítási mód, pénzmennyiség; vagy pedig egy bizonyos súly. Eszerint meg kell különböztetni a számítási márkát¹⁾ (marca numeralis) és súlymárkát²⁾ (marca ponderalis).

Az előbbit akkor használják, ha valamely ügyletet vert pénzben bonyolítanak le¹⁾, az utóbbit akkor, ha a fizetség veretlen ércben (ezüst, arany) történik²⁾. Azonban a márkában lévő apró ezüst pénzeket (obolus, denár, garas) legtöbbször nem számolták, hanem egyszerűen csak lemérték Károly király 1342-iki decretuma 6. §-ban olvassuk ezt: „Ennélfogva annak a meggátlására, hogy a kereskedők és más városok, vagy akár a polgárok és idegenek is, — gonosz szokásukhoz képest és csalárdságból — kamaráink ezidei, tavalyi, harmad és negyedévi pénzeinknek súlyosabb denárait ki ne választhassák vagy levágással meg ne kissebbíthessék: parancsoljuk, hogy minden városban és közhelyen egy súlymértékeivel ellátott mérleg álljon készen és legyen kéznél.”³⁾

¹⁾ „... septuaginta marcas in grassis boemicalibus, vel latis viennensibus aut banalibus nunc currentibus ad numerum Budensem . . .” (Nagy: An, Ok. II. k. 391. l. 347 drb.)

²⁾ „... pro centum marcis argenti ponderis Budensis . . .” (Nagy i. m. II. k. 610. l.)

³⁾ „... Propter quod volumus et committimus, ut in cunctis civitatibus et locis publicis statera cum suis ponderibus semper habeatur et servetur: ad evitandum, quod mercatores et alii forenses, aut etiam quincunque ex civibus eorum iuxta abusivam eorum consuetudinem et fraudem, graviore donarios ipsius monete camerarum nostrarum praesentes, praeteriti, tertii et quarti (anni) non possint eligere vel diminuere per incisiones.” (Fejer: Cod. Dipl. VIII. T. 4 v. 560—76 lp és Magyar Döntvénytár 150—63 lp.)

Ez világosan kimondja, hogy a dénárokat mérlegen mérjék és ne számolják. Ezáltal a pénzrontást akarja lehetőleg elkerülni.

De ha mindemellett támadnának bizonyos kételyek aziránt, hogy más körülmények közt is mérték-e a denárt, obulust stb. elosztatja ezt a decretum 12. §., mely így hangzik: „. . . És aranyat vagy ezüstöt senkisésem válthasson be pénznek a leszámlálásával, hanem a beváltás a királyi kamarán ezekkel a kibocsájtandó denárokkal mérlegelés útján történjék.“¹⁾ Minden kétséget elosztat ez a pont. A kamaráknál, minthogy csakis itt lehetett a nemes ércet beváltani 1342, sőt valószínűleg 1338 óta is, a beváltott arany és ezüstért járó aprópénzt nem volt szabad számolni, hanem mérni kellett. E célra minden beváltó helyen állandóan súlymérlegnek kellett lenni. De nemcsak e helyeken szokták volt mérni az ezüstpénzt, hanem a rendes kereskedelmi érintkezéseknél is. Ily értelemben kell venni az okleveleinkben oly gyakran előjövő „. . . in pondere“ . . . kifejezést.²⁾³⁾

Ez természetesen maga után vonta, hogy minden ilyen alkalomkor legyen kéznél mérleg, mely jó és pontos. Ez az oka annak, hogy a vásárra menő vevő és eladó, övébe akasztva, mérleget hord magával. Hogy nem is lehetett másképp, kiténik abból, ha tudjuk, hogy pl. egy márkában hány denár volt. Abban az időben, mikor még a garas nem magyar pénz — 1334 előtt — az egyedüli, a magyar pénzverdében készült pénz a denár. A legkisebb márka is — mely 4—5 pensas à 40 denár — 160—200 denárt tartalmaz. Micsoda időt és munkát igényel ennek leszámlálása, ha csak 1—2 ilyen márkáról is van szó. Nem sokkal egyszerűbb-e a mérés? Hisz ez egyuttal ellenőrzésül is szolgálhatott, vajjon teljes értékű-e a pénz, vagy se? Így e mérleg a középkori kereskedőnél a fizetés alkalmával kettős igen fontos szolgálatot teljesített.

*

A márka nem esett egységes számítás alá, hanem vidékek szerint változott. Ennek következtében ezüsttartalma sem volt,

¹⁾ „Et nullus possit cambire aurum vel argentum cum pecunia numerata, sed debeat cambire in camera regali, pro eisdem denariis ampliandis, levando in straterá etc.“ (Fejér: i. m.)

²⁾ „. . . pro septem marcis grossarum budensi pondere . . .“ (Nagy: . m. III. k. 121. lp. 88. drb.)

³⁾ „. . . Item duas marchas et 16 pondera Verocensium cum statera de pecunia collecta per dominum Remundum de Bonofato „Collega meo . . .“ (Fejérpataky: Mon. Vat. I. series I. Tomus 402. lp. 1332—7-iki tizedszedés).

állandó. Hol kevesebb, hol meg több. Hogy pedig ez nem volt előnye a kereskedelemnek, az bizvást feltehető. Ha a pécsi ember Budára jött, azt látta, hogy ott többet ér a márka, mint náluk, pedig ez is márka, az is. Ép úgy Eger vidékén vagy Erdélyben etc. . . .

Ily körülmények között magától értetődik, hogy mindig meghatározzák, minő márkában történjék a fizetés. Találkozunk azonban oly adatokkal is, amelyeknél a márka faja megnevezve nincsen. Itt legtöbbször az azon helyen divatozó súly, vagy számítási márka használata értendő. A leggyakrabban azt határozzák meg, milyen számítási márkában történjék a fizetség, azaz hogy hány darab ezüst pénzt számolnak benne. És éppen ezen körülménynek köszönhető, hogy meg lehet határozni a márkák, az ezüstpénzek nagyságát, értékét, egymáshoz való viszonyát.

A budai márka általánosan.

Az Anjou-korra vonatkozó okleveleket olvasva, arra a tapasztalatra jutunk, hogy a sok márkafaj között az elsőség a budait illette meg. Használják országszerte. A Dunántul épp úgy, mint Erdélyben. S jóllehet mindazon helyeken, ahol e márka előfordul, van egy speciális súlymérték és számítási alap, mégis bizonyos körülmények között elég rendszeresen jelenik meg. És épp ezen oknál fogva korlátot szabni a budai márkának nem lehet.

A budai súly és számítási márka nem egyidőben lép fel. Legrégibb adatunk a budai súlymárkáról a XIII. század végéről van. De a súlymárka ennél sokkal régibb keletű. I. Béla király koráig nyulik vissza.¹⁾ Csakhogy ekkor nem mint budai márka szerepelt, hanem mint generális márka, mely azonban egyezik a budai márkával, legfeljebb 1—2 grammal tér el attól.²⁾ Országos pénzverési sullyá csak az Anjouk alatt lett. A számítási márka ellenben a XIV. század 30-as éveitől nagyon ritkán fordul elő. Ez a jelenség a fokozatos fejlődést mutatja. A legrégebb időben ugyanis a cserekereskedés divott. Valaki az árujáért más — reá nézve bármely tekintetben szükséges vagy használható, esetleg

¹⁾ Finályi H. : Régi Magy. Súlymért. 17. lp-

²⁾ Finályi H. : i. m. 17. lapján I. Béla alatti márkát 250 grammnak veszi, míg az Anjouk alatt 248,552 grammnak.

értékesíthető árut kapott. A fejlődés második fokát jelezte az, amikor árujáért nemes ércet kapott akár por, akár rúd alakjában. Később ezt a rúdat bizonyos jelekkel látták el. Ez a jelzett rúd a mai pénz csirája volt. Idővel a rúd egyre kisebbedett, finomodott. S eleinte vékony lemez volt, amelyet vagy egyáltalában nem, vagy csak egyik oldalán láttak el jelekkel. Majd mind a két oldalát kiverik, de ekkor már vastagabb lesz a lemez. Így állott elő a mai pénz.

Természetes, hogy amikor rud vagy poralakban fizettek a nemes érccel, akkor mérték mértékkel. Ez a szokás megmaradt akkor is, mikor már van rendes pénz. Most azt megfigyelték, hogy a pénzből hány darab megy egy bizonyos súlyegységre. S ezzel előállott a számitási márka. Látjuk, hogy a súlymárka és a számitási márkában foglaltató aprópénzek összsulya egyenlő súlyu volt. S hogy ez tényleg úgy volt, azt a csehországi gyakorlat igazolja 1300 körül.

Mikor 1300 körül II. Vencel cseh király az ezüst garasokat vereti — Csehországban ő veret először — azok szinezüstből készültek, úgy, hogy a veretlen márka és a vert ezüst garasos márka nemcsak egyenlő értékűek, de egyenlő súlyuak is. S a beváltásnál az ezüst súlymárkáért egy márka ezüst garast (60 drb) adtak. De hogy a veretés költsége megtérüljön s haszon is legyen, egy meghatározott összeget kellett márkánként a beváltásnál fizetni¹⁾. Később, mikor már nem szinezüstből készült a pénz, ez a ráfizetés elmaradt. Akkor megállapítják, hogy hány drb (pl. garas) megy a márkára. De ez e garasos márka, ha súly tekintetében egyezik is a szinezüst márka súlyával, de nem egyezik érték tekintetében. A két márka ezüstjének súlykülömbisége értékre átszámítva, megtéríti nemcsak a veretési költséget, de bő nyereséget is ad.

*

A budai márka országos szereplése kb. a 30-as évekkel kezdődik. Itt felmerül az a kérdés, miért válhatott ép a budai márka országos jelentőségűvé?

Ennek több lényeges oka van. Főleg nagy szerepet játszott benne magának Buda városának kedvező fekvése. Buda az országnak legelső és fekvésénél fogva legfontosabb városa. A Duna vonala mentén fekszik. Itt futottak össze mindazon főbb szárazföldi

¹⁾ Voigt: Beschreibung: III. Theil 45. lp.

és vízi kereskedelmi utak, amelyek nyugati Magyarországot a kelet felé és viszont összekötötték. Buda 1244-ben IV. Béla királytól szabadalom-levelet kapott, amelynek 17-ik pontjában elrendeli a király a felfelé vagy lefelé közlekedő, árukkal terhelt kisebb-nagyobb hajók, valamint az árus szekerek tartoznak náluk megállapodni s mint azelőtt, mindennap vásárt tarthatnak¹⁾.

A kereskedő tehát, aki áruval erre jött, Budán kénytelen volt azt kirakni és áruba bocsájtani. Itt a budai suly és számítás járta, természetesen akkor, amikor ez már megvan. Ezek a kereskedők vitték azután magukkal haza e sulyt és számítást. Mindenesetre könnyebb a kereskedő dolga, ha csak egyféle számítási eljárást kell követnie az eladás közben.

S talán ezzel magyarázható meg az, hogy e korban többször találkozunk hibákkal a számadásokban, mint pl. Rufinus legatusnál. S hogy a kereskedők is tévedhettek épp úgy, az nem valószínűtlen.

A másik az, hogy a budai sulymárka közel áll a szomszédos országokéihoz, sőt a prágai márkával teljesen egyezik is. Ez megkönnyítette a külföldről bejött kereskedők dolgát.

Hozzájárulhatott a dynasztikus érzelmek is akkor, amikor az Árpádok generális márkáját átveszik a budaiak s teszik az Anjouk ismét országossá.

Hogy csakugyan e márka volt az országos márka, azt több körülmény igazolja.

Először is, ha az uralkodó, vagy helyettese, a nádor előtt bonyolítanak le valamely ügyletet, az rendszerint budai márkában történik. Épp úgy akkor is, ha különböző vidékekről való felek jelennek meg valamely hiteles hely előtt (convent, káptalan).

A pápai legátusok számadásaikban a felvett összegeket budai márkába számítják át, mikor a végösszeget állítják össze. Végül — s ez a legfontosabb — a pénzverési rendeletek alapul a budai suly és számítási márkát veszik az Anjouk alatt.

Néhány fontosabb sulymérték.

A pénztanban alig van még egy kérdés, melyre oly nehéz volna megfelelni, mint arra, hogy mekkora volt a középkori pén-

¹⁾ Salamon F. Bpest tört. III. k. 36–7. lp. Salamon azonban kétségbevonva az 1244-iki datum hitelességét, az oklevél keltét későbbre teszi. Ez esetben még indokoltabb az, hogy miért lett országossá épp az Anjouk alatt a budai márka.

zek sulya s ezzel kapcsolatban mekkora az ily pénzek bizonyos mennyiségének sulya (márka, libra)? Minden más kérdésre, ha nem is mind megbízható, de számos adat áll rendelkezésre, amely lehetővé teszi, hogy pl.: a pénz finomságát, számítási módját etc. megállapíthassuk. Sőt szép számban maradtak fenn rendeletek.

De a metrológiával e törvények nem foglalkoznak, vagy ha foglalkoztak is, csak általánosságban és viszonylagosan állapították meg a sulyt. Ez a meghatározás a rendelet kelte idejében teljesen kielégítő volt, mert az akkor használatban levő sulyra vonatkoztatva mindenki megértette. De ma, amikor más sulymértekeket használunk, ezen adatok nem elegendők és feltétlen pontos eredményeket nem nyújtanak. Ma a gramm és ennek sokszorososa járja, de régen a márka és libra szerepeltek. S ez is sokféle számítás alá esett.

A sulymeghatározásra kétféle mód kínálkozik: egy közvetett s egy közvetlen. De mind a kettő labilis. Az utóbbi azon alapszik, hogy a napfényre jutott pénz- v. sulydarabot (a kettő olykor egy; pl: garas és egy bizonyos pondus) megmérünk. Azután egykoru adatokból meg kell állapítani, hogy egy bizonyos suly hány ily (pé debates v.) sulyegységet tartalmazott. Ez igen könnyű feladatnak látszik. Valójában azonban igen nehéz, sőt gyakran kivihetetlen. Miért? Először azért, mert a mérésnek roppant pontosnak kell lenni és pedig többször egymásután, egyenként és tömegesen az ellenőrzés céljából. S ehhez a legfinomabb mérlegre van szükség. De ez csak nehézség! A másik ok fontosabb. Honnan kerül elő a régi pénz? Legtöbbször a föld alól. S ezzel most két újabb baj lép fel. A pénzt, amely talán hosszú századok óta van a föld mélyében, a hozzátapadt salaktól, mely beeszi magát, meg kell tisztítani. Bármily óvatosan és körültekintő gondossággal történjék is a tisztítás, ha csak kis mértékben is, de mégis előáll a kopás, sulyvesztés. Nagyobb tömegeket együtt mérve e kis vesztés tetemes lehet; s az eredmény már hibás. Másodszor az a pénz, amely napfényre kerül, már magában véve is többé-kevésbé kopott, gyakran töredezett, sőt erőszakosan csonkított. Már most, hogy lehet ezekből pontosan megállapítani az eredeti törvényes sulyt? Itt pontos eredményt legfeljebb a nagyszámu mérések adnának, de ez meg lehetetlen a pénzek, sulyok ritkasága miatt.

A második módszer közvetett. Megállapítani két suly között bármilyen módon a viszonyt. De ez szükségessé teszi az egyik sulyegység pontos ismeretét. Ami az előbbieket folytán ismét lehetetlen.

A körülmények okozzák azt, hogy a metrologusok egyező eredményeket felmutatni nem tudnak s többé-kevésbé jóhiszeműséggel dolgoznak. De mind e nehézségek mellett is sikerült egyik-másik súlyt 1—2 grammnyi pontossággal, sőt a tizedekig menő pontossággal megállapítani. Viszont sok esetben tetemes eltérésekkel találkozunk, mint ép a budai márkánál is. — Az európaszerte használt különféle súlyok egy közös eredetre vihetők vissza. Ez a római font (libra).

A római font feloszlott 12 unciára; az uncia 2 latra vagy 8 drachmára; a drachma 3 scrupulusra; a scrupulus 2 obulusra; az obulus 3 siliquatra vagy creaticára¹⁾.

Ennek a fontnak súlyát Luschin 327·453 grammra teszi²⁾. Böckh szerint 6165 párisi grän s mivel 1 gr = 18 83 párisi grän, a sulya tehát 327·4021 gr. lesz³⁾.

Békházy 327·4526 gr.-nak találja⁴⁾. Hoffmann szerint az eredeti római font 25 kölni lat⁵⁾; s minthogy a kölni lat 14·61325 gr., lesz a font 365·33125 gr. sulyu. Salamon 327·240 gr.-nak veszi⁶⁾. Végül Finályi a római solidus törvényes sulya alapján (4·545 gr.) 327·240 gr.-ot nyert⁷⁾.

Az itt felsorolt adatok az előbb mondottakat igazolják. Végletekig menő pontossággal dolgozni nem lehet s ép ezért legcélszerűbb ezen valószínű adatok közepét venni. Így mégis a legkisebb lesz a hiba. Ha a tulságos nagynak tetsző Hoffmann-féle adatot elhagyjuk, közepesnek 327·3869 gr.-ot nyerünk. Ez az eljárás annál jogosabb, mert az eredmények részben mérések adatai kombinálva számításokkal, részben tisztán számításra alapulnak. Ezzel az eljárással — bár szintén követünk el hibát — de kétségtelenül kisebbet, mintha akár az egyik, akár a másik eredménybe kapaszkodnánk és kimondanók róla az ítéletet, hogy az jó, míg a többi rossz.

*

Ebből a súlymértékből fejlődtek ki a többi országok súlyai. De csak közvetve. Ugyanis a római fontnak $\frac{3}{4}$ -e a troyesi fontot

1) Hoffmann: Münzschl. I. k. 47. l.

2) Luschin: Handbuch 156—8. lp.

3) August v. Böckh: Metr. Unters. 15—6. és 161. lp.

4) Békházy: Régi Magy. Súlymért. 7. lap.

5) Hoffmann: i. m. I. k. 67. lp.

6) Salamon: Bud. Tört. III. k. 134. lp.

7) Finályi: Régi Magy. Súlymért. 10. lp.

adja s a valóságban ez az alapja a többi súlymértékeknek, amint azt az említett írók művei is igazolják. Ez a fontos súlymérték pedig számításunk szerint 245·5401 gr. Ez pl. a magyar és lengyel súlymárkához annyira közel áll, hogy lehetetlen köztük szoros kapcsolatot fel nem tételezni. Ugyannyira, hogy pl. Békházy ezt mondja egyenesen a budai márkasulynak. Ez ugyan tévedés, mert a budai márka ennél valamivel nehezebb volt. — De ugyancsak közel áll a kölni márkához, amelyet 233·8123 gr.-ra tesznek a tudósok. Ránk nézve különösen két súly bir fontossággal: a bécsi és a prágai v. cseh márka, kettős okból. Először, mert ezen helyekkel erős volt az érintkezésünk, hisz pénzeiket is használtuk s másodszer, mert módot nyujtanak arra, hogy a budai súlymárkát megalapíthassuk. A bécsi márka — Voigt szerint¹⁾ — oly viszonyban áll a kölnivel, mint 6 az 5-tel. Eszerint 280·57476 gr. volt. Alig egy tizedgrammnyi eltéréssel egyezik Békházi adatával²⁾, aki ezt legujabb megállapítás szerint 280·668 gr.-nak találta. Luschin elismeri, hogy a bécsi és kölni márka ugy aránylanak mint 6:5-höz, mégis az augsburgi márka alapján 281·3777 gr.-nak veszi a bécsi márkát³⁾. Az eltérés 0·8 gr. Végül Hoffmann azt mondja, hogy 100 bécsi márka = 119 kölni márka + 9 kölni lat + 3 kölni Quintel + 2 ¹/₈ kölni Pfennig⁴⁾; összesen 279·48087 gr., azaz ke-
rek 280 gr. Látni való, hogy e súlynál minimális az eltérés s így ezek közepese meglehetősen pontos eredményt adhat E közepes érték pedig = 280·525 gr.-mal. Későbbi számításainkban is ez adat lesz a kiinduló pont.

A prágai márkát Luschin így határozza meg: a bécsi márka ugy aránylik a prágai márkához, mint 8:9-hez, azaz 8 bécsi márka = 9 prágai márkával, egy prágai márka tehát 250·1138 gr.⁵⁾ Az általa feltett arányt tökéletesen igazolják a cseh márka értékelési adatai. De minthogy mi a bécsit nem 281·378 gr.-nak, hanem csak 280·525 gr.-nak vettük, ez az eredmény kissé módosul s lesz 249·355 gramm; az eltérés 0·7588 gr. azaz ép ³/₄ gr.

1) Voigt: i. m. III. Theil 8. lp. (5:6 = 233·8123 : X, X = 280·57476 gr.)

2) Békházy: j. m. 4–6. lp.

3) Luschin: Archiv 47. k. (az augsburgi márka Muffat szerint
235 040 gr. $\frac{6.235.040}{5} = 281.3777$ gr.)

4) Hoffmann: Münzschl. I. k. Respondier-Tafel, 172. lp.

5) Luschin: Archiv 47. k. 240. lp.

Ez tökéletesen azonos a budai márkával, amit a magyar becslések igazolnak. Ép ezért ennek részletes meghatározásáról a budai márkánál lesz szó. Voigt a prágai sulyt a kölnivel hasonlítja össze, így : a prágai márka egyenlő egy kölni márka + egy kölni lat + 1 kölni Quintel + $1\frac{1}{9}$ kölni dénár¹⁾ = 253·433132 gr. Ismét a közepes értéket véve, lesz a prágai suly 251·5026 gr., mely a mi sulyunktól 2·1476 gr.-mal tér el csak.

A budai márka.

A budai márkáról — ily név alatt — az első hiteles említés 1271-ből való. V. István alatt fordul elő, amikor a király elrendeli, hogy a szepesi szászok 300 budai márka ezüstöt tartoznak fizetni²⁾. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ekkor keletkezett volna a budai márka. Meg volt már előbb is, ha nem is volt budai márka a neve. Az Árpádházi királyok alatt volt egy országos „generális“ márka, amelynek egyenes utóda a budai. (Ez az országos márka mélyen visszanyulik az Árpád uralkodók korába.) Már 1224-ben, a szászoknak II. Endre adta privilégiumában olvashatni, hogy a szászok *lucrum camerae* fejében fizetnek 500 ezüst márkát³⁾. Nincs ugyan megmondva, hogy mily márkáról van itt szó, de kétségkívül országosra gondolt a király. Annál is inkább, mert meghatározza azt is, hogy a szászok márkája milyen viszonyban van ezen ezüst márkával. Világos, hogy ily esetben az összehasonlítás valamely általánosan ismert és elfogadott sulyra vonatkozik.

Finályi, aki kiszámította az Árpádházi-uralkodók pénzverési sulymértékét, megjegyzi, hogy az I. Béla király behozta sulymérték lett a későbbi budai sulymérték⁴⁾. Ezt a sulymárkát I. Béla idejében kerek számban 250 gr.-nak veszi. Károly Róbertől kezdve pedig 248'552 gr.-ra teszi; s ez így volt a Habsburgok trónra léptéig.

E márkameghatározás foglalkoztatott másokat is. Így Bél-

¹⁾ Voigt : i. m. III. Theil 4. lp. Ugyane mű 8. lapján azt mondja hogy 933 prágai márka = 1010 kölni márkával, s így a prágai márka 253·108 gr. Egy és ugyanazon személy sem képes teljesen egyező eredményt felmutatni.

²⁾ Salamon : i. m. 139. lp. 1. j.

³⁾ Schoenwisner : Notitia 171. lp.

⁴⁾ Finályi : i. m. 17. lp.

házyt¹⁾, aki ezt 245 5845 gr.-ban állapította meg. Azután Salamont, aki 1330-ig 173 76 illetve 260 64 gr.-nak s 1330-on túl 170 160, illetve 255 24 gr.-nak találta²⁾).

Felhasználva egyszer a bécsi márkát és garasokat, más-szor meg az arany forintokat, számítsuk ki mi is.

1335-ben a király elrendeli a garasok veretését, még pedig olyanokét, aminőket tavaly vertek a budai polgárok. Egy márká-ból teljék ki 72 garas s ebből nem több, mint 64 db fog érni egy finom ezüst márkát³⁾).

Ebből világos, hogy 72 dbnak a szinsulya egy márkát nyom, míg 64 dbnak nem a szin, hanem teljes sulya fog ennyit nyomni. De ez még nem elegendő. Ismernünk kell még egy más márka sulyát, amelyről azt is tudjuk, hogy hány garast nyom. Erre a célra jól felhasználhatni a bécsi márkát, melynek sulya — mint láttuk 280 525 gr. És van benne 72 garas⁴⁾. Már most egyszerű arányosság utba igazít :

$$x : 280 525 = 64 : 72 = x = \frac{280 525 \times 64}{72} = x = 249 355 \text{ gr.}$$

Ennyi a szinezüst márka sulya, azaz a budai suly. Tökéletesen egyezik a cseh szinezüst márkával, amelyet ugyancsak 64 garasra becsültek ezidőtájt⁵⁾).

Emellett igen közel áll Finályi adatához, aki 248 552 gr.-nak találta. A különbség 0 803 gr.

Van egy közvetlenebb mód is, melynek eredménye Finályié-val jobban egyeztethető. S ez egyúttal egész biztos alapot ad az az arany frt.-okból való meghatározás.

Egy a XVI. században élt férfiú — Debreczeni László fel-ementi, hogy az ő korában a pénzverő egyszerre mindig 3 márkára való aranyat mért ki; azaz 207 drb (á 69 drb)⁶⁾. Vagyis egy arany márkából 69 arany frt került ki. Ez adat Erdélyből való.

¹⁾ Bélházy: i. m. 6 lp.

²⁾ Salamon: i. m. III. k. 142 lp.

³⁾ „ . . . Grossos faciet sedecimae combustionis, incidendo de una marca 72 grossos. Ex quibus 64 dabuntur pro marca fini argenti et 56 pro marca comuni seu pagamenti . . . grossos admodum grossorum nostrorum anno iam elapsoper cives Budenses fabricatorum“ . . . (Idézi Knauz nyomán Salamon: i. m. III. k. 158 lp. 1. j.)

⁴⁾ Luschin: Archiv. 47 k. 242 lp.

⁵⁾ Decem milia grossorum Pragenssium bonorum 64 grossos pro marca qualibet computando. 1338. (Voigtból idézi Salamon: i. m. 142 lp. 3 j.)

⁶⁾ Debreczeni László: Aranyfinomító könyve. Idézi Salamon: i. m. III. k. 140. lp. és az Erdélyi Muzeum egyeslet évkönyve IV. k. 120. lpról.

Az erdélyben használt sulymárkák közül kettőt emelnek ki adataink: a budait és a szászsebesit. Minthogy a fentközölt adat a pénzverési márkára vonatkozik, itt másról, mint budai márkáról nem eshetik szó. Az arany frt sulya — Salamonnak megejtett pontos mérései alapján¹⁾, akinek adatait Réthy ur, a Nemzeti Muzzeum igazgató öre, mint tökéletesen pontosakat megerősítette — 3·62 gr. Ez 69-szer véve 249·78 gr.-ot ad a budai márka sulyának. Ez már csak 0·435 gr.-mal tér el Finályi eredményétől, aki szintén ez alapon számít. S hogy mégis van eltérés, annak az az oka, hogy ő az arany frt sulyát nem 3·62 gr.-nak, hanem 3·602 gr.-nak veszi²⁾.

Egymagában áll azonban az az eredmény, melyet Salamon számított ki. „Budapest Története“ III. kötetének nagy részét az Anjou-kori pénzviszonyok megvilágosításának szenteli. Számításai során arra az eredményre jut, hogy 1330-ig 173·76, illetve 260·64 gr., azontul pedig 170·160, illetve 255·24 gr.-nak veszi³⁾.

Abból indul ki, hogy volt egy 12 unciás s egy 8 unciás budai márka. Az előbbi 72 a. frtot ért, az utóbbi azonban csak 48-at). Támaszkodik arra, hogy Werbőczy szerint 72 arany frt tesz ki egy arany márkát⁴⁾. Semmiféle nyoma sincs annak, hogy kétféle budai pénzverési márka lett volna. A nemes ércek beváltása alkalmával a király azt rendeli, hogy a bányahivataloknál a szinezüst márka egyenlő legyen a budai sulyu aprópénz márkával. S itt sohasem említi, hogy 8 v. 12 unciás márkáról van-e szó? Épp úgy nem tudnak a kétféle budai sulymárkáról a pápai legátusok számadásai, az oklevelek adatai stb.

Salamon a 8 unciás márkáját 48 frt-osnak mondja. Gondolatmenete ez: a szinezüst márka 4 a. frt-ot ér; az arany és ezüst közti arány pedig 1:12-höz. Kell tehát, hogy e márka 48 frtos legyen, mert $4 \cdot 12 = 48$.

Ez a feltevés meg nem állhat, mert lesz alkalmam rámutatni, hogy a két érc közt az arány korántsem annyi. S a mellett ez

1) Salamon: u. a. 137. lp.

2) Finályi: i. m. 18 lp.

3) Salamon: i. m. III. k. 137. lp. és 141. lp.

4) „Item dictus magistratus tenetur solvere singulis annis ecclesie Romane pro censu 1 unciam auri ad pondus Ungaricum (budai?), que facit 8 florenos auri Ungarici . . .“ Fejérpataky: Mon. Vat. I. s. I. T. 464 lp. pápai tizedszedésekből 1372.

arány folyton változott. E feltevés szerint változni kellett volna ugyan így a márka arany forint tartalmának, s ezzel kapcsolatban a budai márka súlyának. Az sem nyer kellő igazolást, hogy a 48 frt-os arany márkája tényleg 8 unciás, míg a 72 frt os 12 unciás. Semmi adat nem szól amellett, hogy lett volna egy 48 frt-os arany márka, azaz, hogy a 8 unciás ennyit ért volna. Itt-ott a pápai számadásokban előjönnek oly esetek, mikor szó van budai súlyú aranymárkáról, de ezeket nem 48, hanem 64 a. frt-ra becsülik. Ez, mint az adatok mondják, 8 unciás márka, unciánként 8 frt-jával véve.

Verbőczy mondja: „Marca auri tunc valebat florenos 60; nunc marca iudicialis auri valet florenos 72; marca vero auri montana flor 96; nam pisetum auri valet florenos duos⁽¹⁾”. A 48 frt-os márkáról nincs is szó. Ez csak úgy jön ki, ha a 96 frtosnak a felét vesszük. Ezt felezte Salamon s mondotta, hogy ez a 8 unciás budai márka. Az, hogy a pisetum a márka $\frac{1}{48}$ -ada, itt nem lehet döntő, hisz maga Verbőczy mondja, hogy ez 2 ar. frt s nem 1.

A 72 arany frt-os arany márka sem budai márka, hanem birsági márka, ép úgy, mint a 96 frt-os sem az, hanem bánya márka.

Ezekkel szemben áll Debreczeny László adata, aki szintén csak egyféle pénzverési súlyról szól, amely 69 ar. frt súlyával egyenlő. Ez adat ugyan a XV—XVI. sz.-ből való, de ez mítsem változtat a dolgon, mert úgy a frt, mint a budai márka hosszú ideig fentartotta magát változatlanul.

Elfogadva a fentebbi eredményt, beigazoltatik amaz állítás, hogy a budai márka egyenes folytatása az Árpádkori országos márkának, mely attól igen csekély mennyiségben tér csak el.

A súlymárka részei.

A márka ugyanis mint súly, ugyanis mint pénzmennyiség a legnagyobb egység volt. Nagyobb mennyiséget csakis ennek többszörösével tudtak kifejezni.

Mint nagy súly szerepel a „Masa“, a mázsa, amely 220 márkát tartalmazott) s rendesen teherrel megrakott szekeret ér-

1) Verbőczy: Decr. Trip. p. 2. t. 73. idézi Salamon i. m. III. k. 140. lp. j.

tettek alatta, mint ez a vámszedési engedélyek- és szerződésekből kiviláglik¹⁾.

A márka azonban minden tekintetben nagy mennyiséget jelentett. A mindennapi életben kisebb részekre van szükség, amely kisebb részek az eredeti márka felosztásából állanak elő s külön neveket nyertek. E felosztásban a legbiztosabb mód, a felezéshez folyamodtak.

Igy állottak elő: a fél márka (marca dimidia; a negyed márka (ferto, Vierling, Vierting); a nyolcad márka (uncia); a tizenhatod márka (lat v. semiuncia); a harmincketted márka (fél-lat, Sectimus)²⁾; a hatvanegyed márka, (Quintl, Kuntinus, Kön-ting)³⁾ stb.

Ezeknek jelentősége leginkább akkkor van, ha szín nemesfémeket adtak v. vettek. De nem kizárólag.

Mert az apró ezüstpénzeket szintén mérték. Ami természetes is, tudva azt, hogy a budai márka minimum 320 dénárt, vagy kétszer ennyi féldénárt, (obaulus, Heller) tartalmazott. Több márkának a végig számlálása ugyancsak sok időt venne igénybe. De másrészt a mérlegeléssel a törvényes súlyt is ellenőrizhetni. Károly király előtt is ez a cél lebegett akkor, amikor 1342-ben megparancsolja, hogy minden városban és piacon legyen sullyal ellátott mérleg⁴⁾. S hogy az arany és ezüst beváltásakor az új denárt mérjék és ne számolják⁵⁾.

Ugyanis e téren igen sok visszaélés történt. A pénzekből kiválogatták a súlyosabbakat, tehát a hamisakat s levágtak belőle annyit, hogy elérje a törvényt szabta súlyt. Ezt akarta kikerülni a király. Főleg a denároknál fordult elő ez a csonkítás, mert ezek vékony lemez pénzek voltak.

¹⁾ „ . . . Item Ludovicus tributum fori a Strigoniensibus pendendum ordinat . . . item de una masa cerae, que continet 220 marcas in pondere . . .“ Fejér. Cod. Dipl. IX. T. v. 2. 598—601. lp.

²⁾ „ . . . Item Heugmannus sacerdos de villa Luduici solvit 3 sectinos argenti, quorum sectinus facit unum pondus cum medio . . .“ Fejérpataky Mon. Vat. I s I. T. 93. lp. 1332—1337 tized szedések. Lévén a pondus a márka $\frac{1}{48}$ ada, lesz: $48 : 1 \cdot 5 = 32$, azaz a sectinus a márka $\frac{1}{32}$ -ed része.

³⁾ „ . . . Item Hertevicus de Veyla solvit 5 Kuntinos argenti; Kuntinus facit quartam partem trium ponderum . . .“ Fejérpataky u. o. 93. lp. A Kuntinus 3 pondus negyed része, lesz tehát $48 : \frac{3}{4} = \frac{192}{3} = 64$, azaz $\frac{1}{64}$ e a márkának.

⁴⁾ Károly Róbert 1342-ik dekr. 6. t. c.

⁵⁾ Ugyanaz ugyanott 12. t. c. mindakettő Fejér. Cod. Dipl. VIII. T. v. 4. 560—576. és Magy. Törv. Tár 151 — 63. lp.

A magyar denárok. A)

(Az 1323-iki rendelet alapján.)

Legelső pénzveretési rendeletét Károly királynak az 1323-ik évből ismerjük. Ennek szövege azonban elárulja, hogy korántsem ez volt az első ilyenmü rendelet. Veretett a király már előbb is, valószínűleg még uralma legelején, de nem volt benne köszönet. Mert rossz és értéktelen pénz volt. Ez kitetszik az említett szöveg kikezdéséből, illetve bevezetéséből, melyben a király jó pénz veretését rendeli el, mivelhogy eddig kamarája „rossz értéktelen pénz” miatt az ország lakosai nagyon megkárosodtak. Az ország régi állapotját akarja visszaállítani és jó, többletérő, örök érvényű s országszerte forgandó pénzt veret¹⁾.

*

Az 1323-iki rendelet szerint a pénzeknek 8-ad fokuknak kell lenni, azaz oly márkából, melynek 16 latjában 14 az ezüst és 2 lat az értéktelen érc. A budai márka 249-355 gr. s ebből 5 pensa, vagyis 200 denár került ki. Ha a márkasulyt szorzom $\frac{7}{8}$ addal s a szorzatot osztom 200-zal, megkapom a denár szin-sulyának a tartalmát és sulyát, amely eszerint 1.090928 gr. A denár egész sulyát úgy nyerjük, hogy a szinsulyt $\frac{7}{8}$ -addal osztom, vagy ami ugyanaz, a márka sulyt osztom 200-al. Ez utóbbi eljárás pontosabb eredményt ad, mert egy véges számot kell osztani. Így a nyers suly 1.246775 gr. Ez a nyers suly igen közel áll a Finályi kiszámította I. Béla-féle denár sulyához, mely 1.250 gramm. kb.²⁾

Érdekes tudni azt is, hogy a beváltásnál mi a király nyere-sége? Erre világosan megfelel maga a rendelet, amely a $\frac{7}{8}$ -ados arányt veszi irányadónak. Vagyis, aki egy budai márka sulyu ezüstöt vált be, az kap érte egy márka denárt ugyanazon sullyal mérve. Így $\frac{8}{8}$ -ad márka ezüstért csak $\frac{7}{8}$ -ad márka ezüstöt kap denárookban, $\frac{1}{8}$ -adát veszti; ez a király nyeresége.

Volt azonban a királyi kamarának még más haszna is, még

¹⁾ Az általános bevezetés után a következő megokolás áll: . . . „quod quia per indebitam monetam camerae nostrae regnicolae nimium gravarentur propter restaurationem pristini status regni nostri et utilitatem meliorem bonam novam monetam perpetuo durabilem et per totum regnum nostrum ubique discurrendum fabricari faceremus . . .” Fejér. Cod. Dipl. VIII. T. 7. v. 153-4. lp.

²⁾ Finályi: 1 m 17. lp.

pedig jelentékenyebb, amely a régi, elkopott és elavult, vagy pedig az idegen pénzek becseréléséből került ki. Bár itt a látszólagos tiszta haszon egyrésze elesik, amennyiben ép a kopás miatt a használt pénz nem lehet oly értékű, mint az ugyanazon finomságu új pénz. Egy esetet kivéve, ha t. i. a király hivatalosan oktrojálja a használt és kopott pénzre az új pénz teljes értékét, mint ezt 1342-ben tette Károly király.

Ettől eltekintve a pénz általában teljes értékkel csak egy évig birt; akkor beváltották. Már II. Endre az arany-bulla 23. t. c.-ben mondja, hogy: „. . . Továbbá a mi pénzünk egy esztendeig járjon, husvét napjától, — husvét napjáig . . . “¹⁾ Ez a szokás különben általános e korban. Ausztriában pl. Keresztelő-Szt.-János napján (jun. 24.) kellett beváltani a régi pénzt²⁾. Ez megmaradt. Károly király és Lajos alatt is³⁾.

Jóllehet nincsenek minden évből adataink erre, de következtetni lehet az általános és régi szokásból; a fentmaradt rendeletekből, amelyekben gyakran hivatkozás történik az előző év állapotjaira. (Pl. az 1335 és 1344. rend.-ben).

Van az 1323-iki rendeletnek egy kétes pontja, melyik Béla király báni denárjai súlya szerint vereti az új denárokat?

IV. Béla aligha jöhet számításba, mivel ő tulnyomólag rézpénzt veretett, azután, hogy a tatárok kitakarodtak az országból. Ezek a tatárok elraboltak mindent, amit csak lehetett. Amit meg elvinni nem tudtak, azt elpusztították. Ugy, hogy a tatárjárás után arany, ezüst alig volt.

De már IV. Béla atyja és elődje II. Endre is veret rézpénzt.

A második ok meg III. Béla ellen szól. Mikor Endre kiadja az aranybullát, annak 23. t. c.-ben azt mondja: „. . . És legyenek a denárok olyanok, amilyenek voltak Béla idejében . . . “ Pauler I-ső és nem III-ik Bélát sejtí itt. Magam is e nézetem vagyok. A szövegezés utal erre. Hihetetlen, hogy Endre atyjáról csak ugy emlékezzék meg: „Bela Rex“. Holott két évvel később,

¹⁾ . . . „Item moneta nostra nova per annum observetur a Pascha usque ad Pascha . . . Et tales denarii sint, quales fuerunt tempore Regis Belae . . . “ idézi Schoenwisner: i. m. 173. lp.

²⁾ Luschin: Archiv. 41 k. 283. lp.

³⁾ Egy a szepesi szászok jogait szabályozó 1366-ban kelt oklevélben többek közt ezt olvassuk: . . . „und das selbige Geld das da blieben wär soll wieder kraft haben zu gehen bis über ein Jahr bis wieder eine neue Müntzz [würde; also das ein jedermann habe frey darum zu Kaufen . . . “ Fejér: Cod. Dipl. IX. T. 3. v. 561—5. lp.

mikor nem az egész országhoz, hanem annak csak egy részéhez szól, a nekik adott szabadság levélben úgy emlékezik meg atyjáról; mint „Boldog emlékü atyánk Béla⁽¹⁾”. De maga az 1323-iki rendelet is erre enged következtetni. A király 5 pensát adott a finom ezüst márkáért). Már pedig Schoenwisner említi, hogy az 5 pensás budai (országos) márka csak a XI. sz.-ban volt használatban az Árpádok alatt. Azután 6–8 stb. penzás lett. A Bélák között I. Béla élt a XI. sz.-ban.

*

Minthogy már e rendelet is a beváltással kapcsolatban megemlékezik a bécsi denárok- és a cseh garasokról, szükséges ezek ismerete is, hogy őket viszonyba lehessen hozni a magyar pénzekkel. Ezeket a pénzeket ugyanis, de főleg a garasokat szívesen fogadták országszerte. Hozzánk a külkereskedelem révén került. A beváltásra vonatkozólag azt rendeli a király, hogy 3 bécsi denárért egy új magyar denárt adjanak.

Ha megakarjuk határozni, hogy mennyi szinezüst volt e 3 bécsi denárban együttvéve, ismerni kell a bécsi pénzek minőségét. Ennek kiszámítását most mellőzve — minthogy később alkalmasabb helyen könnyebb mód kínálkozik a meghatározásra — csak a végértéket véve, a bécsi denár finom sulya 0.51949 gr. Egyelőre elég csak a finom suly ismerete, mert ugyanis csak ez képviselt értéket; de meg azért is, mert e rendelet érték és nem suly szerint állapítja meg a beváltást.

A 3 bécsi denár szinsulya összesen 1.55847 gr. s ezért adtak a beváltáskor 1.090928 gr. ezüstöt. A két szám közt a különbség 0.44938 gr.-ot tesz ki.

Ez is, mint kamara haszon szerepelt. Minthogy Róbert a pénzverés jogával együtt az azzal járó hasznot is bérbe adta, ez tehát nem őt, hanem a kamara bérlőt illeti meg, aki ezért a királynak meghatározott évi összeget fizetett részletekben.

Egy fontos megjegyzést kell itt tenni. 1323-ban a budai szinezüst márka még tényleg 16 latos, azaz valóságban szinezüst. Míg Bécsben és Csehországban csak 15 latos. Igazolható ez a bécsi és a magyar denár egybevetésével. 16 latos ezüstért, mely 1.090928 gr. sulyu (a denároknak t. i. csak finom sulyára van itt

¹⁾ U. o. 171. lp.

²⁾ . . . „pro argento vero, cum pondere Budensi ad unam marcam 5 pensae novorum denariorum . . . cambiantur. Fejér. Cod. Dipl. VIII, T. 7 v. 153—6. lp.

szükség) adnak a beváltás szerint 15 latos 1.55847 gr. ezüstöt. Összeszorozva a latot és súlyt, eredményül az előbbi részére 17.454848-at, az utóbbi részére pedig 23.37705-öt kapunk. Ha a kisebbet a nagyobból kivonjuk, a különbség 0.59122202; ez a kisebb számnak közel harmada s a nagyobbnak negyede ép úgy, mint a beváltás szerint egy bécsi denárnak megfelelő magyar denárrész harmada a magyarnak és kb. 1 tizeddel kevesebb, mint 3 bécsi denár egy negyede.

Ha ellenben a magyar (budai) márkát csak 15 latosnak veszem s a fenti eljárást ismételjük, akkor oly különbséget nyerünk (0.7013130), mely az 1.090928×15 szorzatnak se nem harmada, ép úgy, mint nem negyede az 1.55847.15 szorzatnak, hanem ezeknél sokkal nagyobb. Vagyis, ha a budai szinmárkát nem vesszük 16 latosnak, akkor a lat és szinsúly alkotta szorzat nem hozható összhangzatba azzal a viszonyal, amelyben valójában állt a magyar és bécsi denár szinsulya 1323-ban.

Ezt azért fontos tudni, mert mikor a király legközelebbi rendelete napvilágot látott, a budai márka is átment, finomságát érte, azon a változáson, mely Bécsben és Csehországban már előbb bekövetkezett.

*

A cseh garas szinsulya 3.2468 gr. A rendelet szerint 3 uj denár = 1 garassal, vagyis 3.27278 gr. ezüstért jár törvényesen 3.2468 gr. ezüst. A különbség 0.026 gr. oly kis mennyiség, mely közel áll a mérhetetlenség határához, lévén az 0.0125 gr. azaz ép egy negyed grán¹⁾.

A cseh garast tehát a király valódi értéke szerint becsüli. Ennek oka az elsősorban, hogy nagyon kedvelt pénz nálunk, mert értékes, de főleg mert hasonló pénz, mely vele a versenyt felvehette volna, magyar pénzverdében még akkor nem készült. Ezt tehát a király úgy tekinti, mintha saját veretje lenne s így beváltáskor (ha magyar denárt adnak érte) ráfizetést nem követel. Hogy ez tényleg így volt azt ép a bécsi denár és cseh garas viszonya mutatja. 3 bécsi denár = egy uj magyarral; és 3 uj magyar = 1 cseh garassal. Tehát a cseh garasért 9 bécsi jár, azaz 3.2468 gr. ezüstért ad a beváltó 4.67541 gr. ezüstöt. A beváltási nyereség tetemes 1.42861 gr. Vagyis ha bécsi denárt váltanak be garasra, a király nyereség gyanánt a beváltott összeg egy har-

¹⁾ Salamon 1. m. III. k. 119 lp.

madát szedi be. Mig a magyar denár esetén e haszon elmarad. Megjegyzendő, hogy hivatalosan garas és bécsi denár egymással való becseréléséről külön rendelet nem szól.

A beváltáskor a beváltandó pénz nem teljes értékű, hanem a folytonos használatban kopik. A kopás függ a forgás erősségétől, a bánásmódtól s végül a pénz alakjától. Mert a nagyobb pénz többet veszít kopás miatt, mint a kisebb ugyanolyan körülmények között, mert nagyobb felületen megy végbe a kopás. Itt az erőszakos csonkítás nem jön tekintetbe, mert az ilyen más elbírálás alá került.

*

B) Az 1335-ik évi rendelet.

Az 1323-iki rendelettel valóban jó pénzt adott nemzetének a király; olyat, mely jobb volt a bécsi denárnál. Hanem egy baj volt! Az, hogy kisebb magyar pénz nem volt. Mert ez a pénz nagy, főleg, ha az akkori viszonyokat vesszük, mikor a vásárlóképesség a mai sokszorosán felülmulta. Kisebb is kellett volna, s minthogy nem volt, mesterségesen segítettek a dolgon, t. i. levágtak belőle. Így mindjárt volt kisebb pénz is. Ez az egyik oka a pénzcsonkításnak. A másik ok a gonosz szándék, hogy t. i. a hamis pénzt fel ne ismerhessék túl nagy sulyáról. Ez a körülmény vezethette a királyt arra a gondolatra, hogy 12 évvel később — elsőnek ismert rendelete után — az eddigieknél jóval kisebb pénzt veressen. Ezen újabb pénzeit kis denároknak nevezi, melyek e nevet méltán meg is érdemelték csekély érctartalmuknál fogva. A rendelet 1335-ből való és szól a körmöci kamaraispánnak.

Veressen (az ispán) 3-ad fokú kis denárokat, kimetszván egy márkából 14 pensát. A beváltás alkalmával adni fognak ezekből (a kis denárokból) egy márkáért 10 pensát. Más helyén a rendeletnek ez áll: Amily módon növeltetének ezen kis denárjaink a budai márkaszámítás szerint, akként növeltethetnek egész birodalmunkban, de a márka új denárjaink 13 pensáját át nem léphetik¹⁾.

¹⁾ „ . . . Parvos quidem denarios faciet tertiae combustionis, incidendo de una marca 14 pensas. In cambio vero ex eisdem pro una marca dabuntur 10 pensae . . . „ „Qui quidem denarii nostri quemadmodum ad computum marcarum Budensium augmentantur, ita per totum regnum nostrum possint augmentari sed numerum 13. pensarum ipsorum parvorum denariorum transcendere non possint . . . „ Knauz nyomán idézi Salamon: i. m. III. k. 161. l. 4.

E rendelet a maga nemében egymagában áll, mert nagy szabadságot enged meg ezen új denárok értékelésének a számítási márka szerint.

Ez a rendelet részleteiben bizonyos aggodalmat keltett Salamon Ferencben. Ő is azon nézetet vallja, hogy a király szemei előtt a bécsi denár lebegett, csakhogy ő még tovább megy s egyenesen azt mondja, hogy a király teljesen elfogadta már most és vette át a bécsi denárt a maga egészében — szín és nyers súly tekintetében. Erre pedig úgy jött rá, hogy kétségbevonja a rendeletben előforduló 13 és 14 pensa hitelét; azt tévedésnek minősíti s azt mondja, hogy 12 pensának kellene lennie. De miért? Azért, mert a bécsi márka is 12 pensas!

Ezt az állítást elfogadni nem lehet, mert számos körülmény szól ellene. Egyik igen nyomós ok az, hogy a bécsi és budai márka nem egyenlő, mint azt ő felteszi s így még az esetben, ha tényleg 480 denár készülne a budai márkából, sem lehetne a denár azonos a bécsivel. Másodszor 1336-ban a király e rendeletet megismétli az erdélyi kamaraispán részére csaknem azonos szöveggel¹⁾. Ez ha teljesen ki nem zárja, de mindenesetre nagyon is kétségessé teszi a tévedést. Továbbá Salamon figyelmét talán kikerülte a „parvi denarii“ kifejezés, vagy talán nem tulajdonított neki nagy fontosságot. Pedig ez lényeges. A kis denár nevet méltán megérdemelte — hasonlítva az 1323-ikiakhoz. Lehetne azt az ellenvetést tenni, hogy az ekkori bécsi denár is jóval kisebb volt a régi magyar denárnál, miért ne vonatkozhatnék erre a kifejezés? Azért nem, mert nálunk a bécsi denárt mindig úgy említik, mint: „Viennenses“, „denarii Viennenses“, „lati Viennenses“; a kis bécsi denárokat pedig „parvi Viennenses“, amiről egyébként a magyarországi adatok bőven tanuskodnak, Soha bécsi denárt pusztán kis denárnak nem nevezik; legkevésbé a rendeletek.

Negyedszer, mikor 1338-ban új denárokat veret a király, azt parancsolja egyenesen, hogy annyi legyen benne a színezüst, mint a „jól megmért széles bécsiekben“. Ha a király már most 1335-ben akarta volna, hogy denárjai teljesen azonosak legyenek a bécsiekkel, miért nem rendelkezett már 1335-ben úgy? 1342-ben ugyanolyan pénzt veret, mint 1338-ban Róbert király, de hozzáteszi, hogy: „... Integros denarios“, azaz teljes súlyukat, s 480 denár kerüljön ki a finom ezüst márkából, tehát ugyanannyi,

¹⁾ Salamon: u. o. 161. l.

amennyi Salamon szerint 1335-ben volt. De akkor miért nem nevezi ezeket is „parvi denarii“-nak? Az 1335-iki rendeletnek 1336-ban történt megújításakor a király a garast 7 denárral cserélteti be, míg 1342-ben s később is 6 denárt adnak a garasért. Az 1342-iki denár pedig azonos az 1338-ikival. Ez is azt igazolja, hogy az 1335–6-iki denár nem lehet egyenlő az 1338–42-iekkel, mely utóbbiak pedig azonosak a bécsi pénzekkel. Igaz ugyan, hogy a bécsi denárokból is 7 drbot számitanak a magyar garasra, de itt csak önkényes meghatározásról van szó, hisz idegen pénzt kell a magyarral egybevetni. Különben is, mikor *lucrum camerae* beszederől van szó, akkor nem 7, hanem 8 bécsit szedett a király egy garasért¹⁾. — 1338-ban a király kétféle denárt veret: az egyikről már volt szó, a másik a féldenár (*obolus*, Heller), mely a nagy denár fele. Ez az *obolus* nyilván nem egyéb, mint az 1335-iki denár silányabb kiadásban. Ha az 1335-iki denár finomsulya azonos a bécsivel, ezt feltéve, akkor azonos az 1338–42-iekével is, mert ezek valóban annyi ezüstöt tartalmaznak, mint a bécsiek. De akkor érthetetlen az, hogy 1335–6-ban 7 denár egy garas, míg 1339–42-ben csak 6 denár egy ugyanolyan garas, mivelhogy a garas nem változott. Végül ellentmond ennek az arany forintokkal való becslés is. 1335–6-ban 100 denár = 1 arany frt; 1338-ban csak 80 denár jár az arany forintért. Míg a bécsiekből nálunk 400 denárt számitanak 3·5 arany frtra. Egy kis számitás a garasokkal és denárokkal eloszlat minden kétséget. Ha Salamon után indulunk, akkor már az 1335-iki denár is azonos a bécsivel, nemcsak az 1338–42-iek; de míg 1335-ben ezekből 7 ér egy garast, 1339–42-ben (valószínű, hogy 1338-ban is így volt, de ezt a részt Salamon nem közli) csak 6 denár ér egy ugyanolyan értékű garast. Csak a szinezüst tartalmát véve, e szerint 1335-ben 7·0·51949 gr. ezüstöt adtak a garasért, míg 1338–42-ben 6·0·51949 gr.-ot. Az előbbi esetben tehát 3·6365 gr.-ot, az utóbbi esetben 3·11694 gr.-ot. Ha ellenben a törvény betűihez ragaszkodunk és az 1335-iki denárookban nem bécsieket keresünk, hanem tényleg kis magyar denárokat, melyek szinezüst tartalma — mint látni fogjuk — csak 0·44528 gr., akkor ezek 7 darabjának szinezüst tartalma 3·11696 gr.; ez az eredmény tökéletesen egyezik a fentebbiel. Vagyis 1335-ben 7 denár tényleg és valóságban annyit ért, mint 1338–42-ben 6 denár, vagyis

¹⁾ Salamon : u. o. 158. lp.

1 garas; de korántsem egyenlő 7 bécsi denárral. Kétségtelen tehát, hogy itt nem tévedés forog fenn, hanem jól átgondolt számítás.

*

Az a nagy időköz, mely az 1323. és 1335. évek között van, egész jogosan felkeltheti azt a kérdést: Hát eddig semmi sem történt e téren? Még mindig az 1323-iki rendelet van érvényben? Nem. Volt ez idő alatt is intézkedés, de ez ismeretlen s csakis a rája való hivatkozás folytán tudunk erről. Mikor 1335-ben a denárokkal együtt garasokat is veret a király, hivatkozik azon garasokra, amelyeket a budai polgárok vertek 1334-ben. Ez az 1334-iki rendelet azonban ismeretlen, ami igen nagy kár, mert valószínű, hogy ebben rendelte el legelőször a király a magyar garasok veretését.

Az 1335-iki rendelet a körmöci kamaraispánnak szól. Meghagyja a király, hogy 3-ad fokú kis denárokat veressen és pedig úgy, hogy egy márkából 14 pensát hasítsanak ki. Itt magától értetődőleg a budai márkát gondolja, mely ekkor már országos suly. Egy denar finomsulya: $\frac{249.355}{560}$ gr. azaz 0.44528 gr. A nyers vagy teljes sulya, minthogy $\frac{2}{3}$ -ad finomságu, lesz $0.44528 : \frac{2}{3} = 0.66792$ gr.

Az 1335-iki rendelet fontos azért is, mert elárulja, hogy akkor az a márka, amelyből a pénzt vegyítés után kihalították, nem volt szinezüst; nem 16 latos, hanem annál kevesebb, csak 15 latos. Ezt igazolja a beváltás, azt a garasok. Minthogy a király $\frac{2}{3}$ -os arányban vereti a denárokat, azt lehetne hinni, hogy beváltva a szinezüst márkát denárokra, a királynak nyeresége $\frac{1}{3}$ márka ezüst lesz. De nem így volt; legalább is látszólag nem. Ha ezt akarta volna a király, akkor — feltéve, hogy szinezüst az a márka, melyből a finomsuly kikerült — nem 400, hanem csak $373 \frac{1}{3}$ denár járt volna a budai sulyu szinezüst márkáért. Még pedig azért, mert 249.355 gr.-nak $\frac{2}{3}$ -a 166.23666 gr. Ugyanennyi az ezüst-tartalom $373 \frac{1}{3}$ denárban, míg 400 denár ezüst sulya 178.112 gr.-ot nyom. Ugy, hogy a király 11.876 gr. mal kedvezett annak, aki ezüstöt vált be pénzre. Ennyi kedvezés azonban kissé sok volna. Nem is kedvezésről van itt szó! 1323-ban és 1338-tól kezdve folyton, a beváltáskor az ezüst márkáért annyi denár jár, amennyinek a teljes sulya ép egy budai márkát nyom. 1335-ben

nem így áll a dolog, mert 400 denár teljes súlya nem 249·355 gr. ot nyom, hanem 267·168 gr.-ot. Ez a $\frac{2}{3}$ os arány mellett lehetetlenség. Pedig a király kifejezetten így rendelkezik. Tagadni ezt nem lehet. Igen is, az ezüst márkát vegyítették $\frac{2}{3}$ -ad arányban, de ez az ezüst márka sem volt szinezüst, azaz 16 latos, hanem ebben is volt bizonyos mennyiségű érc, mely értéktelen volt, úgy, hogy ha végeredményben vizsgáljuk a denár finomságát, azt nem $\frac{2}{3}$ -osnak, hanem $\frac{5}{7}$ -esnek találjuk, tehát kisebbnek. Erre utal a 400 és 560 közt levő arány.

Az a kérdés, hogy mégis milyen volt a denár-finomság a valóságban, mert a $\frac{2}{3}$ -ad finomság csak kimondott finomság. Igaz, hogy így is fogadták el. De ez nem sokat nyom a latban, mert a király önkényétől függött, hogy hogyan fogadtassa el a pénzt.

Ha tényleg 16 latos lenne a pénzverési márka, akkor súlya 249·355 gr. lenne. Ezért jár a rendelet értelmében 400 denár, melynek összsúlya 267·168 gr., azaz 17·813 grammal több a normális budai súlynál; míg a színsúlya ezeknek összesen 178·112 gr., amely 11·876 gr.-mal nagyobb, mint 249·355 gr. $\frac{2}{3}$ -a. Világos, hogy nem lehet a pénzverési márka 16 latos, mert különben érthetetlen volna e súlytöbblet. Hogy mennyivel kevesebb 16 latnál a finomság, azt a számítás mutatja. Ha t. i. a 249·355 gr. súlyú és 16 latos ezüsttel szembeállítjuk az ismeretlen finomságú, de 231·542 gr. illetve 237·479 gr. ezüstöt. Így az lesz az eredmény, hogy a finomság 14·86 lat, illetve 15·23 lat. Igen közel áll a 15 lathoz, amelyet közepesük egész pontosan meg is ad. Így a budai pénzverési márka finomságát tekintve azonos a bécsi és cseh márkákkal. Talán erre vezethető vissza az is, hogy a király azt mondja csak: „egy márkából“ kerüljön ki 14 pensa; és nem egy „finom ezüst“ márkából vegyítvén azt $\frac{2}{3}$ -ad arányban.

Hogy pedig csakugyan a márka 15 latos, melyből külön vegyítés után hasították ki a pénzt, azt minden kétséget kizárólag igazolja eme rendeletnek a garasok veretéséről szóló része. Itt a király meghagyja, hogy 15 öd fokú ezüstből készüljön a garas, még pedig úgy, hogy a márkából 72 garas kerüljön ki, amelyekből 64-et fognak adni a szinezüst márkáért. Ez más szóval azt jelenti, hogy a finom garasnak 64 darabja ép annyit nyom, mint egy budai súlyú márka¹⁾. Így volt ez Csehországban, míg Bécsben 72 drb súlyú egyenlő a bécsi márkával, Salamonnak is ez a nézete²⁾.

¹⁾ Salamon : u. o. 158.

²⁾ Salamon : u. o. 158. lp.

Más szóval azt jelenti, hogy a 15 latos ezüstöt vegyíteni kell a $64 : 72 = 8 : 9$ arányban úgy, hogy a garas tényleges finomsága csak $\frac{15}{16} \cdot \frac{8}{9} = \frac{16}{13 \cdot 33}$ lat. A pénzverési márka 1335-ben finomsá-

gából vesztett. Hogy miért, annak talán okát lehet adni a nemes ércek hiányával, amelyeket nagy mértékben vittek ki az országból.

Igy véve a dolgot már nagyobb lesz a király nyeresége; igen közel $\frac{2}{3}$ -ad. Másrészt magyarázatául szolgál annak is, hogy miért enged a király 10 pensaánál többet is adni az ezüst márkáért. De kiválóan csak 10 pensa jár érte. S magát a pénzt hivatalosan nevezi $\frac{2}{3}$ -osnak.

Talán különös az, hogy a király saját pénzét kétféleképpen becsülteti, de nem egyedül álló jelenség. Lajos király 1345-iki rendeletében 6 uj denárt adat 7 bécsiért, de ha *lucrum camerae*et fizetnek bécsiekben, akkor nem 7, hanem 8 bécsi denár jár 6 uj denár vagy egy garasért.

C) Az 1338-iki rendelet.

Az 1335-iki denárok igen kicsinyek voltak úgy súly, mint érték tekintetében. Az 1336-iki évről annyit tudunk, hogy a király ismét csak ily denárokat veret. Azután 1338-ig nincsen nyoma újabb intézkedésnek. 1338-ban azonban jelentős változás áll be, amely abban nyilvánul, hogy a király kétféle denárt veret: egy nagyot, mely jobb az 1335-ikinél s egy annál kevesebb értékűt, mely a nagy denár fele. A másik fontos jelenség, hogy a király teljesen alkalmazkodik a bécsi denárokhoz.

Ugyanis azt mondja Frichko szomolnoki és körmöci kamaramesternek¹⁾, hogy új denárokat veressen, még pedig olyanokat, amelyekben annyi legyen az ezüst, mint a jól megmért bécsiekben²⁾. Mi más ez, mint a magyar denárnak megegyeztetése a bécsivel? És ezekből 8 pensa nyomni egy márkát és a bányahivataloknál egy márka finom ezüst értékben fognak járni³⁾. Itt

¹⁾ Thallóczy: i. m. 40. lp.

²⁾ „ . . . In quibus tantum erit de argento, quantum in lato viennensi bene ponderato . . . “ Knauz nyomán közli Salamon: i. m. III. k. 162. lp. j.

³⁾ „ . . . Octo pensae ex eisdem marcam ponderabunt et current pro marca fini argenti in montanis . . . “ Knauz nyomán közli Salamon: i. m. III. k. 162. lp. j.

már a király finom ezüst márkáról szól, míg 1335-ben csak márkát említ. Még egy fontos kitétel van itt. Az, hogy ez a 8 pensa egy márkát nyom. A nyerssúly tehát egyenlő $\frac{249 \cdot 355}{320} = 0.77923$ gr.

A finom súlyra Salamon megjegyzi, hogy az $\frac{2}{3}$ -os¹⁾. S így ez denáronként 0.51949 gr.-ot nyom. — Igen egyszerű mód kínálkozik a bécsi denárok meghatározására. Minthogy a király annyi ezüstöt akar saját denárjaiban, mint amennyi a bécsiekben van, ez már ismeretes: 0.51949 gr.

Most még két kérdés vár megoldásra. Mennyi a bécsi denár teljes sulya s hány darab került ki a bécsi márkából? Ha a bécsi sulymárkát osztom 0.51940 gr.-mal, eredményképpen 540 denárra való ezüst jön ki; kerek 18 schilling, vagy solidus.

Hogy tényleg annyi került ki a finom ezüst-márbából, az igazolható egy 1340-ből származó adattal:

„Item percept VII. marcas puri argenti, pro marca XVIII. solidos denariorum¹⁾“.

A schilling vagy solidus 30 darabból álló egység volt: azaz kerek 540 darab.

Ez ellentmondani látszik ama ténynek, hogy a bécsi márka 480 denárral egyenlő. Valójában nem. Mert itt közönséges vásárról van szó s igen valószínű, hogy a fizetés régi pénzzel történt, amely esetben csakis nemes érc tartalma vétetett figyelembe.

Muffat megjegyzi, hogy ez az 540 denár alig 1—2 denárral (ahogy ő mondja Pfenniggel) több oly ezüstöt tartalmaz, mint a bécsi ezüst márka²⁾. Kétségbe vonja, hogy ez az 540 denár egy márka ezüstnek volna normális ára³⁾. Nem is normális ár ez, hanem a denároknak ezüstjök szerinti becslése, amit okozhatott a denárok régi volta.

Hogy ez másként nem is lehetett, igazolja ő maga. Pontos mérések alapján a bécsi denárt 1317-től 1375-ig 0.700 gr. súlyúnak találja⁴⁾. Számításaim szerint az ujkorában 0.7013 gr. lehetett. Ugyanis 1317 óta a nyers márkára 400 denár esik⁵⁾. Az 540 és 400 közt oly arány van, mint 27 és 20 közt, igen közel $\frac{5}{7}$. Tehát a szinsúly 0.51949 gr. $\frac{5}{7}$ -e a nyers suly s ez 0.7013 gr. Az

1) Salamon: i. m. III. k. 163. lp.

2) Idézi Muffat: i. m. 34. lp.

3) U. o. 34. lp. (Muffat).

4) U. o. 37. lp.

5) Muffat mérései 1317 - 75 közti időt ölelik fel: i. m. 37.

eltérés oly csekély, mely számba sem jöhet. Ez a nyerssúlybeli egyezés, támogatva az említett példa által, igazolja az 540 denárszám helyes voltát, még akkor is, ha az 1338-ki rendeletből nem is tudnák ezt következtetni.

Muffat mérései ezen sulynak állandóságát igazolják 1317—75. között. Legfeljebb kisebb méretű ingadozások voltak, melyeket az ezüst árhullámozása idézett elő¹⁾.

Nem tekinthető pusztán véletlennek, hogy a bécsi denár finomsága olyan, mint az 1335-iki magyar denároké. Míg az 1338-iki denár ezüst tartalma azonos a bécsiével, de nem finomsági foka, addig 1335-ben éppen a finomság egyezik, de nem az ezüst tartalom.

*

Most a kamara haszon tényleg egy harmad, mert a király maga rendeli, hogy 8 pensa adassék a finom ezüst márkáért. S ebből a szinezüst márkából 12 pensa, azaz 480 denár finomsúlya került ki. Ez jó ideig állandónak tekinthető ezen idő óta. Ez tetemes nyereség, de magyarázata annak is egyuttal, miért egyik legfőbb jövedelme a királyoknak s miért igyekeztek nemcsak fejedelmek, de városok is, ezen jogot maguknak megszerezni.

De nemcsak denárok veretését rendeli el a király 1338-ban, hanem féldenárokét is, amelyekből kettő ért egy denárt. E kis pénzeket obolusoknak vagy Heller-eknek nevezik.

Az obolus görög szó és oly kis pénzt jelentett, mely a drachmának (szintén görög pénz) $\frac{1}{6}$ -a. Körülbelül 6--7 krajcárral azonos. De a Károly-féle obolus nem egyenlő azzal. Ez a név csak annyiban árul el rokonságot a görög obolussal, hogy az is kisebb volt a drachmánál épp úgy, mint a magyar obolus a denárnál. A Heller (Hallense) név Halle sváb birodalmi várostól nyerte nevét, ahol azt először 1228-ban verték. Itt eleinte egy értékű a Pfenniggel, később azonban egyre veszt finomságából, úgy hogy végül csak annak fele értékét képviseli²⁾. Ebben az állapotában terjedt tovább s jut el Csehországba, ahol János király vereti őket s 12 ért egy garast³⁾.

Itt Csehországban ugyanazzal a jelenséggel találkozunk, mint

¹⁾ IV. Rudolf ausztriai hercegnek van 1363-ból egy rendelete, amelyben meghagyja, hogy a pénzverésnél alkalmazkodjanak az ezüst drágulásához. Luschin: Archiv. 41. k. 287. lp

²⁾ Voigt i. m. III. Theil 26. lp 44. j. és II. Theil 120. lp.

³⁾ U. o. II. Theil 127. lp.

nálunk. A fillér a kis prágai denár nyomába lép. Magyarországon az 1335-ki kis denárok helyébe lép s annál valamivel csekélyebb értékű.

Futólagosan megemlíthető, hogy a kis prágai denár a magyar denárnak $\frac{85}{48}$ -ada volt, amennyiben abból — Voigt szerint — 768 darab ment a cseh márkára¹⁾. (1335-ben 560 denár men a magyar márkára.)

A fillér nemes ércének sulya így 0 25975 gr. és teljes sulya 0 38963 gr.

1335-től, Károly király uralkodása alatt, a magyar pénzügy terén — ha így szabad kifejezni — a kísérletezések kora bezáródik. 1338-ban eltalálta a király a helyes utat. Kétféle, de jó pénzt ad a népének, szemelött tartva a külföldet, amelyhez 1338-ban minden egyes pénzfajával alkalmazkodott már. A denárok veretésénél Bécs, a garasoknál Prága, az arany forintoknál Florencz az irányadó. Ennek az alkalmazkodásnak hasznát látta a kereskedelem, de főleg a magyar pénzügy, mert most már lehetővé vált az idegen pénzek teljes kiirtása.

A beváltásra vonatkozólag úgy rendelkezik, hogy 3 nehezék (pondus) régi pénzért 2 nehezék ujat adjanak²⁾. Itt — eltekintve a kopástól — a nyereség minden 3 beváltott pondus után egy nehezék. Más szavakkal a király úgy jár el az uj denárok kiadása alkalmával, mintha azok szinezüstből volnának, míg a régieket $\frac{2}{3}$ -osaknak tekinti.

Ez különben megismétlése a rendelet ama pontjának, ahol a budai szinezüst márkáért egy márka denárt adat ugyanazon sullyal.

D) Az 1342-iki rendelet.

Károly király uralkodásából még egy rendelet maradt reánk a maga teljességében, amely mint valami tükör állítja szemeink elé a király élete célját:

Azt a tabula-rasat, amelyet e téren talált, megszünteti, egy-séges, jó pénzt veret. A teljes rend helyreállításához egyre volt csak még szükség. A régi magyar, de leginkább a külföldi pénzek kiszorítása a hazai piacokról. Az 1342-iki intézkedéseknek épp ez adja meg a fontosságát.

¹⁾ U. az II. Theii 119—20. lp. (Voigt.)

²⁾ Thallóczy : i. m. 40. lp.

Felmerül az a kérdés : Hát 1338-tól 42-ig mi sem történt ? Nincsen valamelyes nyoma újabb királyi intézkedésnek ?

Határozott írás-emlékünk ezen időből nincsen, de az 1342-iki rendelet egyik-másik pontja minden kétséget kizárólag igazolja, hogy volt.

Mindjárt az elején azt mondja a király, hogy a kamara bérlője a bérösszeget tavalyi, harmad- és negyedévi, meg idei teljes sulyu pénzekkel fizesse¹⁾. Más helyen meg azt mondja, hogy tavalyi, harmad- és negyedévi denárjai továbbra is forgalomban maradjanak és váltóértéküket tartsák meg²⁾. Világos ez adatból, hogy a pénzverés rendesen folyt, de az is, hogy a király évenként bérbeadva a kamarát, a bérlőt utasítással látta el, amelyek azonban ismeretlenek — talán örökre.

Érdekes újítás, hogy a király az 1339-ik évtől kezdve vert pénzeket állandóan forgalomban akarja tartani, ami csakis üdvös lehetett. Miért tette ezt ? Erre is megfelel a király, mikor fel- említi, hogy a kamara denárjait akarja szaporítani. Amire nagy szükség van, ha az országban forgó nagyszámu idegen pénzt ki akarja irtani beváltás útján. Ehhez annyi pénzre volt szüksége, amennyit sem egy, sem két év alatt elő nem állithattak. Jóllehet, a király bérbe adja a kamarát, még sem enged szabad kezét a bérlő kamara ispánnak még abban a tekintetben sem, hogy mennyi denárt veressen, mert azt mondja, hogy legalább egyelőre 1000 márkát kell kiverni³⁾. De ez nemcsak körmöci, hanem az összes kamaráknak szólt, amelyek hasonló rendeletet kaptak. Ilyen pénzverdék a körmöcin kívül még a budai, az esztergomi (de ez midón Lajos király udvarát Visegrádról Budára tette át, megszünt), a nagybányai, a kassai, a szatmári, a nagyszebeni, a pécsi,

¹⁾ „ . . . eidem magistro Ippolito pro octingentis marcis partim in lorenis seu aureis denariis camerae nostrae eiusdem cusis et cudendis, partim vero cum integris camerae nostrae manetis annorum praeteriti, tertii, quarti et praesentis discurrendis, ad modum anni praeteriti, tam per ipsum, quam per alios regni camerarios ampliandis, nobis in terminis infrascriptis persolvendis . . . “ Fejér : Cod. Dipl. VIII. T. 4. vol. 560—76. lp. és Magy. Törvénytár I. k. 150—63. lp. 1. §.

²⁾ U o. 4. §.

³⁾ „ . . . volumus et committimus : ut in cunctis locis camerarum, in quibus monetae camerarum cudi solent, nunc in principio adminus mille marcas idem camerarius fabricari faciat cambio exponendas . . . “ Fejér. Cod. Dipl. VIII. T. 4. v. 560—76. lp. és Magyar Törvénytár I. k. 151—63. lp. 7. §.

a szerémi, a szomolnoki, a zágrábi, a visegrádi, az egri, a székesfehérvári, a somogyi, a pozsegai, a szegedi, a lippai s talán a verőcei pénzverdék¹⁾. Mindegyik ilyen pénzverdéhez tartozott egy bizonyos terület is, amelyen az illető ispán a becserelés végrehajtotta. Hogy ellenőrizhető legyen, hogy mely denár milyen pénzverdéből került ki — minthogy maga a pénz egységes — azt rendelte a király, hogy minden ispán a maga jegyét üsse rá a pénzére²⁾. Különböztetve azt akarta elérni a király, hogy a hamisról (amelyen a hitelesség kedvéért szintén rajta voltak a jegyek) tüstént meg lehessen mondani, mely pénzverési kerületből való. S így a tettes kinyomozása is megkönnyebbedett.

Jogos az a kérdés, miért éppen csak az 1339-től kezdve vert pénzeket tartja forgalomban a király s miért nem megy vissza 1338-ig, ahonnan jó pénzek datálódhatnak, s mely idő óta az állandó Károly király alatt?

Oka ennek kettős! Először is: az öt éves denárok nagyon kopottak már, úgy hogy még hivatalos nyomással sem lehetett az embereket, de főleg az idegeneket arra kényszeríteni, hogy azokat mint teljes értékűeket fogadják el. De másrészt a királynak azon óhaja, hogy az 1338-iki denárok (melyekben annyi a színezüst, mint a jól megmért bécsiéknél), $\frac{2}{3}$ finomságúak legyenek, nem teljesült, legalább is nem oly mértékben, mint ahogy szeretne volna. Ezért köti ki most, hogy $\frac{2}{3}$ -os legyen és pedig „verae combustionis; azaz valódi finomságú ($\frac{2}{3}$)³⁾”. Hogy már 1339-ben is így volt ez, azt e rendelet 4. c. igazolja, melyben azt mondja, hogy a denárok szaporítása végett idén is abban az értékben vereti, mint tavaly, harmad- és negyedévé⁴⁾. De készültek ezen 3 év alatt más veretű pénzek is. Így — mikor a beváltásról szól a király — elrendeli, hogy azon pénzeket is be kell cserélni, ame-

1) Thallóczy idézi Ruppól. i. m. 63—64. lp.

2) „... Et ut cammerariorum nostrorum iustitiā appareat in denariis fabricandis, statuimus, ut quilibet eorum in ipsorum monetis signum habeat, per quod moneta per ipsum fabricata cognoscatur...“ Fejér. Cod. Dipl. VIII. T. 4. v. 560—76. lp. és Magy. Törvénytár I k. 151—63. lp. 37. §.

3) „... Quod idem magister Ippolilus faciat fabricari integros denarios camerae nostrae argenteos verae combustionis tertiae...“ U. o. 2. §. (Fejér. Cod.)

4) Sivero iam dictas monetas nostras annorum praeteriti, tertii et quarti etiam hoc anno pro erundem ampliacione in eodem valore fabricandas...“ U. o. 4. §.

lyek tavaly (1341) készültek, de bécsi ötvözés szerint¹⁾. Ezek tudniillik, amint láttuk, $\frac{5}{7}$ fokúak és nem $\frac{2}{3}$ -osak.

Maga a pénz 1342-ben semminemű változást nem szenved. A denárok ismét $\frac{2}{3}$ -sak, még pedig valóságban is és nemcsak a rendelet szerint. Itt már a király egész nyíltan kimondja, hogy a márkából 12 pensa kerüljön ki és ezekből 8 fog egy márka finom ezüst értékben járni.²⁾

S ez már 1339 óta van így. Nem más ez, mint lassu előkészület egy nagy munka végrehajtására, a magyarországi pénzpiac megtisztítására. A becserélést így állapítja meg: 3 új denárt adnak 4 széles bécsiért, vagy 4 más oly pénzért, mely már ötödéve kijött a forgalomból, vagy 4 más olyanért, amelyek bécsi ötvözés szerint készültek az előző évben³⁾. A nyereség $\frac{3}{4}$ rész.

Nevezetes a 13. t. c. „ . . . Egyébiránt — mondja a király — elrendeljük, hogy általán senkinek sem szabad holmi régi pénzekkel, arannyal, ezüsttel, különösen pedig kicsiny és közepeszerű bécsi pénzekkel, amelyeknek teljes kiirtását kívánjuk, adni és venni . . .⁴⁾ Mig a 3 t. c.-ben széles bécsiekről szólt. Ez mutatja, hogy csak bécsi pénz hányféle változatban forgott közkezen. Különösen a pápai számadások emlegetik gyakran⁵⁾. A

¹⁾ „ . . . aut etiam in aliis praecedentis annis fabricatis (denariis) combustionem Viennensem habentibus combientur.“ U. o. 3. §.

²⁾ „ . . . ex quibus (denariis) de una fini argenti marca duodecim pensae incidantur, et octo pensae ex eisdem, et nom plures unam marcam ponderis budensis in statera ponderabunt et current pro marca fini argenti in montanis . . .“ U. o. 12. §. (Fejér. Cod.)

³⁾ „ . . . tres eisdem denariis proquatour latis Viennensibus, vel aliis camerae nostrae monetis, quinti anni iam abolitis, aut etiam in aliis praecedentis annis fabricatis, combustionem Viennensem habentibus cambi-entur . . .“ U. o. 3. §.

⁴⁾ Ceterum statuimus, ut nullus omnino hominum cum aliquibus atiquis monetis, aut auro, vel argento in specie et specialiter cum parvis et etiam cum mediocribus Viennensibus, quorum omnimodam extirpationem volumus et committimus . . . mercendi habeat facultatem “ U. o. 13. § (Fejér. Cod.)

⁵⁾ „ . . . Item solvit Javachinus praepositus S. Johannis in crastino Ascensionis Domini 4 marcas de parvis Viennensibus, 10 pro grosso computando . . .“ (Fejérpataky Mon. Vat. I. S. I. T. 302. lp.) Nota, quod Sacerdos praesentis archidia conatus tolnensis solverunt Viennenses valde parvos, qui current in Alba—Regali, quorum dicebantur 14 valere 1 grassum . . .“ U. o. 312. lp. — Item pro supra die 9 mensis Junii recepti a capitulo eccl. Vespr. 30. marcas et 13 pensas parvulorum Viennensium, computando 10 pensas pro marca et 40 denarios pro pensa . . .“ U. o. 420. lp. etc.

széles bécsi denárból hetet számitanak egy garasra, míg a kis- és középszerű bécsi denárok alatt alighanem a már elavult bécsi pénzeket értették, mint ez nálunk is előfordult.

Elképzelhető az a zavar, amely hazánkban részben a régi és elavult magyar, részben a külföldi pénzei miatt itt lábrakapott. Egyik értéktelenebb, mint a másik. Ily körülmények között igazán csak üdvös lehetett azok kitiltása s az egységes pénzhasználat kényszere.

*

Károly király működését a pénzügy terén betetőzte az 1342-iki rendelet. Uralma alatt folyton emelkedőben van az ország. Az emelkedés pedig finánciális téren a nép jólétének, az ország ereje emelkedésének tanubizonyysága. Igazán munkás uralkodó volt, aki nemcsak e téren, de hadügyi s egyéb tereken is arra törekedett, hogy országát nagygyá és boldoggá tehesse. Becsületes multra tekinthetett vissza. Hiszen szinte hihetetlen zavarbó szabadtotta ki országát és tette olyanná, mint volt a leghatalmasabb Árpádok alatt.

Ez volt Károly király utolsó intézkedése. Rövidesen ezen rendelet kiadása után meghalt és az egész nemzet őszinte részvétellel kíséte tevékeny királyát utolsó útjára.

E) Az 1345-iki rendelet.

Mikor Károly király 1342-ben behunyta szemét, nagy rázkódásoktól félték az országban, amelyek esetleg felforgatják a fennálló rendet. A félelem azonban merőben alaptalannak bizonyult. Semmiféle felkelés, zendülés nem történt. Az elhunyt király fia, Lajos, a legnagyobb nyugalom közepette vehette át az uralmat, melynek elején mindjárt diadalmat is aratott.

Lajos király atyja megkezdett műveit folytatja és az ő nyomdokain halad.

Uralkodása második évében van tudomásunk arról, hogy Budán pénzt veretett. Ez atyja pénzeinél valamivel kisebb.

Maga a szerződés, melyben e pénzeket vereti, ismeretlen; de a következő (1345-ik évi) rendeletében hivatkozik reá.

Szól pedig az összes magyar kamaráknak a király — mondván — hogy az egész denárokat az igazi $\frac{2}{3}$ finomságban kell ki-

állítani, ugyanazon alakban és vegyületben és súlyban, melyekben tavaly a budaiakat verték. Nyolc pensa és fél nyonjon egy márkát; nyolc pensa és 16 denár szolgáljon a pénzverő kamaránál finom ezüst márkául. Az ország más részeiben is ez legyen a kereskedelmi márka¹⁾. A Salamon idézte szövegben nincs felelet arra, hogy tulajdonképen hány denár veretett a szinezüst márkából. De megállapítása ennek könnyű. A király $\frac{2}{3}$ -ad finomságu denárt veret, s ebből 340 drb (azaz 8·5 pensa) került ki a nyers budai márkából. Vagyis a 340 denár teljes sulya egyenlő a budai sulymárkával. Minthogy a finomság $\frac{2}{3}$ -dos, a budai finom ezüst márkából 510 denárra való szinezüst került ki. Az 1339—42-es évek pénzeihez képest a denár kevesebb értékű lett. Lajos király uralma alatt különben lassu, de folytonos hanyatlását lássuk a denároknak.

A fentebbiek szerint a denár színsulya 0·48893 gr., míg a nyerssuly ennek $\frac{2}{3}$ -da, azaz 0·73339 gr.

Veret a király féldenárokat s ezekből 2 ér országszerte egy denárt²⁾.

A bécsi pénznek a magyarokhoz való viszonyát így határozza meg a király: „Hat denár fizetendő, hét bécsiért minden nyilvános piacon és mindenütt, kivéve a *lucrum camerae* esetét, melyben ami kamaránk 6 uj denárjában 8 bécsi denár számítatik³⁾).

Az előbbi esetben — véve a bécsi denárt 0·51949 gr.-nak — 7 bécsi színsulya, 3·63643 gr, 6 magyaré 2·93358 gr. A különbség 0·70285 gr., ami klb. tényleg megfelelne a $\frac{1}{5}$ -ös aranynek. De hivatalosan a kamarák csak 8 bécsiért adnak 6 magyar denárt, azaz 4·15592 gr. ezüstért 2·93358 gr.-ot. Így véve a dolgot, a kamara haszon a beváltott összegnek klb. egy harmada.

Ugyancsak 1345-ből közöl Thallóczy egy pénzverési szerződést, mely Szatmári Miklós mesternek, Buda polgárának szól. Ebben a király oly pénzeket veret, mint tavaly Budán és Esztergomban veretett Lóránt mester. A közlött rész egyezik Salamon idézte adataival, csak egy helyt van eltérés. Míg Salamon szerint egy márka finom ezüstben 8 pensa és 16 denár van, addig Thallóczy szerint egy márka finom ezüstben 8 pensa legyen⁴⁾. Az utóbbi esetben fentartja atyja pénzeit Lajos király

¹⁾ Salamon: I. m. III. k. 168. lp.

²⁾ U. o. 168. lp. (Salamon.)

³⁾ U. o. 168. lp.

⁴⁾ Thallóczy: i. m. 58. lp.

Minthogy az eredeti szerződést megkapni nem tudtam, ítéletet mondani nehéz.

Mindamellet mégis Salamon adatát fogadom el kettős okból. Először, mert Salamon idéz, bár csak magyarul, míg Thallóczy csak kivonatot, tartalmat ad.

S másodszer és ez fontosabb — Salamon közölte adat összeegyeztethető a rendelet egy későbbi pontjával. Lajos király ugyanis azt mondja, hogy 84 magyar denáron váltandó meg a forint¹⁾. Minthogy pedig a színezüst márkáért 4 ar. forint jár, lesz ennek denár értéke az ar. frt-ok alapján 336 denár. Vagyis tökéletesen annyi, amennyit a király országszerte adatni rendel a finom márkáért Salamon szerint. Míg Thallóczy adatával ez össze nem egyeztethető, jóllehet az arany forintokért szerinté is 84 denár jár.

*

Lajos király atyjának a portális adóra vonatkozó intézkedéseit a maga teljességében fentartja. U. i. azt mondja: hogy a kirovás után 15 napon belül 3 uj garast, vagy 18 uj és teljesulyu denárt kamaránk valódi sulyában v. 24 széles bécsit lucrum camerae fejében tartoznak fizetni az erre kötelezettek²⁾.

A változás 1342-höz képest csak az, hogy akkor a lucrum cameraet a széles bécsiekben megfizetni nem lehetett; ép úgy garasokban sem³⁾. 1342-ben is 3 uj magyar denár egyenlő 4 bécsi szélessel, 6 uj denár 8 bécsi szélessel ép úgy mint 1351-ben Lajos király rendeli. Ez pedig ép egy garassal egyenlő. Vagyis itt az történt, hogy Lajos király atya berendezését a pénz becslése terén továbbra is fent akarta tartani. De ez csak úgy volt lehetséges, ha a finom tartalmat lejobb szállítja. U. i. mint később bővebben lesz szó róla — 1342 ben az ezüst

¹⁾ Salamon: i. m. II. k. 168. lp. és Thallóczy i. m. 58. lp.

²⁾ „ . . . Item pro ampliacione et perpetuacione dictorum denariorum . . . etc . . . infra quintum decimum diem tres novos grossos, vel decem et octo denarios integros novos dicte camerae in vero pondere, aut viginti quatuor Viennenses latos pro lucro camerae . . . fizetnek portánként“ . . . idézi Thallóczy i. m. 58. lp.

³⁾ . . . „Hoc expresso: quod ijdem comites camerarum nostrarum ipsum lucrum camerae, ratione cambii signanter impositum, non aliter, videlicet Viennensibus aut aliquibus antiquis denariis, vel grossis, per formam compositionis, aut alicuius alterius coloris cautela: nisi cum ipsis integris denariis camerae nostrae ampliandi, excigere tenebuntur . . .“ 1342. 24. §. hely.

érték aláhanyatlott az aranynak nagy keresetsége, főleg nagy mérvű kivitele folytán. Az 1342-iki erélyes intézkedéseknek a kivitel ellen megvolt a kellő foganatja, mert már 1345 ben helyreáll, ha nem is teljesen, de igen közel az az állapot, mely 1338-ban volt meg.

Ennek a változásnak tudható be a pénz finomságában végbe ment változás.

Lajos király korából egyébként nagyon kevés adatunk van. A fentmaradt emlékek alapján mindössze csak annyi állapítható meg, hogy az arany forint denárszáma 84-től — élete vége felé — 100-ra emelkedett¹⁾. De arról, hogy e denárok mily vegyülettiek, mit sem tudunk. Van ugyan egy rendelete, de az dátum nélküli Veret forintosokat, garasokat, denárokat és obolusokat, melyeken képe is be van verve. Az ezüstpénzekről csak általában szól, mondván, hogy azok 5-fokuak, azaz $\frac{12 \cdot 8}{16}$ finomságúak legyenek²⁾.

Többet semmit. Nem szól arról, hogy hány denár obolus és minő sullyal került ki a márkából. Ezt meghatározni nem lehet. Legfeljebb csak hypothetikusán, mert az ezüst márka denár száma nem mindenkor egyezik az arany forintok alapján megállapított denár mennyiséggel. Annyi azonban tény, hogy 1378 ban már 100 denárjával számítják az aranyforintokat s ezeket a denárokat koronásoknak nevezik közönségesen³⁾.

Összefoglalva az eddigieket, Károly királynak nagy érdeme, hogy a zavart pénzügyi állapotokat megszüntette s új az eddigieknél jobb pénzt veretett. Szeme előtt tartja a külföldet, de attól függetleníti magát azáltal, hogy az országban forgó, de idegen — úgy arany-, mint ezüstpénzeket kiszorítja ugyanoly értékű és becsű magyar pénzrel.

Lajosé az érdem, hogy az ily módon helyreállított egyensúly nem billent fel. Rossz pénz miatt alattvalói sohasem panaszo-

¹⁾ A 84 denáros frtot az 1345-iki rendelet említi. A 100 denárosra esett a következő példa. Jakab pozsonyi bíró fia, Miklós házáat 2 régi tonnyal elzálogosítja Henrik pilisi apátnak. quadringentes florenos . . . per centum denarios . . . Cod. Dipl. (Fejér) IX. T. V. v. 2*3—4. lp. 1378-ból.

²⁾ Lajos király új pénzt veret, melyek élete végéig járjanak. Verjék rá a király képét „ . . . „in ipsis flononis sedecimae caretas et in dictis grossis ac banalibus nec non obulis quinque combustionis . . .“ legyen. Fejér. Cod. Dipl. IX. T. VII. v. 478—9. lp.

³⁾ „ . . . florenus aureus, vel pro floreno aureo 100 denarij de nova moneta vulgoe coronas dicta“. Idézi Kaprinay-ból Salamon i. m. III. k. 170 lp.

kodnak. Legfeljebb csak a pénzbevéltők ellen, akik mindig háborúságot okoztak ott, ahol megjelentek. Tagadhatatlan ugyan, hogy a denár értéke mindig csökken, de ez az arany és ezüst közti viszony változásának és a mindennapi élet kereskedelmi és pénzügyi érintkezése megkönnyítésének a következménye. De a hanyatlás csak bizonyos határig terjedt. A 100 denáros arany forint jó ideig kb. egy századig állandóan megmarad.

* * *

A hazai oklevelekben sűrűn fordul elő a báni denár. Főleg a Délvidéken és Dunántul.

A báni denár kis ezüstpénz, amely a „báni“ nevet onnan nyerte, hogy a bán volt az, aki a király nevében verette azokat ellátva saját pecsétjével¹⁾.

Ezeket eredetileg Horvát-Szlavonországok részére verették s innét kerültek hozzánk. De úgy látszik más pénzverdekben is készült ily pénz; legalább is e denárok aranyforintok alapján való eltérő becslései erre utalnak.

Semmiesetre sem lehet azonos a magyar denárokkal, mert míg a magyar denárok száma az arany frt.-ban változik, addig a báni denárok becslése egy és ugyanazon helyen mindig állandó. Így pld. Pécsen 240 báni denárt mindig 3 arany forint értékben veszik.

Az is bizonyos, hogy jobb volt az Anjou-korban a magyar denárok bármelyikénél. Kivétel csak az 1323-iki denár, amikor is 200 ily denár jár 4 ar. frt.-ért. De ezek is a báni denárok su-lyára és alakjára verettek, a későbbi denároknál azonban jobbak. 1335-ben legalább 100 denár = 1 ar. frttal. 1338-ban 80 denár, 1342-ben 90 denár, 1345-ben 84 denár stb. Hogy azonban mily vegyületben készültek e denárok s mennyi került ki a színezüst márkából, ezt nem tudjuk. Van ugyan egy rendelet — valószínűleg Lajos király uralkodása végéről (dátum nélküli), melyben az összes ezüstpénzek — így a báni denárok finomságát is 5-öd fok finomságban állapítja meg, vagyis $\frac{128}{16}$ -od latos. Ez az egész amit tudunk²⁾.

De a báni denárok sem voltak egyenlők, abban az érte-

¹⁾ Schoenwiesner: i. m. 167. lp.

²⁾ Lásd a 38. lp. 2. jegyzet.

lemben véve, hogy más helyeken máskép becsülték, de egy és ugyanazon helyen csak egyféleképp becslik állandóan. Ami azt mutatja, hogy különböző pénzverdékből kerültek ki¹⁾.

A báni denárokból különben is korunkra csak kevés példány maradt fent²⁾.

* * *

A garas.

A középkorban kis ezüstpénz alatt a denárt és obolust értették.

Ugy alak, mint érték tekintetében méltó volt nevéhez. Volt azonban ennél nagyobb ezüstpénz is s ez a garas.

A garas nem magyar eredetű pénz. Hozzánk Csehországból került át a kereskedelem révén ép úgy, mint nyugatról a bécsi pfennig, vagy délről a florenci ar.-frt. De még Csehország sem az őshazája a garasnak. Eleinte ott is idegen pénz és csak a XIV. sz. küszöbén lép fel, mint cseh nemzeti pénz.

Eredetileg Florencben verték, ahol a soldigrossikat 1296 körül találjuk először. Velencében még valamivel előbb lép fel a „soldo grosso“³⁾.

Olaszországból terjed tovább nyugatra és északra e pénz, migyem 1300 körül II. Vencel cseh király Florencből pénzverőket nem hív be, akik már most itt igazán vernek cseh garasokat.

Ezen új pénz sokféle nevet viselt. Nevezik „denarii grossi“-nak. Majd elmarad a denarii szó s csak grossus néven említik, amit a csehek groschnak ejtették ki⁴⁾. Minthogy nagyobb és szélesebb a denárnál, nevezik lati-grosso-nak. Csehországi és

¹⁾ Rupp Jakob: Magyarország ekkorig ismert pénzei 24. lp.

²⁾ In primis vacavit semel praepositura Quinque eccl. cuius fructus ascendebant ad 34 marcas banales, computatis 240 banalibus pro qualibet marca, . . . quarum quaelibet valet 3 florenos auri. Rutinus pápai legatus tizedszedési számadás könyvéből. Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 2. v. 101—34 lp. 1317. „ . . . Item vacavit semel eccl. de Holymania cuius fructus ascendebant in universa ad summam decem marcarum banalium illius contractae, computatus 177 banalibus pro marcha, . . . quarum quaelibet valet 3 florenos auri . . .“ U. o. — „ . . . Item vacavit semel Eccl. de Bocholz, cuius fructus ascendebant 8 marcharum banalium, 176 banalibus pro marcha pomptuando, . . . quarum quaelibet valet 3 florenos auri . . .“ U. o. — etc. . . .

³⁾ Voigt: i. m. III. Theil 16. lp. 23. j.

⁴⁾ U. a. u. o. II Theil 93—5. lp.

prágai eredetre vall a denarios v. grossos Pragenses; grossos Boemicales, grossos regalium denariorum Pragensium, grossi solid Boemici, etc. E nevek a hazai okleveles gyakorlatban is sűrűn előfordulnak.

A garások eleinte szinezüst garások voltak s belőlük 60 drb ment a szinezüst márkára. De csakhamar megszűnt ez a boldog állapot s kezdették érczel vegyíteni; eleinte csak kis mértékben, később egyre jobban. E fejlődési fokozaton átesett mindenféle pénz. A vegyített garásokból már nem 60, hanem 64 megy a szinezüst márkára. A finomsága $\frac{15}{16}$ lat.

Nehezebb az egyes darabok súlyának meghatározása. Voigt¹⁾ mérések alapján a legépebbeket 64 bécsi ducát assnak találta. A ducát ass 0.0582 gr., s ennek 64-szerese = volna 3.7284 gr. Tekintetbe véve a kopást, mely a jelen esetben nagyobb, mint a denárnál, mivel a kopás nagyobb felületen megy végbe egyszerre, Voigt $68\frac{2}{5}$ ducát assnak veszi, azaz kb. 3.99 gr.

Ez kissé sok. Mert 64 garas nyom egy cseh márkát, de ugyanennyi nyom egy budai súlyu márkát is s így a márka $\frac{1}{64}$ -ének vehető a garas súlya, amely esetben ez 3.89617 gr.-nak felel meg. De ekkor már nem $\frac{15}{16}$ latos a garas, hanem jóval kevesebb. U. i. János cseh király erősen megrontja a garast. Többé nem 64 garas ezüst tartalma egyenlő az ezüst márkáéval, hanem 72-é. S így a finomsága sem $\frac{15}{16}$ lat, hanem csak $\frac{13.33}{16}$ lat, úgy, hogy a mostani finomság az előbbinek csak $\frac{8}{9}$ -ede. Azonban az is csak $\frac{15}{16}$ -od részben volt finom ezüst, a mostani finomság lesz

$\frac{15}{16} \cdot \frac{8}{9} = \frac{10}{12}$ azaz 13.33 lat. — IV. Károly német császár és cseh királynak ismeretes egy a garásokra vonatkozó rendelete 1378-ból, melyben meghagyja, hogy 100 márka finom ezüsthöz 12 márka rézét tegyenek, s az ily módon vegyített ezüsthöz márkánként 70 prágai garast verjenek ki s ezeknek súlya és jósága legyen egyenlő egy márka ezüsthöz²⁾. A $100 : 12 = 25 : 3$, ami valamivel több az $\frac{1}{2}$ -ad aránynál. Vagyis $\frac{7}{8}$ -ad rész ezüst vegyült $\frac{1}{8}$ -ad rész rézrel. Azonban az az ezüst, melyet a $\frac{7}{8}$ -ad arányban vegyítettek, nem

¹⁾ U a. u. o. III. Theil 18 lp. — 29. j.

²⁾ Voigt: i. m. II. Theil 103—4. lp.

lehetett szinezüst, mert az esetben 70 drb $\frac{7}{8}$ -ados garasban több ezüst lett volna, mint a legrégebbi időkben 60 drb egész finom garasban. Hanem igenis az a régi szokás maradt meg, hogy a $\frac{15}{16}$ -od latos ezüstöt nevezték szinezüstnek. Ez esetben most a

valódi finomság $\frac{7}{8} \cdot \frac{5}{16} = \frac{105}{128}$ -ad, ami valamivel finomabb János

király cseh garasainál. Ennek megfelelőleg most nem is 72, hanem csak 70 garas jár az ezüst márkáért. — Ezt megerősíti az a körülmény is, hogy Voigt vizsgálódásai során IV. Károly alatt 13 latnál silányabb garast nem talált¹⁾. Így tehát IV. Károly garasai nem egyebek, mint János király garasai kissé megjavítva.

A 64 garasos cseh márkát nevezik marca gravisnak és számítják 4 ar. frt értékben. Ezzel ellentétben volt egy másik márka, a marca communis argenti, vagy marca regia; Voigt marca levisnek mondja²⁾. Magyarországon is a 64 garasos márka a szinezüst márka, 4 ar. frt értékében, s az 56 garasos marca, a marca communis seu pagamenti. (Csehországban is 56 garas a marca communis, mely 3·5 ar. frtot ért³⁾. Schoenwisner⁴⁾ 1209-ből közöl egy oklevelet, mely a theloniumról szólva többek között azt mondja: „ . . . a quolibet currus unus grossus Pragensis a mercatoribus vero a quolibet ligatura, vasa, cista sive nodo unus grossus Pragensis . . . ” etc. Ime, már 1209-ben szó van a prágai garasról! Ez azonban aligha cáfolja meg azt, hogy II. Vencel vereti először a prágai garasokat. Itt két lehetőség van: vagy az oklevél hamis egészen vagy részben; vagy az, hogy igenis volt Csehországban garas, de az nem itt készült, hanem Velencéből került ide, ahol a denarii grossit már 1194-ben verettek⁵⁾, amelyek itt meghonosod-

1) Voigt: i. m. II. Theil 171 lp.

2) U. a. u. o. III. Theil 31. lp.

3) „ . . . 80 marcas ad numerum Budensem cum grossis Boemicalibus vel regalibus pro qualibet marca 56. grossis computatis . . . ” (Nagy: An. Ok. III. k 16. lp. 18 db.) „ . . . Item vacavit semel rectoria Jauriensis, cuius fructus ascendebant 16 marcas communis argenti Boeminarum 56 Boemini grossis computatis pro qualibet marcha, . . . quarum quelibet valet 3·5 florenos auri . . . ” Rufinus számadása 1317-ből. Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. v. 2. 101–34. lp. „ . . . a felvett cseh márcák összege 10 márka . . . quorum Boeminarum grossorum 64 faciunt unam marcham fini argenti, que valet 4 florenos auri . . . ” U. o.

4) Schoenwisner: i. m. 168. lp.

5) Voigt: I. m. III. Theil 16. lp. 23. j.

ván, úgy tekintettek, mint cseh garasok, s minthogy a csehektől kapták, a magyarok e névre keresztelték el. Nálunk a Venetorum grossorum kifejezés is előjön, de csak 100 év múlva (1309-ben), amikor Csehországban már tényleg vertek garasokat).

*

Magyarországon a garasverés legelső nyomait 1334-ben leljük. Lehet, hogy már előbb is vertek garasokat, de ez a 30-as évek legelején történhetett csak legfeljebb. Addig mindenféle becslés vagy vásár, ha garasokban történik, cseh garasban történik. A pápai számadások, meg az 1335-i rendelet igazolják, hogy becslésük úgy történt, mint Csehországban, ami a két márka azonosága mellett szól.

Érdekes összehasonlítani a cseh garast a magyar pénzzel. 1323-ban a szinezüst márka 200 denárt ért, ennél fogva egy garas $3\frac{1}{2}$ denárt. De a tört denárokat nem számolták, legkevésbé most, mikor a denárnál kisebb pénz nincs. Ennek felel meg a hivatalos becslés is, mely 3 denárt ad egy cseh garasért. A garasban 3·27478 gr. ezüst van; a 3 magyar uj denárban (1323-ban) 3·272784 gr. ezüst van. Az egyezés teljes.

A bécsi denárból 9 darabot adtak egy cseh garasért. (3 bécsi denár = 1 uj magyar denárral; 3 uj magyar denár = 1 cseh garassal.) A 9 bécsi denár szinsulya 4·67541 gr. A garas szinsulyánál 1·40063 grammal több. Ez utóbbi a beváltási nyereség, ami kb. $\frac{1}{3}$ -ad rész. A király a bécsi pénzzel szemben, mint idegennel viselkedik, ellenben a garast — nem lévén ilyenmü hazai pénz — mint magyart tekinti és becsli. Ezért nem követeli a kamara-hasznot, ha magyar denárt garasra cserélnek be.

Ez az állapot az 1330-as évekig tartott. — A cseh garas igen kedvelt pénz volt. nemcsak azért, mert jóval értékesebb volt a denárnál, hanem azért is, mert kezelése könnyebb, mint a denaré.

Itt már meg volt adva a lehetőség arra, hogy számolják és ne mérjék, bár — különösen nagyobb összegnél — ezt is mérték.

Körülbelül 10 év múlva, hogy Károly királynak első rendelete napvilágot látott, jelent meg egy újabb, mely uj pénzzel gazdagította a magyar pénzpiacot s ez a garas. Ez csak annyiban

¹⁾ Gentilis pápai legatus irataiban. Fejérpataky: Mon. Vat. S. I. T. II 316. lp. etc.

volt ujítás, hogy a cseh garas most már magyar pénzverdékben készült s hogy neve nem cseh, hanem magyar garas. (Később csak garas néven fordul elő.)

Az 1332—38 iki pápai legátusok számadásai a „grossi Boemicales“-sel ellentétbe teszik még a „grossii“.

1334-ben veret a király először garast, de ez a rendelet ismeretlen. Hogy erről tudomást birunk, ennek az az oka, hogy 1335-ben, mikor újból intézkedik a garasok veretéséről, hivatkozik erre.

Az 1335-iki rendeletben, amely a körmöci kamara-ispánnak szól, meghagyja, hogy veressen az ispán 16-od fokú vegyületből garasokat, kimetszvéen egy márkából 72 garast, amelyekből 64 darabot fognak adni a szinezüst márkáért és 56-ot a közönséges vagy pagamentumos márkáért¹⁾.

A garas finomságának és súlyának meghatározására 2 adat szolgál: egyfelől a „sedecimae combustionis“, másfelől a 72 : 64 számarány. — Salamon vizsgálódásainak az eredménye az enyéimmel nem egyezik. Az eltérés oka a „sedecimae combustionis“ kifejezésben rejlik. U. i. ez Salamon szerint vagy azt jelenti, hogy a garasok finomsága valóban (16 latos) szinezüst legyen és ne hiányozzék abból is egy lat ezüst, mint Bécsben v. Csehországban volt ekkor. Vagy jelentheti egyszerűen azt is, hogy 16 lat legyen a finom ezüst és 2 lat az érc²⁾. Nézetem szerint ez téves. A tiszta 16 latos ezüstöt nem nevezik 16 latosnak, hanem vagy tiszta, vagy finom, esetleg tiszta és finom ezüstnek. Erre elég példát szolgáltatnak úgy az oklevelek, mint a pápai legátusnak számadás könyvei. Másrészt a „sedecimae combustionis“ azért sem jelenthet 16 latos ezüstöt, mert sedecimus nem tizenhatot, hanem tizenhatodot jelent ép úgy, mint pl. a „tertia combustionis“ sem hármas, hanem harmad finomságot jelent. A tizenhatod finomság oly vegyület, melyben 15 rész szinezüst és 1 rész réz van. Salamon két feltevése közt egész világos az ellentmondás. Ezt a kifejezést, mint szinezüstöt veszi, de a második feltevésben ugyanerről a kifejezésről azt állítja, hogy jelentheti azt is, hogy 16 lat szinezüsthöz járuljon 2 lat réz s hozzá teszi „amint a számarány is mutatja“³⁾.

¹⁾ „... Grossos faciet sedecimae combustionibus, incidendo de una marca 72 grossos. Ex quibus 64 dabuntur pro marca fini argenti et 56 pro marca communi seu pagamenti...“ Knauz nyomán idézi Salamon: i. m. III. k. 158. lp.

²⁾ Salamon: i. m. II. k. 159. lp.

³⁾ U. o.

A második feltevésben elismerné, hogy az a kifejezés nem jelent szinezőstöt s ezt a $72 : 64 = 18 : 16$ aránylattal bizonyítja. De ez a magyarázat sem hozható ki az említett kifejezésből, csakis a fenti aránylatból. A továbbiakban egyébként a „sedecimae combustionis“-t szinezüstnek veszi és így is számít.

Végül mi a célja a királynak a magyar garasokkal? Elsősorban az; hogy Magyarországnak is legyen a denárnál többet érő, hazai veretű pénze: másodsor, hogy ezáltal módot nyerhessen az idegen veretű garas kiszorítására. Hogy pedig ez minél könnyebben menjen, oly minőségben vereti, amilyenben azok Csehországban készültek. A király ily irányu gondolkodását igazolja ugyanezen rendelet egy más helye, ahol a magyar forintokat (akkor vereti először) „ad modum Florenorum Florenciae“ vereti¹⁾. Igazolja továbbá az 1338-iki denár veretés, amikor ezeket a jól megmért „széles bécsiek“ mintájára készítteti. Végül az 1342-iki rendelet, amelyben az összes idegen pénzeket, köztük a cseh garast, bécsi denárokat, mint feleslegeseket kitiltja.

Csehországban János király alatt az ezüst márka, melyből a garas újabb vegyítéssel készült, szintén csak $\frac{15}{16}$ -od latos; itt

72 drb került ki a márkából és 64 drb járt a finom ezüst és 56 drb a közönséges márka értékében. Ami — azonos lévén a két márka és súly — a finomság azonossága mellett is döntő. A felsorolt példák alapján az az ellenvetés támadhat fel, ha a királynak célja magyar köntösben új életre kelteni a cseh garast, miért nem mondja ki ezt oly formában, mint tette akár a denárral, akár az az arany frttal? Ennek magyarázatát az adja meg, hogy az 1335-iki rendelet nem az első, mely a garasokat vereti. Vertek 1334-ben Budán a budai polgárok²⁾, sőt talán másutt még előbb is, de ez ismeretlen. Az 1338-iki denárokkal és az 1335-iki arany forintokkal való analogia alapján jogosan feltehető, hogy az első rendeletben, mely a magyar garasokról szólt, benne volt egy ily kifejezés, hogy „a cseh garasok mintájára veressenek“; vagy legalább is ehhez hasonló kitétel.

A garas finomságát másképp is meg lehet határozni. Mikor tényleg valóságos szinezüstből készült a garas, 60 drb volt egy

¹⁾ Salamon: 108. lp. 2. j.

²⁾ „... grossos ad modum grossorum nostrorum anno iam elapso per cives Budenses fabricatorum . . .“ Knauz nyomán Salamon: i. m. III. k. 158 lp. i.

szinezüst márkával egyenlő, most azonban 72 garasnak ezüst tartalma egyenlő ép egy ezüst márkával, mert a márkából 72 garasra valót metszenek ki. Az, hogy a király csak 64 drbot adat az ezüst márkáért, csak a hivatalos becslést és nem a valódi értéket mutatja.

Ha tehát szinezüst az a garas, melynek 60 drbja egyenlő a szinezüst márkával, milyen finomságu az a garas, melyből 72-nek szinezüst tartalma egyenlő egy ezüst márkáéval? 13·33 lat. A készítés ugy történt, hogy az ezüstöt $\frac{15}{16}$ finomságban állították elő;

erre mondták, hogy finom ezüst márka. Ezt most 72 részre osztották s egy ily rész (3·24680 gr.) volt egy garas szinsulya. A nyerssuly 3.896154 gr.

A magyar garasokkal bővebben az 1338—42-iki pápai legatusi számadásokban találkozunk. De ebből még korántsem szabad azt hinni, hogy előbb nem használták volna, hisz már 1334-ben megvan. Hanem az 1334—38 közti időszak átmeneti kornak tekinthető, amelyben végbe megy a magyar garas térfoglalása. Ez időtől kezdve a magyar garasok dominálnak. Egy ideig természetesen együtt használják a cseh és magyar garast, s ilyenkor a magyar garast vagy „grossos Ungaricos“ emlitenek, vagy csak egyszerűen „grossos“, mely alatt mindig magyar garas értendő, mert az idegen pénzek mellé jelző alakjában mindig odateszik, hogy mi a „nationaléja“¹⁾. Az értékelés teljesen a király rendelete szerint történt, ép úgy, mint a cseh garasé. Vagyis a finom ezüst márkáért 64 garas, a közönséges v. pagamentumos márkáért (számlálási v. fizetési márka²⁾) 56 garas járt.

A marca communis, numeralis seu pagamenti (Csehországban marca regalisnak is nevezték) mind 56 garast értek. Ezeknél az a jellemző, hogy a meghatározásuk nem súly szerint, hanem számolva, darabszám szerint történik. Másképp nem is lehetne

¹⁾ „ . . . Item anno et die, quibus supra . . . decime solute predicta ecclesia (Alba-Regalis) 20 grossos Ungaricos . . .“ Fejérfpatzky: Mon. Vat. I. S. I. T. 425. lp. „ . . . Item Bulconis archidiaconus de Zathmar pro archidiaconatu suo solvit 110 grossos et pro canonia sua solvit 64 grossos, pro marca fini argenti . . .“ U. o. 118. lp. „ . . . Item vacavit semel rectoria Jauriensis, cuius fructus ascendebant 16 marcas communis argenti Boeminarum, 56 Boeminis grossis computatis pro qualibet marcha . . .“ Rufinus legatus számadás könyve. Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 2. v. 101—34. lp.

²⁾ Salamon nevezi így a pagamentumos márkát. I. m. III. k. 149. lp.

³⁾ Voigt: i. m. III. Theil 31. lp

értelmezni az ad „numerum Budensem“ kifejezést ezen közönséges márka esetében, mert a 64 garas összsúlya tesz ki egy budai sulymárkát.

A garasok előfordulnak nálunk azon a néven is, ahogy Velencében nevezték: denari grossi¹⁾).

*

1335-ben nem mondja meg a király, hogy az új dénárokból hány darab adandó egy garasért, de kipótolja e mulasztást 1336-ban, mikor az erdélyi kamara ispán részére újból kiadja ezt a rendeletet azzal a hozzátevésével, hogy 7 denár adassék egy garasért²⁾. Lévén ekkor a denár finomsúlya 0·44528 gr.; ez 7-szer véve összesen a színsúly 3·11696 gr. ezüst; míg a garasé 3·24680 gr. Az eredmény meglehetősen pontossággal vág. Későbbi pénzeknél már egészen egyenlő. 1342-ben 6 új denár jár a garasért, azaz 6—0·51949—3·11694 gr. Azon körülményből, hogy 1338-iki dénárak színtartalma teljesen azonos az 1339—1342-ikével következtetni lehet, hogy már 1338-ban is ez a becslés. Erről tudomásom szerint a király nem intézkedett, ép úgy nem mint 1335-ben.

1335-óta Lajos király uralkodása utolsó évéig oly rendelet, mely garasok veretését rendelné el, nincsen v. legalább is ismeretlen eddig. Korántsem jelenti ez azonban azt, hogy ezen idő alatt nem készültek ilyenek. Az 1342 és 1345-iki rendeletek pontosan megállapítják ezeknek viszonyát az új dénárokhöz. Állandóan 8 denár ér 1 garast. A mi egyben a mellett tanuskodik, hogy a garasok finomsága aligha változott. Legalább is 1344-ig nem. Eddig t. i. a denár ugyanazon minőségű, mint 1338-ban volt a finom érc tartalmát nézve. Az 1344—5-iki dénárak csak kis mértékben térnek el ezektől.

Lajos király uralkodása végéről fentmaradt keltezés nélküli rendelet mindössze annyit mond, hogy a garas is mint a többi ezüstpénz 5-foku, azaz 12 $\frac{4}{5}$ latos legyen. Több semmit.³⁾

Hogy eddig is vertek új garasokat, bizonyítják a következők:

¹⁾ „... Egy 1333 okt. 18-án kelt és telekeladásról szóló oklevélben fordul elő: ... „pro viginti marcis denariorum grossorum ad rationem marcarum Budensium ...“ Nagy. Anj. Ok. Tár. III. k. 39. lp

²⁾ Salamon: i. m. III. k. 161.

³⁾ Fejér: Cod. Dipl. IX. T. VII. v. 478—9. lp.

1342-ben kitiltja a király a bécsi-cseh és Pach-féle garasokat¹⁾. Megállapítja egyuttal azt, hogy az új denárokból 6 dbot adjanak egy garasért. Ez esetben 3·11694 gr. ezüstöt ad 3·24680 gr.-ért. De ez utóbbiból, mely a garas szinsulya, — ha a régi avult garast értené alatta, bizonyos mértékű kopást, mely a tizedesekig megy, le kell számítani; s ez esetben a király nemcsak hogy elesnék a régi pénzek beváltásakor beszedett kamarahaszon-tól, hanem még rá is fizetne. Itt tehát kétségkívül új magyar garasról van szó. Ezt erősíti meg az 1342. 3. t.-c., melyben azt mondja, hogy az 1339 óta készült denárokat forgalomba akarja tartani teljes értékükkel s ezért 6 új denár járjon a garasért.

Mikor Lajos király 1345-ben új denárokat veret, megemlékezik a portális adó beszédéről és azt mondja, hogy portánként 3 új garast v. 18 új és teljes denárt; vagy 24 széles bécsit kell fizetni²⁾. Világosan kimondja ez, hogy volt új garas, de ezt ép úgy becstűlték, mint 1342-ben — 6 denárjával.

A bécsi denárokból 7 db ér egy garast. Ezt a számadások és rendeletek igazolják. Így egy pozsonyi adat azt mondja: „Item umb IIII. spensaw zu 3 gross, 73 denarios dedi“³⁾. A garas e szerint 7 denár, még pedig bécsi denár, mert Pozsonyban bécsi denár forgott. Pozsonynak számos kiváltsága mellett, 1323-ban azt is megengedi, hogy olyan denárokat is használhassanak, amelyet akarnak⁴⁾. 1345-ben Lajos király hivatalosan is 7 denárban állapítja meg a garas értékét. Már most 7·0·51949 gr. = 3·63643 gr.; a garas és 7 bécsi szinsulya közt a különbség 0·38963 gr. Ez $\frac{1}{9}$ nyereséynek felel meg. A szokásos kamara

¹⁾ . . . Hoc expresso . . . et quod universos denarios antiquos aut Viennenses grossos, tam Boemicales, quam Pachienses et alios cuius cunque formae existant . . . conburere et infundere ac in formam moderniorum denariorum nostrorum redigi facere pro multiplicatione eorundem teneantur . . .“ 24. §. Fejér. Cod. Dipl. VIII. T. 4 v. 560—576. lp.

²⁾ „Portánként a kivetés után 15 napon belül tres novos grossos vel decem et octo denarios integros, novos dicte camera in vero pondere aut viginti quatuor Viennenses latos . . .“ — tartoznak fizetni . . . idézi Thallóczy i. m. 58. lp.

³⁾ Pozsony város számadás könyvéből. Kiadta Fejérpataky: Felső-magyarországi városok számadás könyve. Sok új adat van itt még.

⁴⁾ „ . . . tamen nos de largiflue pietate nostra concessimus eisdem (Pozsoniensibus) ut monetam nostram in medium ipsorum suscipere et acceptare contra eorum voluntatem non teneantur. sed quolibet denariorum genere quocunque voluerint, liberam habeant perfructuendi facultatem . . .“ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. v. 2. 247—5 lp. 1323.

haszonnál ez jóval kisebb. Azonban a *lucrum camerae* fizetésekor nem is 7 denárt, hanem 8-at számitanak a garasra S így véve a dolgot nagyobb lesz a beváltáskor, azaz a fizetéskor a haszon, még pedig kb. $\frac{1}{5}$ -nél valamivel több.

Hasonlókép volt 1342-ben is. Akkor 3 magyar denár = 4 bécsivel, s így a garas 6 uj magyar = nyolc bécsi denárral.

Csakhogy az országban nemcsak ez a két fajta denár volt Voltak mások is. Ott voltak első sorban a régi magyar denárok. Ezek természetesen kisebb értékűek az ujabbaknál. Az ilyenek a kis denárok egy nemét teszik. A legkülönfélékép becsülik őket ami természetes is; minél régibb valamely pénz, annál kopottabb, értéktelenebb. Általában mindazon denárok, melyek az országos denárok törvényes sulyánál kisebbek, kis denároknak nevezetnek. Hogy mennyiféle pénz volt használatban, annak érdekes példája a következő adat: „Item solvit Marcus sacerdos de Bonchida 60 banales novos Item Cosmas sacerdos de Buza solvit per Petrum sacerdotum de Monich 4 grossos, 22 novos banales, 13 lyliatos et 9 parvulos . . .“¹⁾.

A lyliatos is denár, mely nevét a rajta levő liliomtól, a kamara-gróf jegyétől vette. A báni denárokból leginkább 7 dbot számitanak a garasra²⁾.

De találkozzunk oly adattal is, hogy 4 bécsi denárt adtak a garasért³⁾. Sőt 6 bánit is számitanak garasonként⁴⁾. Néha a bécsiekből is 6-ot adnak ezért⁵⁾. Emellett voltak a kis bécsi denárok, melyekből 10 db járt egy garasért⁶⁾. Sőt a nagyon kicsi bécsiekből 14 db⁷⁾.

1) Fejérpataky: Mon. Vat. I. S. I. T. 100 lp.

2) „ . . . Item plebanus de Dobso solvit pro duobus ultimis annis 6 grossos, 7 banales pro grosso computando . . .“ U. o. 175. lp.

3) „ . . . Item dominus Albertus canonicus eiusdem ecclesie solvit pro 4 annis 30 grossos, 4 banales pro grosso computando . . .“ U. o. 174. lp (Fejérpataky):

4) Item assignavit duos ciphos argenti, quemlibet pro 56 grossis Hungaricalibus, qui faciunt 1·5 marcam et 4 grossos, 6 banales pro grosso . . . computando . . .“ U. o. 415—6. lp.

5) „Primo dominus Nicolaus abbas de Bel in praesentia Bocan pro ultimo anno 1 marcam ad numerum Budensem, 6 Viennenses pro grosso quolibet computando . . .“ U. o. 411. lp.

6) . . . Item Iwachinus . . . solvit . . . 4 marcas de parvis Viennensibus 10 pro grosso computando, et de albis denarijs 8 pro grosso . . .“ U. o. 302. lp.

7) „ . . . Nota quod sacerdotes praesentis archidiaconatus Tolnensis solverunt Viennenses valde parvos, qui currunt in Alba-Regali, quorum dicebantur 14 valere 1 grossum . . .“ U. o. 312 lp.

Székesfehérvárott oly kicsi denárok is voltak forgalomban, amelyekből 20 dbot adtak egy garasért¹⁾.

Ilyen sokféle becslésnek volt alávetve az a pénz, amely első alakját és minőségét hosszú ideig megtartotta csekély változtatással.

* * *

Az aranyforint.

A magyar pénzverés történetében semmi nyoma annak, hogy az Árpádházi királyok idejében aranyakat vertek volna. Sőt mi több, a legelső uralkodók alatt nálunk törvényesen befogadott ily pénz nem is volt.

Ezek befogadásáról csak I. Béla király uralkodása óta tudunk. Krónikásaink jegyezték fel róla: „Byzantinosque permisit currere per districtum regni sui“²⁾.

Világos, hogy alatta nyert a byzanti arany újabb területet Magyarországgal. Újabb területet azért, mert Europaszerte használatban volt e pénz mindaddig, míg meg nem romlott s helyébe a florenczi arany nem lépett.

A byzanti arany nálunk hosszú ideig élt. Kedvelt és főleg értékes pénz. A pénz elnevezés jogosan csak az arany forintot illette meg, amelyet mindig számoltak és nem mértek. Legfeljebb csak akkor, ha azt kellett eldönteni: igaz, vagy hamis-e?

A byzantinus nem egyéb, mint a régi római solidus, melyből 72 db ment a római fontra. A római fontot 327·3869 gr.-nak véve, egy solidus v. byzantinus 4·547 gr. súlyu lesz.

Finályi Henrik a byzantinus súlyát mérések és számítások alapján 4·545 gr.-nak vette; a XI. sz.-ban azonban már csak 4·464 gr. törvényes súlylyal rendelkezett³⁾. Ekkor még igen finom pénz volt s úgy is becsülték, mintha szinarany lett volna.

A fentebbi érték Finályi adatától mindössze 0·002 gr.-ban

¹⁾ „Triginta sex parvulorum denariorum de Alba Regali venditae 4 fl. auri et 6 grossis Ungaricis, acurrunt ibidem 5 pensae cum dimidia eorundem pro 11 grossis Ungaricis . . .“ Idézi Schoenwisner: i. m. 284 lp. Vagyis 220 kis székesfehérvári denár = 11 magyar garassal; egy magyar garas 20 ily denárral egyenlő.

²⁾ Cron. Thurocz. P II. Cap. XIV.

³⁾ Finályi Henrik. i. m. 12. lp.

tér el. Ez az azonkori pontos mérleg mérhetési véghatárán alul marad, mely a grán $\frac{1}{4}$ -e, azaz 0·0125 gr. volt¹⁾.

I. Béla király volt az, aki megszabta, hogy mennyi ezüst pénz legyen egyenlő egy arannyal. Ő az általa veretett új ezüst denárokból 40-et ad egy byzantinusért²⁾.

A byzanti arany uralmát Magyarországon egész a XIII. sz. második feléig tartotta meg. Ekkor szorította ki őt a florenczi arany, mely szülőanyja volt a magyar forintnak 1875-ben.

*

Florenczben 1250 körül vertek először arany forintot, még pedig finom aranyból. A mai tüzetesebb vizsgálatok kiderítették ugyan, hogy a florenczi arany forint sem teljesen szinarany, amennyiben valamivel kisebb a finomsága 24 karatnál. De ez a pontatlanság tisztán a finomítás körülményes volta s az akkori módszerek tökéletlensége miatt ugyszólván teljesen érthető. A florenczi aranyat bátran lehet finom aranynek nevezni.

A florenczi librából, melyet Salamon számításai alapján 345·6 gr.-nak vehetünk³⁾, 96 arany forint került ki, darabonként 3·60 gr.-mal. De ez a súly — úgy látszik az arany drágulása folytán — a XIV. sz. elején kissé csökkent úgy, hogy 3·525 gr. lett a szinsulya⁴⁾.

Ez a florenczi arany forint az, amely most kiszorítja a byzantit és egész Európában közkeletűvé válik. Ha vernek másutt is, a florenczi arany adja meg hozzá az alapot. Az elnevezése „floreus“ is megmaradt. Ez a név vagy Florencz városától származik, vagy a rajta levő virágtól (flos).

Károly király is ezt vette alapul saját aranyainál, sőt mi több, teljesen azon mintára és értékre vereti, csak sulya lesz kissé nagyobb.

Ez az új magyar pénz azonban csak 1335-ben lép életbe s addig a florenczi arany járta. Fontos tehát annak hazai becslé-

¹⁾ Salamon F. i. m. III. k. 119. lp.

²⁾ . . . Argenteos etiam denarios, ut supra dictum est, cudi fecit quorum quadraginta Byzantius conseretur . . .“ Cron. Thurocz P. II. Cap. 45.

³⁾ 1 ar. frt sulya 72 gran, s egy gran — 0·05 gramm, összesen 6912 gran = 345·60 gramm sulylyal. Ebből 96 arany frt került ki, darabonként 3·60 gramm sulylyal. Később csak 70 grános a florenczi ar. frt. azaz 3·525 gr. sulyu. Salamon: i. m. III. k. 107 és 119. lp.

⁴⁾ Lásd ¹⁾ j.

sét tudni annál is inkább, mert a későbbi magyar forintoké teljesen azon mód történik.

A szinezüst márkát 4 ar. frt-tal számolják¹⁾, a báni márkát ellenben 3 ar. frt értékűnek, legyen az akár 240 denáros²⁻³⁾ akár 176, v. 177 denáros, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a báni denárok nem voltak egyenlők.

A 400 denáros bécsi márkára állandóan 3·5 ar. frt-ot számítanak⁴⁾. A cseh és később a magyar garasokból a szinezüst márkára, azaz 4 ar. frt-ra 64 dbot adnak.

A mondottakból kitűnik, hogy az arany frt-ra darabonként 16 cseh garas, vagy 114^{2/7} bécsi denár; 80, illetve 58·66 báni denár; és 50 1323-iki magyar denár esik.

Ezek alapján ki lehet számítani azt a viszonyt, melyben az arany állott az ezüsthöz. Ez a viszony folyton változott az Anjouk alatt; de e változás szembetűnően állítja szem elé azt a fokozatos emelkedést a pénzügy terén, melyben Magyarország ezen uralkodó-család alatt keresztül ment.

Eleinte igen nagy a két nemes érc közt az arány, (külföldön sem volt külömb a helyzet), de ez folyton csökkent. Ennek magyarázata először az, hogy jó ezüst pénzt verettek a királyok, másodszer az, hogy a bányaművelésnek nagy lendületet adtak; végül, hogy a nemes érc kivitelét szigoruan megtiltották.

Az arany és ezüst közt az arány (a cseh garasokkal vetve egybe) 1:14·55-höz; a bécsi denár és az ar. forint szerint

¹⁾ „ . . . A felvett összes finom (és) budai sulyu finom márka ezüst a mondott civitasokban és az esztergomi kerületben 70 márka, quorum quelibet valet 4 florenos auri . . .“ U. o. Fejér Cod. Dipl. VIII. T. 2. v. 101—34. lp.

²⁾ „ . . . Item vacavit semel Eccl. de Holymania dict. Dioc. cuius fructus ascendebant ad summam in universa decem marcarum banalium, cautum septuaginta et septem banalibus pro marcha . . . , quarum quelibet marcha valet tres florenos auri . . .“ Rufinus számadása. Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 2 v. 101—34. lp.

³⁾ „ . . . Item pro fuctibus Archydiaconatus dict. Eccl. Quinqueecl. quia vacavit semel cuius fructus ascendebant in universa ad summam 12 marcarum banalium, 240 banalibus pro marcha quelibet computatis, quorum quelibet valet 3 florenos auri, U. v.

⁴⁾ „ . . . Inprimis vacavit semel praepositura Agriensis“, a jövedelme csak „ . . . novem marchas Viennenses tett ki, 400 denariis Viennensibus pro qualibet marcha computatis . . . quarum quelibet valet tres florenos auri et dimidium . . . U. o.

nagyobb, amennyiben ez 1:16·49-hez; az 1323-iki denárok alapján 1:15·15-höz módosul.

Az eltérések az egyes eredmények közt nagyok. De ennek magyarázatát adja az az önkényes megállapítás, melyet használ az uralkodó az idegen pénzeknek a magyarral való egyeztetésénél. Ennek bizonyítéka az, hogy míg a cseh garasok és bécsi denárok alapján számított arányok különbsége közel 2 egész, addig a garasok és magyar denár adta eredmények különbsége csak 0·6. Mint legvalószínűbbet, az 1:14·55-höz arányt fogadhatjuk el. Ez nagy ugyan, de pl. Bécsben sokkal nagyobb még. Különbösen is csakhamar jóval alább száll nálunk és soha az Anjouk alatt többé ezen állapot vissza nem tér.

Az arány megállapításánál az ezüst pénzeknek szinsulya veendő csak, míg az arany forintnál a teljes súly annál is inkább, mert pl. külföldön is mint szinarany kelt el.

És joggal, mert amikor aranyforintot veret a király, olyat veret, hogy a nyerssúly 0·132 gr.-mal nagyobb a szinsúlynál.

Luschin az arany és ezüst viszonyát Bécsben hosszabb időkre határozta meg és arra az eredményre jutott, hogy 1317 körül az arány 1:17·5-hez; 1336 körül 1:17·5-hez; 1335-ben 1:15·5-hez; 1342-ben 1:13·33-hoz etc¹⁾. Itt jóval drágább volt az arany, aminek magyarázata az, hogy ha nálunk nem volt bővében, úgy Ausztriában még kevésbbé. Kritikus évtizednek nevezhető a XIV. század 40-es évei; ekkor a legtermészetellenesebb állapotot mutatja a két érc közti arány. Nálunk az addigi aranyérték csökkenést hirtelen, bár nem tulságos emelkedés jelzi. De csak 1—2 évig tarthatott ez így. 1345-ben már ismét jobbak az állapotok. Bécsben 1340-ik évre Luschin az 1:35-höz arányt vette²⁾, ami ha tulságos is, de a krízist igazolja mindenesetre. Ez a hullámvás egész Európára kiterjedt.

Ezen az állapoton akar a király segíteni akkor, mikor mindenkinek bányanyitási jogot ad, lefizetve a köteles urbúrát, s egyben eltiltja a nemes érc kivitelét. Ez intézkedések üdvös voltát ép a javult pénzügyi helyzet igazolta.

*

Károly király 1335-iki rendeletét joggal lehet a legfontosabb-

1) Dr. Arnold F. Luschin: Die Wiener Pfennige 268—71 lp.

2) Dr. Arnold F. Luschin: Wiener Münzwesen, Handel und Verkehr in späteren Mittelalter 742. lp.

nak nevezni. Láttuk, hogy ez a rendelet tartotta fent azon kis denárok veretésének emlékét, mely kis denárok a bécsi szélesekekhez való közeledést nyilvánvalóvá teszik. A teljes egyeztetés 1338-ban következett. Másodszor, jóllehet nem most először veret garasokat a király, ez a rendelet ismertet meg a garasok minőségével. Végül ebben rendel el — tudomásunk szerint először — az arany forintok (aureus denarius v. florenus auri) veretését. S ezzel lépett életbe a magyar pénzverésben az arany és ezüst pénz veretése. Azonban most sem önkényesen járt el. Idegen, florenci minta után indul s egyenesen annak alapján készített el arany forintjait. Ekkor már Európaszerte használják a florenci forintot, vagy legalább is az annak mintájára készültet. S Károly király eljárása természetes is. Ő a legjobb aranypénzt akarja veretni s minthogy ekkor a legjobb a florenci, azt veszi mintául. De van egy másik ok is. Eddigi tettei kétségkívül elárulják, hogy már ekkor megérlelődött benne az a gondolat, hogy a magyar pénzpiacot a sok részben rossz, részben külföldi pénztől megtisztítja. Ezt azonban úgy óhajtja elérni, hogy ez lehetőleg rázkódtatás és minden zavar nélkül menjen végbe. Legkönnyebben pedig csak úgy lehetséges, ha olyan pénzeket veret, aminők a kitiltandók voltak új állapotjukban. A kereskedelemnek ebből semmi hátránya nem volt; az országnak ellenben becsületére vált az, hogy nem kénytelen külföldhöz fordulni, ha jó pénzt akar.

Az 1335-ik rendelet ídevágó része így hangzik: Veressen az ispán három alakú denárokat, tudniillik forintokat a florenci forintok mintájára, finom aranyból, de (a florencieknél) valamivel sulyosabbakat, melyekből 4 db egy finom ezüst márka értékben fog forogni és negyedfél a pagamentumos márka értékében.¹⁾

A rendeletről két ízben is kiténik, hogy a magyar forint egyértékű a florencivel. Először ott, ahol a király ezt az egyezést kiköti. Másodszor akkor, amikor a finom ezüst márkaért 4 arany forintot adat. Eddig a florencieket is úgy becsülték, mint ez a pápai legátusok (főleg Rufinus 1317-iki) számadás könyveiből kiténik.

Mi a finomsága és sulya az arany forintnak? A rendelet erről pozitíve nem rendelkezik. De a felelet nem nehéz. A király

¹⁾ „Idem comes Camerae nostrae faciat fabricari trifformes denarios videlicet florenos ad modum Florentiae florenorum, de fino auro, sed aliquantulum ponderatiores, quorum quatuor current pro marca fini argenti, tres vero cum dimidio pro marca pagamenti.“ Idézi Salamon i. m. 108. lp.

valamivel súlyosabbnak akarja a magyar forintot a florencinél, s ha mindezek dacára is egyértékűek s amellet finom aranyból készülnek, világos, hogy ez az ugynevezett szinarany még sem volt az, még florenci értelemben sem. Nem is volt az! A beható vizsgálatok arra az egyhangú eredményre jutottak, hogy a Károlyféle aranyak csak $23\frac{3}{4}$ karatosak; azaz $\frac{1}{4}$ karát hiányzik ahhoz, hogy valóban szinaranyak legyenek. Így érthetővé válik, hogy miért kell a magyar forintnak ugyanoly aranytartalom mellett valamivel súlyosabbnak lenni a florencinél. Súlyosabbnak kellett lenni anynyival, hogy $23\frac{3}{4}$ karát mellett is annyi arany legyen benne, mint a 24 karátos florenciben.

A florenci libra Bélházy szerint 338.6475 gr ¹⁾ s ebből 96 db szinarany frt került ki úgy, hogy 1-nek a súlya 3·5276 gr. vagy 3·528 gr., ami egyuttal a florencinél a teljes súly is.

A magyar aranyban ugyanannyi a szinsúly, de mert a magyar finom arany csak $23\frac{3}{4}$ karátos és nem 24 a velencei próbakő szerint, a magyar forint súlya nem 3·528 gr. (ez csak a szinsúly), hanem 3·60 gr. lesz ²⁾. Ennyi az összes súlya. Finályi idézett értekezésében. Készeredmény gyanánt a forintnak 3·602 gr. összsúlyt ad ³⁾. Salamon pontos mérései alapján (melyeket mint hiteleseket dr. Réthy László úr figyelembe ajánlt), a 72 grános forint súlyát 3·62 gr.-ra teszi. De a magyar forint ennél valamivel kisebb súlyu épp úgy, mint a XIV. század elejétől a szinarany florenci forint is. A magyar aranyforint súlyát ennél fogva a 3·60 és 3·61 század gramm közt kell keresnünk. Ez az eredmény megfelel Debreczeni László ama közlésének, hogy az ő idejéig az arany márkából 69 frt-ot vertek ki.

A magyar aranyforint szín és nyerssúlya közt oly viszony volt, mint 95 : 96-hoz. Azaz 96 magyar frt aranytartalma, (vagy ami egyre megy: 96 florenci teljes súlya) egyenlő 95 magyar teljes súlyával, de ez amannál egy arany forinttal kevesebb értékű. Az ily módon előállott magyar forint tényleg valamivel nehezebb a florencinél, de aranyérték tekintetében azzal egyenlő.

A magyar forintokon is rajta van a lilium, mely vagy mint Florenc város cimere szerepel, ezzel akarván megörökíteni származása emlékét, vagy — ami sokkal valószínűbb — az Anjouk címerét jelzi, akik ennek, mint magyar pénznek megteremtői voltak.

¹⁾ Bélházy i. m. 12. lp.

²⁾ Ugyanis $X : 3.528 = 24 : 23.75$, $X = 3.565$ gr. vagy igazítással 3.60 gr.

³⁾ Finályi H. : i. m. 18. lp. (78. lp.)

Nagy fontossága van ennek a körmöci aranynak, mert finomsága hosszú időn át állandó volt és külföldön is, mint legfinomabbat emlegették. Másodszor azért, mert a mai körmöci arany, melynek összsulya 3·4906 gr. és szinsulya 3·4542 gr. egyenes leszármazottja s attól csak kis mértékben tér el.

Károly, valamint Lajos király alatt folyton készülnek aranyak, de teljesen ebben a formában, amit abból is lehet következtetni, hogy ezeknek veretéséről rendeleteink többé meg nem emlékeznek. Csak Lajos király élete végéről — a már több ízben említett kelet nélküli rendelet — emlékszik meg röviden. Szól e rendelet Churz kamara grófnak, s kötelességévé teszi ebben a király, hogy az új pénzek a király képével legyenek ellátva és 16 karatosak a finomságukat tekintve¹⁾.

Az új pénzek tehát a király képére verettek és 16 karatosak. Itt azonban a *Caretae* alatt nem az a karát értendő, amelyből 24 jelentette a finom aranyat, hanem az oly finomságot jelent, mely az akkori magyar felfogás szerint finom arany volt, azaz $23\frac{3}{4}$ karát. Nyilván a 16 karáttal való finom arany jelzés a 16 latból származik, amelylyel a finom ezüstöt jelezték.

*

Láttuk, hogy a finom ezüst márkáért 4 ar. frt-ot adott a király. Ezt a 4 frtos márkát nevezik másképp „marca gravis“-nek is. Verbóczi említi, hogy aki a megyei nemesek közül bizonyoságtétel és tanuvallatás céljából meg nem jelenik, az 16 nehéz girát (márka) fizet birság fejében, mindenik girát 4 ar. frttal, vagy 400 denárral számítva²⁾. 1350-ben olvassuk, hogy egy hitbér és hozomány járandóságát: „viginti ser marcas gravis ponderis in promptis denariis marcam quamlibet cum decem pennis computando...“³⁾ fizetnek ki. E szerint az ar. frt 100 denárral volt egyenlő. Ilyen becslést mutat az 1335-iki rendelet is hivatalosan. 1338-ban csak 80 denárt adnak egy arany forintért. 1342-ben — jöllehet, a denár finomsága mit sem változott — ugyanoly arany forintért 90 denárt adtak hivatalosan. Ennek és az ehhez hasonló eseteknek

¹⁾ Az idevágó része így szól: Veressen a kamara gróf „novam monetam nostrae Regiae Maiestatis imaginem in se habentem et expressam, tam in florenis sedecim Caretae . . .“ etc. Fejér: Cod. Dipl. IX. T. 5 v. 637—9. lp.

²⁾ Verbóczi: *Tripartitum Opus* 212. lap (Akad. kiadás).

³⁾ Nagy J. Anj. Okm. Tár V. k. 405. lp.

oka az arany értékingadozása. 1445-ben 84 denárt ér az arany forint. (Itt természetesen csak magyar denárokról van szó.)

Ezzel szemben van a budai számítási márka, amely csak 3·5 forintot ér. Számítják ezt 400 bécsi denárral, vagy 56 cseh, vagy magyar garassal. Ez utóbbi esetben a neve pagamentumos márka.

Minthogy 1335-ben 100 kis denár jár az arany forintért és az 1336-iki rendelet szerint a denárokból 7 jár a garasért, az arany forint 14 garasos, 4 arany forintért tehát csak 56 garas járna. Ez szokatlan becslés s amellett ellenkezik az e korbeli adatokkal, amikor is — mint ezelőtt és ezután is mindig — 64 garas jár egy szinezüst márkáért. Nem is a szinezüst márka értéke ez, ami kitűnik abból is, hogy a király csak „marca“-ról és nem „marca fini argenti“-ról szól, mint a későbbi rendeleteiben. Az arany frtért nem is 100 ilyen denár jár (7 denárjával véve a garasi), hanem 112 s a szinezüst márkáért (16 garásával véve) 448 denár. Így érthető, hogy miért enged a király 10 pensánál többet számítani a márkára országszerte, ha Budán is többet számíttatott erre: A király összes pénzeit úgy bocsátja forgalomba mintha azok színércek volnának. Az eljárás jogos és természetes is, mert hisz a veretés költségeit csak nem viselheti ő, hanem viseli az ország, mely e pénzzel él.

Az arany és ezüst viszonyának megállapításánál csak a szin-suly vehető figyelembe, kivéve az aranyakat, ahol a szín és teljes suly közt csekély eltérés van csak s mert a vegyítéke ezüst. Bár ezt az arany mellett értéktelennek vették, mégis önmagában véve ép úgy értéket képviselt, mint az ezüst pénz ezüstje. Az ar. frt. szin-sulya 3·528 gr., a nyerssulya 3·6 gr. A különbségük 0·072 gr. Szinezüst márkánként ez még mindig csak 0·288 gr.-ot tesz ki.

Nézzük, hogy ingadozik a két nemes érc értéke s egymáshoz való viszonya az Anjouk uralkodása alatt. 112 denár finom sulya, 0·44528 gr., 49·87136 gr.; ez egy ar. frtot ért, azaz 3·6 gr. aranyat. E szerint az arany és ezüst közti viszony 1 : 13⁵/₆-hoz. Itt már meglátszik az üdvös hatása Károly király 1327-iki rendeletének, mely szabad bányanyitási jogot ad mindenkinek s megengedi ezeknek kiaknázását, ha lefizették a köteles urbúrát. Az 1323-iki és előbbi állapotokhoz képest olcsóbb lett az arany, de még mindig elég drága az ezüst értéke mellett.

Az arany a következő korban fokozatosan olcsóbbá válik. De e korban is kisebb értékhez jutunk, ha a következőkép járunk el:

400 kis denár jár a szinezüst márkáért, de ugyanezt 4 ar. frt, illetve 64 garassal számítják. Ez esetben $400:64 = 6\frac{1}{4}$ denár és nem 7, mint a király rendeli, ér egy garast s az ar. frt $16.6\frac{1}{4} = 100$ denárt ért. A kettő alapján az arany ugy aránylik az ezüsthöz, mint $1:12\frac{13}{16}$ -hoz. Ez még kedvezőbbnek tünteti fel a helyzetet, de ép ez teszi kétségessé. Hihetetlen, hogy az arany érték ily nagyot esett volna. Igaz, hogy az említett rendelet nyomán, sok bánya nyílt meg, de akkor sem hihető, hogy a termelés egyszerre oly nagy arányu lett volna, hogy az értéket ennyire alányomja. Tegyük fel a legjobb esetet, hogy t. i. tényleg ily olcsó lett volna az arany nálunk, de semmi esetre sem volt ilyen külföldön (hisz pl. Bécsben ugyanekkor az arany az ezüsthöz 15 $\frac{1}{2}$ -szer drágább). A magyar arany pedig külföldön mindig igen keresett cikk, akár mint 12 karátos, akár mint 17—18 karátos arany, sőt mint vert pénz is. Itt tehát jó pénzért veszik meg. Miért adják el itthon olcsón, mikor az idegen többet ad érte? Kétségkívül ezis hozzájárult ahhoz, hogy a király megengedi, hogy drágábban adhassák az ezüst márkát 400 denárnál.

Igy az utóbbi számítás tisztán hypothetikusnak veendő.

1338-ban még olcsóbb lett az arany. A király megköveteli, hogy a budai szinezüst márkáért (most már kiköti, hogy „marca fini argenti legyen) 320 denárt adjanak; se többet, se kevesebbet. Ez ismét 64 garassal, illetve 4 ar. frttal egyenlő. Egy frt tehát 80 denárt ér. A denár finom sulya most 0.51949 gr., s így egy aranyfrt egyenlő értékű lesz 41.5592 gr. szinezüsttel. A két érc aránya $1:11.544$ -hez. Az érték csökkenés világos.

A rendelet egy másik helye azt mondja, hogy a 12 karátos arany márkáért 6 denár márka adassék ¹⁾.

Ebben ép egy fél suly márka színarany, azaz 124.6775 gr. volt s ez = 997.42 gr. ezüsttel (szinezüsttel). Eszerint az arányuk $1:8$ -hoz lenne. Az első tekintetre világos, hogy ez lehetlenség! Ugyanazon órában kelt rendelet a két érc viszonyát ily különböző módon meg nem állapíthatta. Nem is ez a valóság! A 12 karátos arany sulymárkáért 6 márka denár jár. Akinek 12—12 karátos, 2 márka aranya volt, épen egy márka, valóban 24 kará-

¹⁾ „... Pro una marca argenti ponderis Budensis unam marcam denariorum nostrorum dabit (Comes Camerae) cum eodem pondere. Item unam marcam auri ponderis Budensis duodecim caratorum cambient cum 6 marcis nostrorum denariorum cum eodem pondere Budensi levando in statera...“ Kautz nyomán közli Salamon: i. m. III. k. 163. lap 1. j.

tos aranymárkával rendelkezett. Már most világos, hogy ha a $23\frac{3}{4}$ karátos aranymárka viszonyát $1:11\cdot544$ -heznek találtuk, a 24 karátosé nem lehet $1:8$ -hoz. Azaz nem lehet olcsóbb az előbbinél. A helyes értéket a következő aránylat adja meg $23\frac{3}{4}:24 = 11\cdot554:X$, $X = 11\cdot66$, vagyis $1:11\cdot66$ -hoz. Ami igaz is!

A rendelet eme szavai alapján az előbbi módszer szerint nem szabad kiszámítani az arányt. Azt csak úgy lehet, ha egymű mennyiségeket, pénzt pénzzel, nyers ércet nyers érccel hasonlítunk össze. Itt nyers érc beváltásáról van szó pénzre, amikor is az eredeti érték egyharmada mint beváltási nyereség eszik. Nekünk úgy kell eljáráni, ahogy a királyi kamara járt el. Az u. i. a 6 denár márkát egyértékűnek vette a 6 szinezüst márkával s ezt egy 12 karátos arany márkával. Így körülbelül a fenti pontos értéket nyerjük.

Ez az állapot 1342-ig tarthatott. Semmi nyom nincs arra nézve, hogy már előbb is beállott volna változás. De 1342-ben igen. Ugyan most is a szinezüst márkáért 320 denár jár, melynek finom ezüst tartalma mitsem változott, de ez többé nem egyenlő 4 ar. frttal, hanem csak 3·55 frttal, mert a rendelet szerint nem 80, hanem 90 denár jár a forintért s így a 4 frtért 360 denár. Az arány most $1:12\cdot7$ -hez. Itt is külön szabályozza a király a szinarany és ezüst viszonyát, mondván, hogy egy 12 karátos budai sulyu arany márkáért 7 márka kamarai denár járjon ugyanazon sulylyal mérve¹⁾.

A budai sulyu szinezüst márka csak 3·55 ar. frtot ér. E szerint az arány $1:12\cdot01$ -hez²⁾. Ez arányhoz eljutunk másképp is. A kamara a nyers aranyat $1:9\frac{1}{3}$ -hoz értékben cseréli be. De ezt feldolgozza pénzzé. Hogy költségei megtérüljenek és haszna legyen, a vert ércet drágábban adja, még pedig értékének $\frac{1}{3}$ -ával, vagyis

¹⁾ „... Item una marca auri ponderis Budensis duodecim caratorum cambitur cum septem marcis ipsorum denariorum camerae cum eodem pondere Budensi levando in statera...” Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 4. v. 560—76.

²⁾ Állítsuk arányba az 1338-iki évre nyert 2 viszony közepét ($1:11\cdot60$), valamint a finom ezüst márka, denár és arany frt értékeit az 1342-iki állapotokkal. Lesz:

$$1338\text{-ban } 11\cdot60 \text{ az arány, ha } 12. \text{ sz. márka (á } 4 \text{ ar. frt) } 320 \text{ denárt ér.}$$

$$1342\text{-ben } X \quad \text{„} \quad \text{„} \quad 14. \text{ „} \quad \text{„} \quad \text{(á } 3\cdot55 \text{ „) } 320 \quad \text{„}$$

$$X = \frac{11\cdot60 \cdot 14 \cdot 3\cdot55}{12\cdot4}, X = 12\cdot01.$$

a két érc közti arányt $\frac{1}{3}$ -addal emeli, s így az arany értéke 12:44-szer lesz nagyobb az ezüstenél¹⁾.

Az 1:11 $\frac{2}{3}$ -os arány 1342-ben nem állhat meg, mint azt több munka állítja, mert akkor a 320 denár nem egyenlő 4 ar. frttal, mint volt 1338-ban. Ha az arányt 1:12-höznek vesszük, akkor 1338—42-ben a szinarany márkáért nem 12, illetve 14 denár márkát kellett volna adni, hanem 20, illetve 23 $\frac{1}{3}$ -ot, minthogy a finom ezüst márkát $\frac{2}{3}$ -ados denár márkáért váltja be. Igen, de ekkor hol a nyereség? Miből térül meg a veretési költség. Innen van az, hogy amikor a szinaranynek ezüst márkára való beváltását számítjuk, a két érc viszonyának $\frac{1}{3}$ -dal kisebb értéket kapunk, mintha egyes pénzdarabok alapján tennők ugyanezt.

1342-ben az előbbi állapotokhoz képest megdrágult az arany. Miért? Mert ritkább lett. Nem mintha a bányák elapadtak volna, vagy a bányászati kedv szállott volna alá. Korántsem! Hanem oka az, hogy külföldön nagy az aranyhiány. Más országok onnan igyekeznek szükségleteiket pótolni, ahol kapható. Ilyen Magyarország. Ennek következése az arany nagy mértékű kivitele lett. Ami természetes következménye annak, hogy 1338-ban oly olcsó nálunk az arany, míg külföldön drága s hogy ekkor a kivitele még nem volt tiltva. Ha a kivitelt nem korlátozzák, veszélyes helyzet állhat elő. Bekövetkezhetik az, hogy — jóllehet a magyar aranytermelés tetemes — mégis hiányt fog szenvedni abban; ami végzetessé is válhatik. Ez a valóban komoly ok vitte rá Károly királyt arra a kettős lépésre, amely az 1342-ik rendeletben foglaltatik.

Először, hogy emeli az arany értékét s ezáltal kárpótolja az eladókat, illetve beváltókat ama második intézkedésért, amelyben szigorúan meghagyja, hogy aranyat vagy ezüstöt csak a kamaráknál lehet beváltani; kivinni pedig egyáltalában tilos az országból személybeni megbecstelenítés és az illetőnél talált érc és érték elvesztésének terhe alatt²⁾. Ha mindezek dacára is történt kivitel, egy pár példa statuálása kétségkívül elvette másoknak a kedvét a tilalom áthágásától. Emlékeinkbe egyébként erre alig találunk pél-

¹⁾ $14 : \frac{2}{3} = 9 \frac{1}{3}$; $9:33 : 3 = 3:11$; $9:33 + 3:11 = 12:44$

²⁾ „ . . . Et nedum illi, qui per se et sua propria auctoritate contra ordinationem camerarum nostrarum et nostram voluntatem, aurum vel argentum in specie, praeterquam (si) in aureis argenteis novis denariis, exportantes inventi fuerint, ablatione eorundem et dehonestatione personarum suarum puniatur . . .“ Fejér i. m.

dát. Egy mód volt csak az arany kivitelre, de ez nem volt tilos, t. i. vert pénz alakjában.

*

Az 1342-iki arány az előbbihez (1338—42) képest az ezüstértéket lenyomta az aranyénak javára. Szükség szerű intézkedés volt csak. Azonban világos, hogy mihelyt megszűnik a kényszerhelyzet, megszűnik az általa teremtett rendkívüli intézkedés is. Már 1345-ben, de valószínűleg már 1344-ben is javulnak az állapotok. Oka, hogy az említett tilalom folytán a nyers arany bent maradt az országban s minthogy e tilalom továbbra is fennállott — ellenkezőjéről nincs tudomásunk — az arany nagyobb mértékben összehalmozódott s így értéke is alább szállott, vagy ami ugyanaz, az ezüsté növekedett. — 1345-ben ugyanis 84 denár (à 0.48893 gr. szinsullyal) ér egy arany frtot¹⁾, s így a két érc viszonya 1 : 11·41-hez. Még valamivel olcsóbb is lett az 1338-iki viszonyokhoz képest az arany frt. Más módon is eljutunk ezen eredményhez. Lajos király azt rendeli ugyanis, hogy 336 denár szolgáljon a bányákban egy finom ezüst márka értékéül²⁾. Ez a finom ezüst márka valódi értéke, mert csak a bányáknál lehetett beváltani, ott pedig érte többet nem adtak. Ez a 336 denár éppen 4 arany frt értékű s így a fentebbi arányhoz jutunk akkor is, ha a szinezüst márka alapján számolunk és nem az apró pénzek szerint. Míg 1342-ben ez nem volt lehetséges. 336 denár összes szinsulya (à 0.48893 gr.) = 164·28048 gr. s adnak érte 4 ar. frtot (à 3·60 gr.), összesen 14·40 gr. aranyat. A kettő hányadosa a fenti eredményhez juttat; azaz 11·408 : 1 igazítással 11·41 : 1-hez.

Amennyire a reánk maradt adatokból kihámozható, ez az állapot megmaradt Lajos király egész uralma alatt. Az 1351-iki törvényben, ahol a *lucrum camerae* ről is történik intézkedés, ugyanezen állapotokkal találkozunk. Az aranyforint most is 14 garas (6 denár = 1 garas és $14 \times 6 = 84$ denár = 1 aranyfrt) és 336 denár = 4 ar. frt.

Az intézkedés a következő: „*Lucrum Camerae prout tempore Incltyi Principis Caroli, olim Regis Ungariae . . . de quolibet fundo curiae tres grossi solvebantur, sic et nunc cum tribus grossis in nostra camera cudendis (quorum grossorum unus sex denarios camere nostre in valore et quantitate latorum Viennen-*

¹⁾ Salamon : i. m. III. k. 168. lp

²⁾ U. o.

sium valeat et ipsorum grossorum quatordecim unum fertonem faciant, persolvatur . . .¹⁾ A fertó itt kétségtelenül = egy az arany frttal, amint különben ezt egy régibb kiadásból idézi is Schoenwisner²⁾ Ő azonban megcáfolja, mondván, hogy itt legfeljebb ideális arany forintról lehet szó. A 84 denáros arany frt lenne ily ideális forint, mert — folytatja tovább — Károly alatt 90 denár ér egy ar. frtot. Ez utóbbi igaz is. De az idézett 1345-iki rendelet világosan kimondja — nem is egyszer — hogy az ar. frt 84 denárt ér. Ő a Károly-féle állapotokat általánosítja.

Schoenwisner példát is hoz arra, hogy Lajos uralma alatt nem 84, hanem 90 denárjával számították az arany frtot. S igazoltnak veszi ama állítását, hogy az előbbi példában közölt arany forint csak ideális pénz. A példa a következő: „Jacobus Parvus canonicus Nitriensis pro praebenda sua solvit duas marcas cum dimidia computando decem pensas pro qualibet marca et pensa fuit quadraginta denariorum Viennensium, qui faciunt undecim florenos et decem denarios“³⁾. E példa szerint tényleg 90 denár jár a forintért. De ez még mitsem bizonyít. Először is, mert világosan kimondja, hogy itt bécsi szélesekéről és nem magyar denárokról van szó. Másodszor Bécsben volt ekkor is szokásban, hogy a frtot 90 vagy 96 denárjával számítják⁴⁾. Végül ez az adat az 1346—53-iki pápai tizedszedésekből való; tehát azon időből, amikor a magyar denárokat már tényleg 84 darabjával számítják forintként. Itt a bécsi denároknak osztrák módon való becslésével állunk szemben, mert magyar szokás szerint ez időben 98, illetve 112 bécsi denár jár a forintért. U. i. a rendeletek szerint 7 bécsi széles egy garas; kivéve, ha lucrum camerai fizetéséről van szó. Ez esetben 8 bécsi széles ér egy garast. Így lesz a forint 90, illetve 96 denáros. De csak Ausztriában törvényes.

*

Az arany és ezüstről általában. A pénzverés.

Az arany és ezüst nemcsak mint kiveret, vagy kihatott pénz képviselt értéket, hanem nyers állapotban a kereskedelem tárgya volt ép úgy, mint ma bármi más árucikk. A bányatulajdonosok a

¹⁾ Schoenwisner : i. m. 315. lp.

²⁾ U. az. u. ott.

³⁾ Schoenwisner : i. m. 316. lp.

⁴⁾ Salamon : i. m. III. k. 166. lp.

termelt ércet eladják, még pedig — mikor az még nem tilos — nemcsak a bányáknál (kamaráknál), hanem külföldön is. Körülbelül 1342-ig a nemes érc a szabad kereskedelem tárgya. De ez időtől kezdve aranyat, ezüstöt csak a kamaráknál szabad eladni, helyesebben mondva becserelni vert pénzre. Ez kettős eredményre vezet: először biztosította a nyersanyagot a pénzverő házak részére; másodsor pedig ezzel vágta útját annak, hogy egyesek drágábban adják el a nemes ércet, mint azt a törvény előírja. Mert a pénzverdék a törvény szabta ércet megadták, de többet nem. Azt pedig egyenesen eltiltja, hogy az ország határán adják el. Csak a legégetőbb szükségben — ha oly eszközöket kellett beszerezni, melyek okvetlenül szükségesek a pénzveréshez — enged meg a király a nemes érc kivitelét a kamara ispánjának. De ekkor is csupán az érsek, tárnok-mester s a többi ellenőrző közegek tudtával s engedelmével szabad kivinni¹⁾. Kivételt tesz a király azzal a nemes ércel, melyet kiki saját használatára, ékszerek stb. készítésére használ²⁾.

A kereskedelem tárgyát tevő arany rendszerint 12 karátos, amelyről a rendeletek is megemlékeznek, de fentmaradt emlékeink megemlékeznek 17—18 karátos aranyról. Ez utóbbi már valamely disztárgygyá feldolgozott arany finomsága¹⁾. Az ezüst rendszerint tized finomságban került eladásra, azaz $14\frac{2}{5}$ latos volt.

Az idézett példák igazolják, hogy a fizetési kötelezettséget nemcsak pénzben, hanem nyers ércben (ismerve annak finomságát) is lehetett teljesíteni. Sőt mi több, más — a fizetendő összeggel

¹⁾ „Hoc tamen expresso in praesenti articulo specialiter: quod comites camerarum nostrarum sub quorum iuris dictione montana habebantur et existunt procomparando plumbo, et aliis evidentibus necessariis camerarum et montanarum sine quorum copia minerae auri et argenti minime videntur posse procurari; ad notitiam eorundem hominum, domini archiepiscopi et aliorum, si tamen evidens necessitas id requirit, de auro vel argento tantum ad comparationem praemissorum habebunt transmittendi facultatem . . .“ Fejér: Cod Dipl. VIII. T. 4. v. 560—76. lp.

²⁾ Ezt ugyan Zsigmond király 1405-ik dekr. 21. cikke rendeli így, de valószínű, hogy az Anjouk alatt is érvényben volt, mert az ötvös-ipar már ekkor is fejlett volt nálunk.

³⁾ Gervasius pápai legatus számadásai között 1340-ből ezt olvassuk: „. . . Quod. Ven. vir. Dom. Petrus Gervasius . . . de receptis per eum in dictis partibus 200 florenos auri de Ungaria et 2 Platas seu Platas auri, quarum una est 6 ponderis marcharum duarum unciarum et 3 caratt de septem decim caratt et alia ponderis est 6 marcharum duarum unciarum et 3 caratt de sedecium caratt . . . absolvimus et quittamus . . .“ Fejér: Cod Dipl. VIII. T. 6. v. 174—5. lp.

egyenértékű — tárgy is szerepelhetett pénz gyanánt. Ez az értelm az oklevelekben oly gyakran előforduló „partim in aestimatione condigna“ kifejezésnek¹⁾.

A külföldre 1342 előtt szabadon kivitt, azután legfeljebb kicsempészett nemes ércet jobban finomították és pénzzé verték. Különösen az aranyra áll ez, mely főleg Flórencbe vándorolt, ahonnan mint flórenci arany frt került hozzánk vissza. De Európa más országaiba is eljutott a magyar nemes érc.

Ilyen esetben ismerni kellett annak finomságát, melynek megállapítása az 1342-iki rendelet értelmében egyedül a királyi kamara dolga, mely a vizsgálat után a finomságnak megfelelő carratt jelzést és a királyi jegyet ráütötte. S ennek alapján váltotta be a kamara²⁾. A vételnél, akár magányos ember, akár kamara veszi meg, csak a főércet fizették meg; pl. az arannyal levő ezüstöt nem.

A nyers érczel való fizetés ősrégi állapot, a cserekereskedés maradványa. 1342-ben azonban a kereskedés eme ősi formája nagyon megszorított, sőt a törvény, illetve rendelet szerint egyenesen tiltott; amennyiben fizetni ezentul semmiféle régi pénzben, vagy arany, illetve ezüstben nem volt szabad, hanem csakis kamarai (1339—42-ben készült) pénzekben³⁾. A beváltott ércből kellő finomítás után pénzt készítettek, amelyet a királyi rendeletek szabályoztak. 1223-ban a denár úgy készült, hogy 7 sulymárka ezüstöt vegyítettek 1 sulymárka rézzel, s az így előállott vegyületből 8 márka denár került ki. Később azonban, amikor a finom-

¹⁾ Egy a thuróczi convent előtt végbement megegyezési levélben olvasuk: „ . . . Coram nobis personaliter constituti . . . hoc modo accorderunt: quod memorati Paulus et Seraphinus decem marcas decime combustionis, partim in argento, partim in aestimatione (condigna) Bodon et Nicolas Filijs Bene pro Myke morte fratris eorundem . . . solvere tenebuntur . . . “ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. VI. v. 184—5. lp.

²⁾ „Volumus etiam, ut nullus alios, praeterquam in camera regia aurum, quot carrattorum existat, probare debeat: sed camerarius debeat examinari in domo regia et ponere Carrattorum super aurum et signum nostrum regium; et sic ad cameram aurum deferatur. Contra hoc autem praesumentes per eundem comitem camerarum, praedicta poena iussimus puniendos . . . “ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. v. 4. 560—76. lp.

³⁾ „ . . . Praeterea nullus mercator extraneus, vel huius regni superueniens palam, vel occulte in domibus aut camera, suos reset bona, tam in pannis, quam in alijs generibus et speciei rebus pro alijs monetis antjquis, cuiuscunque formae auro vel argento vendere aut committare praesumat, sed pro monetis camerae praedictis . . . “ U. o. (Fejér.)

ság $\frac{2}{3}$ -os 2 márka ezüsthöz járult egy márka réz, s a vegyületből 3 márka denár került ki. Egy-egy pénzdarab teljes súlyát külön szabályozza a király. Így pl. mikor 1338-ban azt rendeli, hogy 320 denár járjon egy ezüst márka értékben. Sőt 1342-ben egyenesen kimondja, hogy a $\frac{2}{3}$ -os magyar denárból 320 db nyomjon egy budai sulymárkát.

A forintok finomságát úgy állapították meg, hogy vettek 95 márka szinaranyat (magyar értelemben véve) s ehhez 1 márka ezüstöt tettek; a vegyítés után ebből 96 márka értékű arany forintot vertek ki. Egy ilyennek a sulya a márkasuly $\frac{1}{60}$ -ede volt.

Ez a művelet azonban korántsem volt ily egyszerű és könnyű, hanem nagy gondosságot, fáradságot igényelt. S még így is a pénzkészítők ráfizettek igen könnyen, amint ez az 1450-ből Albrecht v. Eberstorf kamarafőnök idejéből fentmaradt Münzbuch is említi¹⁾.

Külön vizsgálták meg a finomságot, külön a nyerssúlyt. Amazt a próbakövön, az u. n. próbatü segélyével a karc alapján; emez a sulymérlegen nagy pontossággal. Azonban az akkori kezdetleges mérőeszközök mellett mai értelemben vett nagy pontosság elérhető nem volt. A pontosság végső foka $\frac{1}{4}$ grán, azaz 0.0125 gr. A pénzeknek tökéletesen egyenlő sulyban való kimetszése akkor — ugyszólván — teljesen lehetetlen annál is inkább, mert a denárok (az 1323-ikiaktól eltekintve) $\frac{1}{2}$ —1 gr. között ingadozó nyerssulylyal bírnak. Ily kis suly mellett egy kis tévedés könnyen megeshik, a mely hiba egyes daraboknál észre alig is vehető, de nagyobb összegnél — pl. a 320 denáros márkánál — már jelentőssé válik. Ez a közülmény adja magyarázatát a „remediumnak.“ A „remedium“ nem egyéb, mint egy meghatározott, de nem tulságos hibának törvényes elnézése a nyerssulynál. Nagysága legfeljebb 3—4 denár összsúlyával lehetett egyenlő; de azt meg nem haladhatta.

1342-ben azt mondja a király, hogy mint hamisítókkal kell eljárni azokkal szemben, akik a márkából veretendő denárok számát szaporítják, vagy akiknél oly denárokat találunk, melyek az 1339—1342-ben készülteknél könnyebbek és silányabbak, amennyiben t. i. belőlük egy márka többet nyom 8 pensá és 3—4 denárnál¹⁾.

¹⁾ Közli Chmel; Oest. Gesch. Forsch. III. Theil.

²⁾ . . . Item si leviores denarii istis praesentibus, praeteriti, tertii et quarti annorum camerae monetis peioris combustionis, plures, quam octo pensae etres vel quatuor denarii marcam ponderantes . . . numerum marcarum augmentantes, ubi cunque invenientur tamquam, falsarii nostra auctoritate puniantur . . .“ Fejér: idézett helyen.

Láttuk, hogy a nyerssúlyt olyannak verette denáronkint, hogy abból 8 pensa érjen és nyomjon 1 márka ezüstöt. S így a fentebbi 3–4 denár a törvényes remedium. Ugyancsak a súly ellenőrzése szempontjából fontos az említett rendelet ama része, amelyben a király meghagyja, hogy aranyat vagy ezüstöt senkisésem válthasson be pénznek a leszámításával, hanem a beváltás a királyi kamarán ezekkel a kibocsájtandó denárokkal mérlegelés útján történjék¹⁾. Tehát darabszám számolni a denár márkát nem volt szabad. Tulajdonképp az az értelme ennek, hogy a denár még mindig nem vétetett pénzszámba, hisz mérlegelik és nem számolják. Valóban pénznek csak az aranyforint tekinthető, melyét számolnak már.

A pénzverő házban, amikor már kimetszették az egyes denárokat, nem egyenként, hanem nagyobb tömegben, pl. 320 dbnak mérték meg a súlyát; és ha ez legfeljebb 3–4 denárral volt nagyobb súlyu, mint a márka-súly, akkor úgy ezt a tömeget összesen, valamint az egyes súlyokat (denárok súlyait) törvényesnek mondták és forgalomba bocsájtották. Ellenkező esetben a tulkönyűteket vagy tulnehezeket kiválogatták és újra olvasztás vagy levágás céljából visszaadták. Ezt az eljárást ismételték mindaddig, míg az a 320 denár törvényes súlyu nem lett. Ilyen alkalmak veszteséget jelentettek úgy az olvasztónak, mint a kimetszőnek, mert ez költséggel és időelfecsérléssel járt, amiért senki mást, csak magukat okolhatták.

Ha csak számolták volna a pénzt és nem mérik, — legyen bár a finomsága törvényes — a pénz maga mégis hamis lehet.

A király nagy gondot fordít arra is, hogy a pénz finomsága valóban olyan legyen, aminőnek rendelte. Meghagyja ugyanis, hogy amikor az ezüstöt olvasztják, az ellenőrző közegeknek teljes számban és személyesen kell jelen lenni az olvasztásnál. Ez azonban még korántsem volt elég. Az érsek és a tárnokmester emberei külön vizsgálat alá vették a finomságot és pedig olyképp, hogy hetenként egyszer a vert új denárokból 40 darabot összeolvasz-

¹⁾ „Et nullus possit cambire aurum, vel argentum cum pecunia numerata, sed debeat cambire in camera regali, pro eisdem denariis ampliandis, levando in satera. Si qui autem secus fecisse, vel facere reperti fuerint, poena condecanti, tanquam transgressores regalis mandati et statuta camerarum infringentes, punientur.“ U. o.

tottak¹⁾. Ha az összeolvasztás eredménye kielégítő volt, a pénzt — feltéve, hogy a nyerssúly sem esett kifogás alá — átadhatták a forgalomnak. Ellenkező esetben az egész az olvasztóba került vissza.

Ha már a finomság és súly törvényes volt is, még sem adták ki azonnal az új pénzt. Hogy a hamisítás esetét teljesen kizárja a király, megparancsolja, hogy minden kamara-ispán az általa készített pénzre verje rá saját jegyét²⁾. Ezzel ha nem is semmisíti meg a hamisítást, de megnehezíti, mert a kamara-jegy hamarosan elárulja, hogy mely pénzverdeből került ki a hamis pénz. Természetesen minden ispánnak kellett, hogy más és más ily kamara-jegye legyen.

Egyszersmindenkorra elejét akarja venni a király annak, hogy a kamara ispánokat hamisítással vádolják — ami természetes törekvés is, mert hogy lehet elfogadni azt a pénzt, melynek vezetőjéről az a hír kering, hogy hamisító — s ezért elrendeli, hogy a pénzverők és pénzkészítők az illető kamara-ispán joghatósága és hatalma alatt álljanak³⁾. Az ispán viszont a királynak teelős

Mikor az ezüst kispénzt kivágták, arra törekedtek, hogy a törvényes súlynál inkább valamivel nagyobb legyen, mint kisebb. Mert ha nagyobb, óvatos levágással elérhették a törvényes súlyt, de ha annál kisebb volt, a bajon segíteni nem lehetett, mert hozzáolvasztani lehetetlenség. Ha mégis volt kisebb súlyú pénz, az újraolvasztás és kimetszés céljából az olvasztó, majd a kimetsző kezéhez került vissza.

A mérlegelésnek nemcsak az a célja, hogy a kamarából kikerülő pénzeket ellenőrizze súly tekintetében, hanem azokat is, amelyek már forgalomban vannak. Volt ugyanis egy „gonosz szokás“ ekkor, mely abban nyilvánult meg, hogy a pénzek súlyo-

¹⁾ „ . . . Specialiter dum funditur argentum, omnes personaliter interesse debeant; et singulis septimanis ipsos novos denarios ipsi homines: domini archiepiscopi, et magistri tavernicorum, in combustione quadraginta eorumdem denariorum debeant examinare; et sic iidem novi denari cambrio exponentur . . .“ U. o.

²⁾ „ . . . Et ut camerariorum nostrorum iustitia appareat in denariis fabricandis, statuimus ut quilibet eorum in ipsorum monetae signum habeat, per quod moneta per ipsum fabricata cognoscatur . . .“ U. o.

³⁾ „ . . . Item cursores denariorum et fabricatores in eisdem civitatibus nostris commorantes, ne ipse comes camerarum nostrarum pro falsis monetis inculpetur, sub potestate et iurisdictione eiusdem remanebunt . . .“ U. o.

sabbjait kiválasztották és abból kis darabokat lecsiptek. Ez pedig igen elterjedt szokás lehetett, annyira, hogy a király szükségesnek tartja ez ellen külön intézkedést hozni.

A lemetzés által a lemetzőnek megmaradt a pénze, de volt törmelék ezüstje is. Egyes daraboknál ez nem sok, de sokszor megismételve, kifizette a fáradságot. S teheték ezt annál bátrabban, mert 1342 előtt nem volt „mindenvárosban és közhelyen“ sulylyal ellátott mérleg, amely az ellenőrzést lehetővé tette volna.

Hogy ez a jövőben elő ne fordulhasson, elrendeli a király: minden városban és közhelyen legyen sulyokkal ellátott mérleg¹⁾.

Az ily csonkított pénz is hamis pénz számba megy. Akinél pedig hamis pénzt találtak, — akár suly, akár finomság tekintében volt hamis — attól ezt először is elvették és beolvasztották; másodsor a bűnös fej- és jószágvesztésre ítéltetett. Ily esetek is előfordulnak az Anjou-korból ránk maradt oklevelekben. Érdekes ezek közt egy 1339-ből való magyar nyelvű oklevél, mely azonban minden valószínűség mellett csak másolata az eredeti latin nyelvű oklevélnek. Érdekessége először abban áll, mert megtudjuk, hogy a kamara-ispán teljes hatalommal jár el a hamisítóval szemben, amit különben az 1342-iki rendelet is meghagy neki; s másodsor, mert meglátjuk belőle azt is, hogy gyakran mily alaptalan támadásoknak voltak kitéve az ispánok. Az oklevél a maga egészében úgy hangzik: „Zothmárnak nevezetett Nikolay és Frichko királyi kamarának grófjai, állitván, hogy Zárazberki László, Istvánnak fia, hamis pénzeket Károly király neve alatt vert volna, ötlet elfogták és elevenen megégették; ennek, mint hiveségtelennek Zárazberki és Syma helységeit Tamás erdélyi vajda és Zuonoky Ispány a királytól felkérte, de a megégettetett Lászlónak özvegye és fia, János, úgy Lászlónak testvérei, Zárazberki Mihály, János és Jakab, István fiai, Tamás beiktatásának ellentmondván, a Zárazberky és Symai jószágnak birtokába nem bocsátották; a törvény előtt azt feleselvén, hogy László testvérök említett kamarás grófok által minden törvényszolgáltatás nélkül igazságtalanul kegyetlen halállal végeztetett ki e világból, aki nem is volt hamis pénzverő,

¹⁾ „... Propter quod volumus et committimus, ut in cunctis civitatibus et locis publicis statim cum suis ponderibus semper habeatur et servetur: ad evitandum, quod mercatores et alij forenses, aut etiam quicumque ex civibus et hospitibus eorum iuxta abusivam eorum consuetudinem et fraudem, graviores denarios ipsius monete camerarum nostrarum praesentis, praeterti, tertij et quarti (anni) non possint eligere, veldiminuere per incisiones . . .“ U. o.

ahhoz szükséges eszközök nem találtattak nála, vagy házánál. hanem csak haragból, mivel egy lovat a kamarás grófoknak eladni nem akart, cimborás társaikkal fegyveres kézzel megfogták és midőn kezeikből kiszabadulván, a szent Domonkos Nempti kolostorába menekült volna, annak is ajtait feltörvén, nevezett Lászlót kihúzták, keserves kinzásokkal faggatván őtet, mineku'ána azokat ki nem állhatta, magát vétkesnek vallá; azért az ő jószága nem is királyi adomány alá való . . .¹⁾ A további rész a beiktatás jogtalanságát igyekszik bizonyítani. De hiába! Mert a beiktatás Tamás, erdélyi vajdával megtörtént.

Ezen adat eléggé igazolja azt a szigorúságot, melylyel a hamisítókka szemben eljárak. Kemény vádak hangzottak el az ispánok ellen, bár azok igazolást nem nyertek. De ép ez az eset igazolja, hogy mily veszélyes volt az ispánok kezébe ily nagy hatalmat adni, melylyel könnyen vissza is élhettek. Egy másik, 1340-ben kelt oklevélben Tamás erdélyi vajda az említett 1. birtokokat Csaholy Jánosnak adományozza. S itt újból el van mondva, hogy jutott a birtokhoz: előbbi birtokosa „in falsa fabricatione et cusione monetarum dicti domini regis publice reprehensus, tamquam falsus cursor et fabricator monetarum regalium regni consuetudine requirente incendio ignis exustus . . .²⁾”, s ezért confiskálta a király birtokait. (Szárzberki és Syma).

Hamis pénz alatt nemcsak a szószoros értelemben vett hamis, azaz értéktelen, vagy a rendesnél kisebb értékűt értették, hanem az olyat is, amely valamivel jobb volt a törvényesnél. Az ilyen nem kerülhetett ki a királyi kamarából, csak magánosok kezéből, akik pedig pénzverésre feljogosítva nem voltak s így az általuk készített pénz eo ipso hamis. — Lehetséges volt ily eset is — bár kétségkívül csak a ritkébbak közé tartozott — mert ha valamivel jobb a hamisító denárjai a királynénál, még mindig eleget nyerhet, ha egy denár márkáért (hamis denár márkáért) egy márka ezüstöt kap. De 1342-től kezdve ez is nehéz, mert ekkor az ezüstöt s aranyat csak a királyi kamarában lehet becserélni.

A hamis, valamint a régi, elavult magyar és idegen pénzeket — miként ma is történik, — beváltották; és pedig a kamara, amely megfizette a benne levő nemes ércet. A nyeresége itt abban állott, hogy a beváltandó pénzeknek nemesérc tartalmát fizette meg s ugyanakkor új pénzeit, mint teljesen szinezüstöt bocsátotta forgalomba.

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. IV. v. 418—20 lp.

²⁾ Nagy: Anj. okm. Tár. IV. k. 4. lp. 4 db.

A beváltott pénz az olvasztóba került, ahol a beolvasztás után megadták neki a törvényes finomságot s azután új pénzt készítettek belőle¹⁾. A lefoglalt hamis pénz teljesen a kamara bérlő nyeresége, mert azért nem ad új és jó pénzt.

A pénzverés regale, felségjog, amely csak a királyt illette meg, vagy akit ő ezzel megbiz. Így saját területén a bán, aki a király nevében és az ő pecsétjével ellátva veret pénzt. Királyi felhatalmazás folytán veretnek a kamarabérlők is. Ha kívülök más is készítene pénzt, az hamisítás bűnébe esik s mint ilyen bűnhődik is. E tekintetben nagyon eltér hazánk például Németországtól, ahol az egyházi és világi fejedelmek, sőt még a birodalmi városok is gyakorolják e jogot; még pedig az 1356-iki aranybulla óta törvényesen. Nálunk Károly király csak bérbé adja a kamarát s a pénzverés jogát, de az ellenőrzést szigorúan gyakoroltatja emberei által.

Már 1335-ben tudjuk, hogy az esztergomi érsek és valószínűleg a tárnokmester — megbizottjaik útján — végzik az ellenőrzést. 1342-ben már öt ember: az esztergomi érsek, a tárnokmester egy-egy embere s a vármegyei ispán egy embere és egy szolgabíró, meg valamely káptalan egy embere ellenőrzi a pénzbeváltást. A pénzveréshez szükséges eszközök két szekrényben helyeztetek el, melyeket az érsek, a tárnokmester és a kamarás-mester — hármas — pecsétjével pecsételtek le és csakis az érsek és a tárnokmester embereinek jelenlétében volt szabad a szekrényeket felnyitni és pénzműveleteket végezni. Különösen megköveteli ez utóbbiak jelenlétét akkor, ha ezüstöt olvasztanak²⁾. Ha másképp mer cselekedni a kamara-ispán, mint hamisítót fogják büntetni.

¹⁾ . . . Et quod universos denarios antiquos, aut Viennenses, grossos tam Boemicales, quam Pachienses et alios cuiuscunq; formae existant exceptis solum modo praesentibus denarijs camerae nostrae, perpetuo currere statutis comburere et infundere ac in formam modernorum denariorum nostrorum redigi facere pro multiplicatione eorundem teneantur . . .“ Fejér: idézett helyen.)

²⁾ „Qui quidem denarij nostri integri cambientur per hoc modum: Quod ipse comes camerae, vel sui officiales . . . praesentibus hominibus dominorum archiepiscopi, magistri tavernicorum et comitis parochialis ac uno iudice nobilitum sub testimonij alicuius capituli . . . ipsos denarios ampliandos camere et multiciplandos publice super tabula sua exponere debeat et . . . cambientur . . .“ „ . . . Item ipse comes camerarum nostrarum in civitatibus nostris, ubi monete nostre fabricantur, debet habere duo scrinia; in quorum uno ferramenta formalia sub sigillis hominum domini archiepiscopi et magistri tauernicorum conserventur; in altero vero virgulae pro monetis fusae, absque monetis novis, sub sigillis tribus et clauibus tribus eorundem trium hominum: uidelicet domini archiepiscopi et magistri tauernicorum, ac eiusdem camerarij debent conservari; et semper in praesentia ipsorum hominum . . . aperiantur . . .“ „ . . . Specialiter dum funditur argentum omnes persualiter interesse debeant . . .“ U. o.

Az ellenőrzés tehát valóban szigorú s ez tette lehetővé, hogy hosszú ideig jó pénz forogjon közkézen.

A rendelet szerint minden kamarai alkalmazott felett – legyen bár az szolgáló vagy pénzverő – a kamara-ispán ítélkezik s csak ha ez vonakodnék igazságot tenni, fordulhatnak a tárnokmesterhez¹⁾.

Gyakran találkozunk a pápai számadásokban oly denárokkal, amelyeket a rajta levő kamarajelről vagy veretőjéről neveztek el. Így szólnak lyliati (denarij²⁾); denarij cum aquilis³⁾); banales cruciti⁴⁾); monete Misbani⁵⁾); banales Hereniciani⁶⁾); banales Gurhes dicti⁷⁾); denarij Koronas dicti⁸⁾); . . . etc.-ről. Nevezik arról a helyről is, ahonnan kikerült. Pl. beszélnek de Albis denárijs⁹⁾ stb.

Ezek a nevek nem fajt jelölnek tehát, hanem csak helyi megkülönböztetés jellegével bírnak.

A sulymárka változásai vidékenként.

A középkor a privilegiumok kora. Mindenki oly kiváltságokra, előnyökre vadászik, — legyen bár az illető egyes személyiség vagy városi testület — amely őt a többiektől megkülönbözteti, azok fölé emeli. Gyakran eme törekvés a legcsekélyebb dologban nyilvánul meg, de azért görcsösen ragaszkodnak ahhoz s abból nem engednek.

Egyike eme jelenségeknek az, hogy minden városnak, vidék-

¹⁾ „... Ceterum . . . statuimus ut omnes servientes, officiales, ac monetarios ipse comes camerae nostre — et non alter — debeat iudicare. Et si ipse ex parte suorum iustitiam dare neglexerit, magister taurnicorum nostrorum praedictus iustitiam facere teneatur quibuscumque querulantibus de eisdem . . .“ U o.

²⁾ „... Item Abbertus sacerdos de Benenyk solvit 7 lyliatos et 4 denarios . . .“ ³⁾ „... Item Stephanus sacerdos de Sancta Katherina solvit 4 denarios cum aquilis . . .“

⁴⁾ Item Johannes de Legun solvit 10 banales crucitos et 10 denarios . . .“ ⁵⁾ „... Item dididit domino Johani 3 marchas dicte monete Misbani valentes 6 florenos . . .“ ⁶⁾ „... Item Petrus cantor 51 grossos regales et 7 pensas banalium Herenicianorum solvit . . .“

⁷⁾ Nota quod anno supradicto (1333) dominus Michael abbas Symigiensis in die beati Georgij martyris solvit 15 marchas, marcham quamlibet cum 5 pensis computando, scilicet in parvis Viennensibus et banales Guihes dictos . . .“ Fejérpataky: Mon. Vat. I. S. I. T. 99, 126, 113, 433, 268, 271 lap.

⁸⁾ „... florenus aureus vel pro floreno aureo 160 denarij de nova moneta, vulgo Koronas dicto . . .“ Kaprinay kéziratból id. Salamon: i. m. III. k. 170 lp. i. j.

⁹⁾ „... Item Iwachinus praepositus Sancti Johannis solvit in crastino Ascensionis Domini 4 marchas de parvis Viennensibus, 10 pro grosso et de Albis denarijs, 8 pro grosso computando . . .“ Fejérpataky: Mon. Vat. I. S. I. T. 302. lap.

nek meg volt a maga súlymértéke és számítási márkája, melyet városáról vagy magáról (nemzetségeről) nevezett el, s melyet ország-szerthe e néven ösmertek. Sok esetben két vagy több helynek egy a súlymértéke és számítási márkája, mégis külön-külön nevezik el. A súlyok és számítások, de főleg a súlyok, e sokfélesége mélyen belenyulik az ujkorba is.

Az országos súlymérték a budai, de korántsem egyedüli. De volt használatban sok más is, amelyek azonban többnyire csak helyi jeleggel bírnak. Ép ezért ezeknek használati helyeit lehet körvonalazni; ellenben a budaiét nem. Ami természetes is, hisz azért országos súlymérték.

A budai súlymérték ép úgy eljut a Dunántulra, mint Erdélybe. Így pl. már 1303-ban említi egy oklevél, hogy Erdélyben nagyon is otthonos volt a budai súly¹⁾.

Többféle név alatt jön elő, de azért egy és ugyanaz. Az egyik a „marca Cibiensis“ v. „pondus Transilvaniensis“. Rufinus pápai legatus számadása nyújt módot arra, hogy a szebeni súlyt meghatározhassuk. „ . . . Az összes márka ezüstöknek sulya az erdélyi súly szerint 29 márka, amely 24 márka, meg 3 uncia, meg $\frac{1}{3}$ -ad uncia és $\frac{2}{57}$ uncia a budai súly szerint²⁾. Minthogy a budai súlymárka 8 unciás, lesz az erdélyi súly 209·9831 gr.³⁾. Közelebb áll ez a kölni, mint a budai súlymárkához.

Finályi a szebeni márkát 9·4729 grammal nehezebbnek veszi, vagyis 219·456 grammnak. Ő ugyanis a Szeben környékén talált 7 drb bronz súly alapján számol, amely súlyok szerinte 4·57—4·58 súlyegység többszöröseiből állanak. Már most azon körülményből, hogy ezek igen közel állanak a római solidus törvényes súlyához (4·545 gr.-hoz), továbbá abból, hogy ezek azon helyen találtattak, ahol a régi szebeni pénzverde állott: arra a gondolatra jutott, hogy ezen súlyegység, — melyet 4·572 gr.-nak vett — nem egyéb, mint

¹⁾ 1303-ban kelt oklevél, melyben az erdélyi tized kivetésének és behajtásának módját szabályozzák. A végén azt mondja az oklevél, hogy az említett plébánosok fizetnek: „egy márka finom ezüstöt, a mi súlyunk, t. i. a budai súly szerint . . .“ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T, VII. v. 31—2. lp.

²⁾ „ . . . nec solui fecit nisi tantum 29 (marchas Transilvanienses), quae reductae ad pondus Budense valent 24 marchas et 3 uncias et tertiam partem unius unciae et duas quinquaginta septem partes unius unciae ad dictum pondus Budense, quorum quaelibet valet 4 florenos . . .“ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T II. v. 101—34. lp.

³⁾ (5984 520 gr. + 93·5079 gr. + 10·3898 gr. + 1·0936 gr.): 29 = 209 9831. gr.

a szebeni márka pisetuma, azaz $\frac{1}{48}$ -ad része¹⁾. S így a szebeni márkát 219 456 gr. súlyúnak találja. Bélházy 206·808 gramm-nak veszi²⁾).

Finályi, az ő szebeni márkáját és II. András királynak a szászok részére 1224-ben kiadott szabadság-levelet alapul véve³⁾, kiszámítja a budai márkát s eredmény gyanánt 248·280 grammot nyer⁴⁾.

Ha most az ő budai márkáját vesszük alapul és a fentebb közlött pápai legatusi számadás szerint akarnók meghatározni a szebeni márkát, azt 209·3069 gr.-nak fogjuk találni. Tehát nem annyi, mint amennyit Finályi számított ki. Ép így nem lehet megkapni Salamon szebeni márkáját az ő generális súlymárcájából (248·137 gr.)

Kétféle eshetőséggel állunk szemben. Lehet, hogy az u. n „marca argentea“ nem a budai súlyu márkát jelentette, illetve nem volt egyenlő és későbbi budai súlyu márkával. Bár ez az egybehangzó számítások alapján, amelyek alig 1—2 gr.-nyi eltérést adnak, kétségesnek látszik.

Valószínűbb az, hogy a Finályi felfedezte 4·57—4·58 gr.-nyi súlyegységek nem a szebeni márcának pisetumai.

Minthogy a legatus számadása Károly király uralkodása idejére esik, ez fontosabb, mint az említett szabadság-levél adata, annál is inkább, mert itt világosan meg van mondva, hogy az az összehasonlítás a budai márka alapján történt. Mivel itt súlyok összehasonlításáról van szó oly egyén részéről, akinek nem áll érdekében kedvezni egy félnek sem s mert továbbá az összehasonlítás igen kis tört rész pontossággal történik, s végül mert ép korunkba esik, nagyobb hitellel bír, mint a II. András korából való adat.

Lehet, hogy a szabadság-levélben a király kedvezett az ő szászjainak. Ezt a feltevést, ha meg nem erősíti, de nem zárja ki az a körülmény, hogy a megállapított szebeni súly „nem tér el

1) Finályi : i. m. 17. lp.

2) Bélházy : i. m. 17—18. lp.

3) „ . . . cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam piissime recordationis pater noster Bela ijsdem constituit, uidelicet : quintum dimidium fertonem cibiniensis ponderis cum coloniensi denario in discrepent in statera . . . “ Schoenwisner : i. m. 38. §.

4) Finályi : i. m. 17. lp.

a mérlegen“ a marca argenteától. Azt azonban nem mondja, hogy azzal valóban egyenlő is.

*

Egy másik, szintén Erdélyben előjövő márka, mely azonban nem egyéb, mint a szebeni — a Szászsebes városi suly. Egy 1330-ban kelt, az erdélyi káptalannak járó összeg lefizetéséről szóló megerősítő oklevélben az áll, hogy a plebánosok Miklós hitvalló ünnepe utáni harmadik napon az erdélyi káptalannak fizetnek 52 márka finom ezüstöt budai suly szerint. Ha a budai suly nem volna kéznél, akkor az erdélyi, még pedig a szászsebesi sulyal mérik. Adjanak a sebesi (szászsebesi) márkához 3 olyan latot s az így nyert sulyt budai suly gyanánt tartoznak elfogadni¹⁾. A számítás igen egyszerű, mert világos, hogy 19 szászsebesi lat = 16 budai lattal. A kettő aránya $\frac{16}{19}$, s így a szászsebesi márkasuly 209·983 gr.-nak adódik; ami a legnagyobb pontossággal egyezik a szebeni márka sulyával. Bizonyosága ez annak, hogy egy és ugyanazon suly más elnevezések alatt volt használatban. Van azonban mind a kettőnek egy közös neve s ez a „pondus Transilvaniense“.

Ez az adat megerősíti azt a feltevést is, hogy a Finályi felvette sulyegység nem lehet a szebeni pisetum, mert az ő szebeni márkájának latját (13·716 gr.) 19-szer véve budai sulynak 260·640 gr.-ot kapunk és nem 248·280 gr.-ot, amennyinek t. i. ő a budai márkát veszi. Ellenben 209·983 gr.-nak veszem a $\frac{16}{19}$ -edét az 249·355 gr.-ot budai suly gyanánt.

Azon kevés adat, amely reánk maradt, azt a következtetést engedi meg, hogy Erdélyben összesen 2 sulymérték volt használatban: az egyik a budai suly, a másik a szebeni vagy szászsebesi, közös néven erdélyi suly. Az előbbit inkább akkor használják, amikor nem szászok szerepelnek a fizetési aktusoknál; az utóbbiak azonban speciális szász mértékek.

*

A szászok Magyarországnak nem csak erdélyi részeit lakták,

1) „ . . . LII, marcas fini argenti ponderis Budensis Albae apud Cameram capituli . . . assignabunt et persolvent, semper in statera quatuor marcas levando. Si autem Budensis tunc non haberetur, at quamlibet marcam (uel marcas) in pondere Transilvano et specialiter de Sebus addent tres lotones. quam marcam, uel marcas in aequipollentia additi tribus latonibus pro Budensí pondere tenebitur accipere ab ijsdem . . .“ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 3. v. 473—77 lp.

hanem északon, a Szepességben is voltak nagy telepeik. Ezek a szepesi szászok, akiknek sulya a szepesi sulymárka volt, mely azonban azonos — vagy legalább is közel rokon az erdélyi szász márkákkal.

Az 1332—37-iki pápai legatusi számadásokban fordul elő, hogy 48 garas tesz ki egy szepesi márkát s tiz ily márkát kell fizetni, amely budai sulyban kifejezve 8 márka és 32 garas¹⁾.

E szerint 10 szepesi márka sulya = 8 budai márka és 32 garas sulyával; összesen 2119·51648 gr. Ennek $\frac{1}{10}$ -ed része 211·951648 gr. Alig 2 gr. eltérést mutat az eredménytől. De ez is eltüntethető, ha feltesszük, hogy a 32 garasnak szinsulyát vesszük s ezt adjuk a budai márkasuly 8-szorosához; ez esetben a szepesi sulynak 209.874 gr.-ot kapunk. Bár ez csak hypothesis, mégis mellette szól egy másik meghatározása ugyanennek a sulynak, mely ismét kissé nagyobb eredményt ad. Azonban ugy ez, mint a következő adat csak általános összehasonlítást ad.

1286 ból maradt fent az az oklevél, amely azt mondja, hogy 7 ily (szepesi) márka egyenlő 6 esztergomi márkával²⁾, amely viszont nem volt egyéb, mint a budai márka. Az oklevélben ugyan nem a márka van összehasonlítva, hanem a pondus, ami egyre megy, mert a márkában mindig 48 pondus van. A két márka tehát 6 : 7-hez viszony szerint alkalmazkodik egymáshoz. S így a szepesi márka 213733 gr. sulyu lesz.

Ezek az eltérések mutatják azt, hogy itt egy esetben sem történt oly pontos meghatározás, mint a szebeni sulynál. Feltehető, hogy a szepesi szászok mértéke teljesen azonos volt az erdélyi szászokéval. Legalább is a nagy hasonlatosság erre utal és csak a tört részekig nem menő osztás miatt van ezen eltérés.

Az egyezése az eddigi sulyoknak — eltekintve a budaitól — egy közös eredetre vallanak, mely alighanem a Rajna mentén keresendő.

*

¹⁾ „Item frater abbas Theodoricus soluit pro abbate de Sips, ordinis Sistricensis X marchas, non est paccatus et XLVIII. grossi faciunt unam marcham Sipsiensem, ad numerum Budensem faciunt VII. marchas et XXXII. grossos.“ Idézi Bélházy : i. m. 19—20. lp.

²⁾ „Item de octo marcis, quas dicunt prepositum de terragio recepisse lite pendente et prepositus confitetur septem illius ponderis (Sypsiensis), quae faciunt sex istius ponderis (Strigoniensis), quod fatetur se quibusdam ex Canonicis portionem dedisse, et quibusdam non, de ipsis sex marcis Strigoniensis ponderis unicuique Canonicorum assignet porcionem . . .“ Mon. Eccl. Strig. II. T. 211 Pag. idézi Bélházy : i. m. 19. lp.

Az eddigi meghatározások igen könnyűek s főleg biztos alapon épülők voltak, mert egy ismert súlyal volt az ismeretlen egybevetve. De további adatok hiányzanak — egy-két kivétellel — arra, hogy a többi, az országban szélteben-hosszában előforduló súlyokat valóban súlyok alapján hasonlíthassuk össze. Némi fentartással azonban legtöbbször meghatározható a számítási márká segélyével. Erre feljogosít ép a szepesi márká. Ott 7 szepesi pondus egyenlő volt 6 budai, illetve esztergomi pondussal. Annak számítási márkája 48 garas, emezeké 56 garas. Akár a súlyt, akár a pénzeket véve, a $\frac{6}{7}$ -es arányhoz jutunk. Különben is a számlálási márkának mindig valamelyes súly is felelt meg. Csak az nem bizonyos, hogy a számlálási márkában foglaltató pénzdarabok összes sulya valóban egyenlő-e az illető suly márkával. Erre a kétkedésre ép a budai suly- és számlálási márká ad okot. A budai számolási márká 56 garas; de ezeknek nyerssulya összesen kisebb a suly márkánál, mert az 64 ily garas teljes sulyával egyenlő. Mégis ezt egybevetve a szepesi 48 garasos számítási és a budai suly márkával elég pontos eredményt adott.

Ily esetekben meg kell elégedni a közelítő pontossággal is.

A dunántúli vidék északi részén nevezetes a székesfehérvári suly és márká, a „marca Alba-Regalis“.

Az eddigiéknél jóval kisebb, sőt a legkisebbek közé tartozik.

Az 1332—37-iki lajstromok szólanak erről is, még pedig olyképp, hogy a budaihoz való viszonyát is megadják.

Cotardus székesfehérvári prépost fizetett 15 márkát, márkáját 40 garasával számítva, Ez budai sulyba átszámítva $10\frac{1}{2}$ márkát és 12 garast tesz ki¹⁾. A számítás helyes, mert mind a két esetben 600 garast nyerünk. A két márká tehát ugy aránylik egymáshoz, mint 5 : 7-hez; s ugy a székesfehérvári márká 178:111 gr. sulyu és elvéve Pestmegyében.

Ezzel a súlyal találkozunk Győrött, Vácott, Hontmegyében, továbbá Baranyában, Boszniában, Várad és Szeged környékén, stb.

A Dunántul, főleg annak déli részén, Pécs és környékén, a pécsi márká, „marca Quinque ecclesiensis“ szerepel. Ez szintén 48

¹⁾ Item Domicus Cotarcus (Tatamerius) prepositus de Alba-Regali soluit ratione sue praeositure 15 marcas; marcam computando ad 40 grossos et faciunt ad numerum Budensem $10\frac{1}{2}$ marcas et 12 grossos . . .“ Fejérpataky: Mon. Vat. I. S. I. T. 217—8. lp.

garasos márka s így nem egyéb, mint a szepesi márka. A súly azonos, csak a neve más. Ezt az azonosságot kétféleképpen is lehet bizonyítani: s az eredmény egy.

Az 1332–7-iki számadásban olvassuk: „a pécsi diocesisben felvett márkák összege 4 garas híján 664 pécsi márka, ami budai számítás szerint 12 garassal kevesebb 569 márkánál. A budai márka pedig 56 garast ér . . . ; a pécsi pedig 48-at¹⁾, Rufinus pedig számadásaiban azt mondja, hogy a pécsi márka 240 bán denárral egyenlő 3 aranyforint értékben²⁾).

Mindkét esetben a $\frac{6}{7}$ -ed arányhoz jutunk, mert az 56 garasos budai márka $3\frac{1}{2}$ ar. frt értékben jár, ami ugyancsak a fenti számadás-könyvből világlik ki. Természetes, hogy a sulya az, ami a többi 48 garasos márkáé, vagyis 213·733 gr.

*

A pápai legatusok számadásai több ízben említik meg a szerémi márkát, amely azonban nem egyéb, mint a 48 garasos márka. Az 1338–42 iki legatusi számadások említik, hogy 8 pondus = 8 garassal³⁾).

Az eddigi meghatározások még nagyobb megerősítést nyernekn abban, hogy a pénzek súlylyal hasonlítatnak össze. Vagyis, hogy az a 48 garas ép egyenlő 48 pondussal. A budai sulymárka 56 ily szerémi vagy pécsi, etc. pondussal egyenlő.

A 48 garasos márka még számos helyen fordul elő, így; Somogyban, Gömörben, Veszprémben, Bácsban stb.

De ezeken a helyeken nem az egyedüli márkafajok ezek, hanem találkozunk egyéb márkákkal is.

*

Ausztriával határos, ahhoz közel eső helyeken, pl. Pozsony, Sopron, N.-Szombat, sőt még Besztercebányán is, mint súlyegység a libra, v. talentum szerepel. Ezt 6 pensával számítják, amely ép

¹⁾ Diocesis Quinque eccl. „ . . . ascendit sumpma de praedicto libro in toto 664 marchas, minus 4 grossis ad numerum Quinque ecclesiensem . . . ad Budensem autem computando faciunt 569 marchas, minus 12 grossis . . . , et marcae Quinque eccl. faciunt 48 grossos . . . “ U. o. 316. lp.

²⁾ „ . . . Item pro fructus archidiaconatus dictae Quinque eccl., quia semel uacauit, cuius fructus ascendebant 12 marcis banalibus, 240 banalibus pro marcha qualibet computando, quorum quaelibet ualet 3 florenos auri . . . “ Fejér: Cod. Dipl. VIII. T. 2. v. 101–34. lp.

³⁾ „Item plebanus Sancti Michaelis de Udus soluit 8 pondera pro tota decima, quae faciunt 8 grossos, 7 banales pro grosso (pondere) computando . . . “ Fejérpatak: Mon. Vat. I. S. I. T. 412. lp.

fele a nagy bécsi márkának; s így az körülbelül 140 263 gr.-ra tehető¹⁾.

Ezek azon márkafajok, amelyekről az okleveles adatok megemlékeznek. Találkozunk még az 50 garasos márkával és pedig főleg a lengyel részekkel határos területeken²⁾ s részben keleten is.

A márkák ilyenmü elosztásában a kereskedelem behatása felismerhetetlen. De a súlyok és számítás sokfélesége mellett mint az egységesség jelképe lép fel a budai márka.

*

A márkánál nagyobb súlyegység is volt, amelylyel már nagy tömeget, pl. egy megrakott szekér súlyát mérték meg, s ez a mázsa, a „Masa“. Leggyakrabban akkor találkozunk velök, mikor a király egyeseknek vámszedési jogot adományoz és ezek nagyságát is megállapítja³⁾. A „Masa“ 220 sulymárkát nyomott⁴⁾.

A márkánál nagyobb vagy kisebb súlyok meghatározása annak sokszorosa, illetve tört részei szerint történik, mely utóbbiaknak külön neveik vannak.

A XIV. sz. pénzeinek értéke.

A régi pénznek vizsgálata — helyesebben szólva — érték-meghatározása két szempontból kell, hogy történjék.

Meg kell határozni először azt, hogy a pénz maga, mint pénz — azaz nemes érc tartalma — mekkora értéket képvisel.

A valódi érték az, amelyen egy bizonyos mennyiségű és minőségű árut lehetett vásárolni. Az előbbi a pénz évértéke, az utóbbi a vásárló képessége.

A vásárló képesség megállapítása is csak viszonylagosan történhetik, amennyiben t. i. egybe kell vetni azzal a mai pénz-

¹⁾ 1353-ban a pozsonyi káptalan előtt Nagymártoni Lőrinc fia, Miklós, Ujfalu, Biolch és Pél, esztergomi és Nagykesző, komáromi birtokai felelősségét Csornai Lőrinc fiainak zálogba adja 700 libra széles bécsiért, mely libra v. talentom 6 pensával számítandó. (Nagy Anj. Okm. Tár VI. k. 45 lap).

²⁾ Dioc. Agriensis: „Item custos de redditibus primi anni capelle sue soluit 7 marcas cum 20 (L) grossis marcam computando, et 60 grossos redditibus custodie.“ Fejérpataky: Mon. Vat. I. S. I. T. 341. lap

³⁾ A Cod. Dipl. VIII. és IX. Tomusában több adat van erre.

⁴⁾ „... Item de una Masa cere, que continet 220 marcas in pondere...“ Esztergom város részére IV. László által megerősített és a tributum fori-t szabályozó privilegiumból. Knauz: Mon. Strig. II. T. 38—40 lap.

összeggel, amelyért ma ugyanazon árut megvehetni. Ez az érték az illető áruk kínálatától, illetve keresletétől függ. Így a pénznek majd nagyobb, majd kisebb értékét nyerjük úgy, hogy az egyes értékek közepe fogja megadni a tényleges vásárló képességét a pénznek.

Hogy ez mekkora ingadozásoknak van kitéve még rövid időközön belül is, arra meggyőző példát nyújt a mai állapot egybevetve pl. a 20 év előttiekkel. Hát még akkor, ha a 700 év előtti viszonyokkal kell kapcsolatba hozni!

Általában a pénz nagy időközökön belül olcsóbb, az áru pedig drágább lesz.

Ebben benne foglaltatik az is, hogy a XIV. sz. pénzei sokkal nagyobb értéket képviseltek, mint a hasonló maiak.

Első sorban azt kell eldönteni, mi volt a XIV. sz.-i. pénzeknek belértéke külön-külön? ¹⁾ Egy gramm arany ma 3·278 k.-ba kerül. (Ma alatt az 1904-i állapotok értendők.)

A florenci arany forint és a magyar arany forint, amaz 1330-ig, emez létezése pillanatától kezdve az egész XIV. sz.-on át 3·528 gr. aranyat tartalmazott. A mai értéke tehát 11·564 Kr. Látnivaló, hogy igen közel áll a mai körmöci aranyhoz. Mig a régi, 1330 előtt florenci arany, melyben a szintartalom 3·6 gr. volt, 11·8 K.-t ért. Ez a belértéke a frtnak az egész Anjou-korban át állandó.

Az ezüst pénzek értékének meghatározására két mód van.

Jelezni kell előre is, hogy nagyon is eltérő eredményekre vezetnek.

Az egyik mód az, hogy a mai ezüst értékkel vetjük egybe a régi pénzek szintartalmát. A másik az, hogy az arany értékkel számolunk. A második esetben jóval nagyobb értéket nyerünk; aminek az az oka, hogy a XVIII. sz. első felében az ezüst értéke teljesen aláhanyatlott úgy, hogy ma az arany mellett szinte értéktelenné lett. Ép ezért az utóbbi mód nagyon is kétséges eredményhez vezet. Az összehasonlítás kedvéért álljon itt mind a kettő.

Az ezüst 1 grammja 1904-ben 9·7 fillérben kelt el. 1323-ban a denárok finom sulya 1·090928 gr. s így ez mai ezüst értékben 10·58 fl-t ér. Nagyobb értéket ad arany alapján való számolás. Az ar.-frt ekkor 50 denárral egyenlő, ez pedig 11·564 K-t ér ma. Az $\frac{1}{50}$ -ed része adja 1 denár értékét, amely 23·13 fillér arany értékben.

És ily eltérés tapasztalható a későbbi pénzeknél is. 1335-ben

¹⁾ Az itt előforduló statisztikai adatok a „Magy. Kir. Statisztikai Hivatal” 1905 évkönyvéből valók amely kötet az 1904 évi adatokat tartalmazza

a denár szinsulya 0·44526 gr. Ma 4·21 fl. ér ezüstben. Ez tehát méltán megérdemellé a többiek mellett a kis denár elnevezést, mert még arany értékben is 11·56 fl.-t adnának érte ma.

1338-ban 0·51949 gr. ezüst tartalom mellett 5·039 fl.-ban jár ezüst érték szerint, míg arany értékben 14·45 flt ér.

1339—42-ben az ezüstérték szerinti becslés ugyan oda vezet, mint 1338-ban volt, ami természetes is, mert a szinsuly változatlan. Ellenben az aranyérték szerint más, kisebb lett a becse, mert most nem 80 dénár jár a forintért, mint 1338-ban, hanem 90; s így már csak 12·85 flt ér régi arany-frt értékben.

1344—5-ben s valószínűleg 1351-ig változatlanul a denár szinsulya 0·48893 gr. Mai 4·74 fl.-rel ezüstértékben, vagyis 13·76 fl.-rel régi aranyforint értékben volt egyenlő.

A féldenárok és obolusok az egykoru egész denárok fele értékben jártak.

Átlag a XIV. sz. i. denár értéke 6 fl. ezüst értékben és 15·15 fl. régi arany-frt értékben.

Teljesen azonos módon adódnak a garasértékek is. Mindössze egy lényeges különbség van s ez az, hogy míg az ezüst érték alapján való számolás mindvégig ugyanazon eredményhez juttat, ami természetes is, minthogy a finomsága állandó, addig csak az arany szerinti becslése változik.

A garas János cseh király alatt 3·24680 gr. szinezüstöt tartalmazott s így ezüstben 31·494 fl.-t ért. Ez áll a későbbi magyar garasokra is.

Az 1323-iki rendelet szerint 3 uj magyar denár egyenlő 1 garassal és 200 ily denár a szinezüst márkával, vagyis 66·66 garassal. Egy aranyforint tehát 16·66 garassal. Minthogy a törteket nem számolták, vehetjük 16 garasnak az aranyforintot annál is inkább, mert a legátusi számadások szerint a finom márkát 64 garasával s így a forintot 16 garasával számítják.

Egy garas ennélfogva 72·725 fl.-t ért régi aranyfrt értékben.

A hivatalos becslés az aranyforintot nem veszi állandóan 16 garasnak.

1335-ben 7 denár ér egy garast és 100 ily denár egy aranyforintot. Az aranyforintra ekkép 14·3, illetve 14 garas esik. Most a garas 82·6 mai fillérrel egyenlő a régi aranyérték szerint.

1338-ban a forint 80 denár és 6 denár egy garas; a garas is becsesebb most, amennyibe az 88·95 fillérrel egyenértékű régi aranyban.

1339—42-ben már 15 garas jár az aranyftrért, de ugyancsak 6 denár a garasért. Ma 72·28 fl.-t adnának érte régi aranyforint értéke szerint.

1344-ben, sőt 1351-ig 6 denár egyenlő egy garassal és 84 denár jár a forintért vagy pedig 14 garas. Régi arányban ma 82·6 fl.-t érne.

Ezek az adatok mutatják, hogy még a legkisebb pénz; az obolus is, ami fillérjeinknél legalább is kétszerte nagyobb belértékűek voltak. Ha most még hozzávesszük, hogy az ezenkori pénzek vásárlóképessége a mai jóval felülmulta, úgy a XIV. sz. legkisebb pénzét is a mainál sokkal értékesebbnek fogjuk találni. S minthogy az obolusnál kisebb pénz (1338-ig a denárnál kisebb pénz) nem volt, a vásárlás alkalmával nehézség könnyen merülhet fel.

És talán ép ezen okra vezethető vissza a pénz erőszakos megcsonkítása, legalább is a jóhiszemű megcsonkítás. De részben magyarázatát adja annak is, hogy a denár értéke lassan bár, de folytonosan hanyatlik s a XIV. sz. 70-es éveiben oda jut, ahol 1335-ben volt, t. i. hogy 100 dénárt számitanak az aranyforintra.

Az aranymárka ma 817 386 K.-t érne. Az ezüstmárka 24·19 K.-t ezüst értékben és 46·256 K.-t a régi aranyforintok értékében, minthogy ezt állandóan 4 aranyforintban becsülik.

A XIV. sz. pénzeinek vásárlóképessége.

Még egy igen érdekes kérdés vár megoldásra. Mily vásárlóképességgel bírt egy XIV. sz.-beli pénz a maihoz képest. Más szóval: hányszor több vagy kevesebb ugyanazon minőségű árut lehetett ugyanazon pénzen venni akkor, mint ma?

A kérdés megoldása nehéz, még pedig két okból.

Először, mert a XIV. sz.-ből részletes jegyzékek nincsenek, kivéve a Fejérpataky László egyet. tanár ur által kiadott városi számadás könyveket, amelyek azonban a XIV. sz. végéről a IV. századnak kb. a végéig terjednek. Ugy szólván kiesnek korunkból.

A másik baj az, hogy az áruk értékének és mértékének meghatározása még eddig bizonytalan. — Például szó van Besztercebánya számadás könyvében malacról, amely 1 fertőért. Ismeretlen, hogy mily márkának fertője értendő itt? Apró pénz vagy szinezüst márka? De ez csak a kisebbik baj, mert igaz ugyan,

hogy tetemes különbség áll elő, ha pld. az 1338-iki apró pénz-márkát egyeztetni akarnók az ezüst márkával, de ez kiküszöbölhető, ha mind a két esetben a régi arany-forint értékje alapján számolunk, mely esetben igen pontosan összevágó eredményt nyerünk. Sokkal nagyobb baj az, hogy ritkán van csak megmondva, hogy milyen márkában (budai, erdélyi . . . stb.) történik a fizetés.

Még rosszabb a helyzet a súlyokkal. Az áruknál más súlyt használtak, mint a pénzverésnél, mely még az áruk minősége szerint is változott. A súlymérték a libra.

Hasonlóképp áll a dolog az ürmértékkel is. Az ürmérték a „muth“ és „meczen“; ez utóbbi az előbbinek $\frac{1}{30}$ -ada.¹⁾ Nagyobb volt a cubulus, (kőből) mely kb. 1 métermázsa.²⁾

Vitás kérdés, hogy mekkora a muth? Salamon a véka egy nemének tartja és 80'316 kgr.-nak veszi.³⁾ Zsigmond király egyik törvényében a vékát egyenesen cubulusnak nevezi⁴⁾. Ezzel szemben Acsády a vékát a cubulus $\frac{1}{4}$ -ének veszi⁵⁾. Igaz, hogy a XVI.—XVII. sz.-ban, de az említett törvény is csak a XV. sz.-ból való. — Ehhez járul az is, hogy az ürmértékek is csak localis jellegűek.

Mégis van egy körülmény, amely megkönnyíti legalább is az az átlagos számítást, s ez az: hogy itt nincs szükség oly nagy pontosságra, mint volt az a pénzverési súlyoknál. 2—3 denár súlynál nagyobb remedium is megbocsátható. A végletekig menő pontosságra itt nincs szükség, mert akkor sem éltek ezzel.

Álljon itt néhány adat, amelynek segítségével e feladat megoldható lesz!

4 ökör 4 márka; 2 ökör 2 márka; 1 ökör $1\frac{1}{4}$ márka, darabja átlag 1'036 márka. Minthogy nincs megmondva, hogy mily márkáról van szó, a szinezüst márkát, még pedig aranyérték alapján számított értékét vesszük. Így lesz a hiba a legkisebb. (Az eljárás a többi példában is ugyanez lesz.)

Egy ökör eszerint 46—47 K. Mig az 1904-iki állatvásári forgalomkimutatás szerint ekkor átlag 480—90 K.-ba került. A XIV. sz.-ban tehát, az ökröt véve alapul, a pénz vásárlóképessége a mainál 10-szer volt nagyobb.

¹⁾ Salamon: i. m. III. K. 193. lp.

²⁾ Acsády Ignác cikke a Nemzetgazd. Szemle 1888. évf. 260. lp.

³⁾ Salamon: i. m. III. K. 194 lp.

⁴⁾ U. o. 193. lap.

⁵⁾ Acsádi Ignác: lásd a 2. jegyzt. (254. lp.)

Pozsonyban egy borjut 110 denárért adtak el. Pozsonyban a bécsi denár járta, mely meglehetősen állandó pénz volt és finomság tekintetében az 1338-iki magyar denárral azonos. Mai pénzben ez 15·90 K. t tesz ki, mig ma ennek 57·5—58 K átlagos ára van. Körülbelül 3·6-szer drágább.

1 malac 1 fertó; 28 malac 10 márká; átlagár 10·61 K, mig ma 42 K ez. Közel a 4-szerese.

Egy 1357-ből való adat szerint 1 mázsa viasz 20 frisaticus vagy négy pondus, azaz 3·538 k.; egy klgr. tehát 6·6 fl.; mig ma kb. 33 fl. Tehát 5·5-szer drágább.

5 ló 60 márká; 1 ló 4 márká; 2 ló 10 márká, 1 ló 10 márká; 1 ló 6 márká; 1 ló 20 márká; 1 ló 4 márká; 1 ló 6 márká; 1 ló 20 márká; 23 nemes ló 300 márká; 3 ló 10 márká; 1 ló 4 márká; 1 ló 2 márká; 1 ló 1·5 márká stb. Itt különböző nemű és minőségű lovak szerepelnek, melyek azonban — a ménesbeli lovakat kivéve — külön jelezve nincsenek. Erre vezethető vissza az a nagy eltérés és különbség, mely itt látható. Egy ló átlag 10·693 márkát, azaz 449·96 k.-t ér. Mig ma szintén vegyesen véve, átlag csak 910 K.-tért. De sokkal valószínűbb értéket kapunk, ha a méneslovakat, mint felette értékeseket külön vesszük. Ez esetben a nem ménesbeliek átlag 8·11 márká vagyis 340 k. értékűek. Mig ma a vegyes fajú lovak kb. 900—1000 k.-t érnek. Középtérkében mintegy a 3-szorosa a réginek. Ezen számadatból az az érdekes dolog is kitűnik, hogy a ló a magyar ember szemében mindig igen nagy értékű volt s a lóval való foglalkozás a nemeshez illő dolog, mert szegény ember ily drága jószágot nem tarthatott.

Az apróházi szárnyasokra Pozsony város számadás könyve őrzött meg sok becses adatot. Összegezve a felsorolt adatokat: 173 fiatal szárnyas 857 denár, öreg szárnyas 162 db 1581 denár értékű. Ezek vegyesen 2438 denárt, vagy 352·29 K.-t értek. Egynek az ára 100—105 fl.; mig ma 200—230 fillérért is elkelnék. Azaz kétszeres áron.

Végül van még egy adat.

Besztercebánya számadás könyvében a zab ára a következő: 20 cubulus zab á 28 garas, összesen 360 denár s 6 cub. zab á 18 garas. 1 cubulus zab 18 garas. Átlag 20 garasba került a zab cubulusa. — Ugyanezen könyv más helye azt mondja: 5 muth 17 meczen zab (á 5 denár); 4 muth 6 meczen, á 6 denár; 5 muth 17 meczen á 5 denár, . . . stb.

Először is az a kérdés, mekkora a muth? Az összehasonlításból kitetszik, hogy kisebb a cubulusnál, mert oly nagy eltérés mint 5 denár és 18 garas, v. ép 28 garas közt van, egy és ugyanazon helyen és közel egy időben még sem lehetséges.

Ha egy cubulus zabra átlag 20 garast számítunk, a garasia meg 6 denárt, mint azt a törvény és szokás előírta, akkor a muth a cubulusnak ép $\frac{1}{24}$ -ede lesz¹⁾, míg a mecen a muthnak $\frac{1}{30}$ -ada. A cubulust 100 kl.-nak véve, egy cubulos zab 568·8 fl., egy kiló tehát 5·69 fl. — A második adat szerint a muth 4 kl. ($100:24=4$.) s a mecen, ennek $\frac{1}{30}$ -ada lévén $\frac{2}{15}$ kl. 1 muth vagyis 4 kl. zab eszerint 22·76 fl, kilója tehát 5·69 fl. (Átlagos ár.) 5·69 fl. volt 1 kl. zab ára a XIV. sz.-ban, míg ma 13—14 fl., vagyis 2·5-szer drágább.

Látnivaló ezekből, hogy különféle áruk szerint változott a pénz értéke, illetve vásárlóképesége.

Ha véglegesen meg akarjuk állapítani a pénz vásárlóképeségét, vegyük az összes eddigi közepesek újabb közepesét, mert ez fog a legközelebb állani az igazsághoz. A végeredmény az, hogy a vásárlóképeség a mainál 4·5-szer nagyobb. Mennyit érne akkor ma egy XIV. sz.-beli finom ezüst márka?

Akinek egy márka finom ezüstje volt, azaz 4 ar- frtja, annak vagyona mai érték szerint 46·256 K. Tekintve azonban azt, hogy ezen pénzen a XIV. sz.-ban $4\frac{1}{2}$ -szer annyit vásárolhatna, a vagyona nem 46·256 K., hanem 208·152 K.

A portalis adó.

Károly király a pénzverést és az ezzel járó hasznot bérbeadta egyeseknek, akik azt egy évig bérelhették egy megállapított, de részletekben fizetendő évi összegért. A bérlő rendszerint oly ember, aki erre érdemeket szerzett. A kamara-bérlés kitüntetés-számba ment, mint azt ép az 1342-iki rendelet bevezető sorai igazolják. A kamara-ispán a következő évre is kibérelhette a kamarát. A bérlés január elsejétől a következő év január elsejéig tartott. Ez volt egyuttal azon nap, amikor tartozásairól a kamara-ispán elszámolni volt köteles; még pedig személyesen a királynak.²⁾

¹⁾ 20 garas á 6 denár = 120 denár; ez egy köből zab ára. Míg egy muthé 5 denár. Tehát $120:5=24$ muth = 1 köből

²⁾ „... Item comites camerarum nostrarum, qui anno sequenti cameras nostras conducere voluerint, in die Strenarum venturo, de predictis debitis ipsorum rationem nobis personaliter reddendo, conducant...“ Fejér. Cod. Dipl. id. hely.

Az érsek és a tárnokmester emberei csak (possessionatus) birtokos emberek lehettek, akik vagyoni felelősséggel tartoztak uraik s megbizói(knak¹).

N. Lajos király korából fentmaradt rendelet szintén azt látszik mutatni, hogy ő is bérbeadta a kamarát arra méltó egyéneknek.

Az 1342-iki rendelet legfontosabb része az, amelyben a király az 1339 óta forgalomban levő és az ujonnan vert pénzeknek örök érvényességet és teljes értékű forgalmat akar biztosítani. Ezzel megszűnik most a pénzbeváltás, de ujakat folyton veretnek. Hol marad ekkor a kamara, amelyért pedig a bérlő oly nagy bérösszeget fizet? Hol a beváltási nyereség?

Ezek kárpótlására hozza be Károly király a portalis adót, amelyet fizetnek minden oly kapu után, amelyen szénával v. szalmával megrakott szekér ki és bejárhat; kivéve a király és a királynő s az egyház szolgálit, valamint mások szegődött szolgálit, akikre ezt az említett öt emberből álló ellenőrző bizottság hivatalosan megállapítja; továbbá az egyházakat és városokat, akiknek kiváltság levelük van²).

¹ „ . . . Praeterea ijdem Archiepiscopus et magister Tavernicorum, tales homines in prosequendis negotiorum Camerae transmittant, qui possessiones habeant; et si demerita ipsorum requirent, pendere habeant . . .“ U. o.

² Item quia volumus, ut praesens moneta nostra, tertiae combustionis, amplianda per totum regnum nostrum immutabiliter possit perpetuari et abundare, et ipsi denary camere nostre annorum praeteriti, tertij et quartij una cum eisdem nous (denarijs) pariter debeant discurrere, et acceptari, statuente ordinavimus et committimus: ut in quolibet comitatu de singulis portis, per quos currus cum foeno, vel frugibus oneratus intrare potest et exire sine sub eadem porta, seu curia portam habentes, tres aut quatuor, vel etiam plures existant homines residentes, siue solum unus commoretur in eadem; nec in tantum sit egens et pauper, ut soluendi non habeat facultatem; quod videlicet praenominati quinque homines archiepiscopi et aliorum iuxta ipsorum conscientiam solvere posse cognoverint et commiserint, ac domini terre, seu officiales sibi solutionem facere posse uel non posse, iuramento suo dixerint exceptis seruis et conditionarijs nostrarum regalium et reginalium, ecclesiarum ac aliorum quorumlibet, nec non exercituantibus, seruiantibus dominorum terre, quos iuramento ipsorum exceperint, et ijdem quinque homines, scilicet domini archiepiscopi et aliorum fore exercituantes inuestigando sciuerint: et etiam exceptis ecclesijs, ciuitatibus, uel alijseuidenti priuilegiatice libertate fullis, facta dicationem infra quintum decimum diem 18 denarios praedictae camere nostre, pro lucro camere ipsi comiti camerarum dare et solucre teneantur . . .“ U. o.

A portalis adó 18 denár, melyet a kiadás után 15 napon belül le kell fizetni ¹⁾).

Hogy hány ember lakik a portán, az mellékes, csak földhöz ragadt szegények ne legyenek. Ennek lelkiismeretes eldöntése szintén a fentemlített bizottság feladata ²⁾).

A portalis adó lefizetéséről minden nemesnek, még ha több faluja is van, nyugtát kell kérnie, amelyet 1 garasért a kamara ispán állít ki ³⁾. Ha pedig valahol kapu nem volna, az olyan helyeken a lakók ugyanazon idő alatt s ugy, mint máskor, de a nevezett öt ember intézkedése és lelkiismeretes rendelése szerint kötelesek az említett kamara nyereséget lefizetni ⁴⁾. Az ilyen helyeken külön-külön állapítják meg a fizetendő összeg nagyságát.

A kamara-ispánságban levő és a kamara-ispán joghatósága alá tartozó városok kötelesek a pénzből bizonyos összeget szinezüstön beváltani; vagy ha ezt nem akarják, akkor csak ezen összeg vegyületét adják meg. Más szavakkal: minden rájuk kirótt márka után 4–4 pensát fizetnek. Így pl. Trencsén városa 10 márkát, N.-Szombat 100 márkát, Tapolchán 20 márkát köteles szinezüstön beváltani; v. nem kapván új ezüst pénzt, minden rájuk kirótt márka után 4 pensát fizetnek ⁵⁾. Ezek tehát a rendes

¹⁾ Ld. fentebbi jegyzet.

²⁾ Ld. ugyanott.

³⁾ „... Eo etiam declarato: quod quilibet nobilis super solutione lucri camerae pro uno grosso redimere (quittam), licet plures habeat possessiones, teneatur . . .“ U. o.

⁴⁾ „... Tali tamen expressione mediante, quod ubi et in quibus comitatibus, aut regni nostri partibus, porte ex consuetudine non habentur, tum etiam propter defectum lignorum fieri non potuerint, inibi et ipsi tales praedictum lucrum camere secundum quod in alijs temporibus iuxta tamen dispositionem et constientiosam ordinationem praedictorum quinque hominum infra idem tempus soluere tenebuntur . . .“ U. o.

⁵⁾ Ciuitates uero sub comitatu et iurisdictione eorundem comitatum camere existentes iuxta praesentem taxationem nostram et baronum nostrorum, certam summam pecuniae de praedictis monetis camere ampliandis, similiter infra praetactum temporis spatium pro argento cambire uel finationem euidem monete campse in eisdem denarijs camere ampliandis dare et soluere teneantur; uidelicet ciuitas Trenchimensis decem marcas; Item ciuitas de Bach triginta quinque marcas; Item ciu. Borsiensis quindecim marcas; Item ciu. Tyrnouia centum marcas et ciu. Tapolchan viginti marcas modo praedicto cambire teneantur; ita tamen; quod aut ipsi ciuitatenses, receptis ipsis quantitibus pecuniae noue monete camere pro quolibet marca octo pensas in statera ponderanti, unam marcam fini argenti; uel solum nichil recipiendo, combustionem, seu finationem singularum marcarum ipsius monete; uidelicet de singulis marcis, super ipsos impositis, singulas quatuor pensas praedictarum monetarum, quarum octo pense marcam ponderent, dare debeant . . .“

Fejér: Cod. Dipl. U. o.

lucrum camerae kötelesek megfizetni, miután a portális adó alól kiváltságlevelük értelmében mentesek.

Az előbbi és a mostani állapotok közt lényeges különbség van. Mert míg eddig csak az fizette a lucrum camerae, akinek beváltandó aranya, ezüstje v. avult régi pénze volt s így is csak akkor, amikor ezeket beváltotta; és annyiszor, ahányszor beváltás történt (eddig tehát ez szabályozva nem volt) most ellenben ez megszűnik és helyébe rendes és állandó adó lép, melynek nagysága és határideje pontosan meg van határozva s egyszerre kell lefizetni. Fizeti mindenki, aki nem kiváltságos v. nagyon szegény.

Az az eljárás, amelyet az adó behajtása körül előír a király, mutatja megfontoltságát, de egyben igazságosságát is.

Tekintettel arra, hogy a véletlen utjai kiszámíthatatlanok: elrendeli a király, hogyha némelyek a köztereken — melyeket a kamara haszon lefizetése céljából megyénként kijelölnek — a jelenlevők közül, akár a megjelentek sokasága, v. akár bármely más okból, fizetni nem tudnának: 4 egymás után következő napra halasztást nyerjenek anélkül, hogy bírságot v. mai szóval élve, késedelmi kamatot fizetnének¹⁾.

De ha még ezután sem fizetnek, az említett öt ember elmegy abba a faluba, a honnan ezt a kamara nyereségét be nem fizették és — anélkül, hogy a falut pusztítanák v. rabolnának — ott marad mindaddig, míg a kamarahasznót 3 márka bírsággal együtt le nem fizették²⁾.

Érdekes ez azért, mert a király kegyelmet gyakorol a megszorultakkal, de szigorúan bünteti azokat, akik kegyelmével visszaéltek.

Ez humánus intézkedés tényleg!

¹⁾ „ . . . Soluentibus autem in quibuslibet comitatibus unus locus communis et conueniens, pro dicta solutione, deputetur. Et si qui praesentes prae multitudine soluentium, aut aliquo alio impedimento praepediti, die assignato soluere non possent: absque aliquo grauamine, quatuor diebus continuis expectentur, nec infra ipsos quatuor die dies integros, si solutionem fecerint, possint aggrauari . . .“ U. o.

²⁾ „ . . . Hoc expresso: quod ijdem comites camerarum nostrarum ipsum lucrum camerae, ratione cambij signanter impositum . . . exigere tenebuntur . . . conditione tali: quod si facta dicatione in termino assignato lucrum camerae non persoluerit, tunc ijdem quinque homines ad possessionem, de qua ipsum lucrum camerae non est persolutum, accedant, et tam diu moram sibi faciant absque destructione et spoliatione possessionaria in expensa moderata eiusdem possessionis — donec ipsum lucrum camere cum iudicio trium marcarum persolutatur . . .“ U. o.

Ha a nem fizetők a határidő letelte után fizetik ki a kamara hasznát a 3 márka birsággal együtt, de úgy, hogy az exequáló bizottság elé mennek a falu határáig, akkor a bizottságnak a faluba menni nem szabad¹⁾.

Fontos ez azért, mert ahol ily bizottság megjelent, ott a községnek kellett őket eltartani; ami sulyos teher volt. S másodszor az ily fizetések bizony gyakran erőszakoskodásra vezettek; mint ezt több adat igazolja. Különbben erről maga a rendelet is megemlékezik, mondván, ha valaki a kamara-ispánon, v. kíséretén erőszakot követ el, bűnéhez mérten lakoljon²⁾.

Ha a kamara ispánságban levő és az ispán joghatósága alatt álló városok a fizetést elmulasztanák, az azt behajtó bizottság azon városban marad mindaddig, míg az összeg — 12 márka birsággal — kifizetve nem lesz³⁾. De kiköti a király, hogy ott tartózkodásuk alatt a város költségeit kiméjljék. Ami természetes is, mert a város tartotta el őket.

Minthogy a király azt akarja, hogy csak a „domus regalis“-ban lehessen az arany és ezüst finomságát megállapítani, ezeket becserélni és beolvasztani, ezért elrendeli, hogy minden városban a szokásos helyen legyen egy ily királyi ház. Csakhogy ezeket nem szívesen fogadták be a városok, mert kész veszedelmet rejtettek magukban a polgárság békéjének megzavarásával; mint ezt több érdekes adat igazolja.

A rendelet további részei az adó behajtására vonatkoznak. Ezeknek tárgyalása azonban messze elvinne a kitűzött céltől.

A beváltás örölményeire vonatkozólag van két igen érdekes adatunk Lajos király korából, amelyek élénk tanubizonyágot

1) „ . . . Si uero populi, uel domini uillarum non persoluentium lucrum camerae prae-notatum praeterito termino solutionis, dictis hominibus in officio camerae procedentibus cum pecunia debita et iudicio iam ordinato, extra uillam placatum abuiarent, extunc ipsi executores negotiorum camerae in talibus uillis descensum facere nequeant aliqualem . . .“ U. o.

2) „Igitur si comiti camerae, a ut suis sequacibus, ac cum eo procedentibus uiolentiam cuiquam inferrent manifeste, tales secundum qualitatem et quantitatem debiti punientur . . .“ U. o.

3) „ . . . Si que autem ciuitatum negligens fuerit in soluendo, praedicti executores negotiorum camerae in medio talis ciuitatis, tamdiu permanebunt, quousque cum grauamine duodecini marcarum solutionem faciet prae-notatam; in expensa tamen eiusdem ciuitatis moderata, ut superius est expressum . . .“ U. o.

tesznek arról, hogy mily gyűlölettel viseltettek a beváltók személye és munkája iránt; s látjuk azt, hogy a beváltókat megrontóiknak tekintették.

Mind a két adat hiányosan, hely és idő megjelölése nélkül maradt fent. Lajos király rendeletet ad ki a régi pénzek becserélésére. A beváltás azonban gyászosan végződött. Mikor ugyanis megérkezett a kamara-ispán megbízottja, az érsek és a tárnokmester embere a beváltás helyére és kihirdették a piacon a pénz beváltását, s már-már meg is kezdték, akkor megjelent M. N. comes (neve ismeretlen) az egrivölgyből embereivel, különösen sok hospessel és franciával ugyanazon faluból, s a beváltókat fegyverrel megtámadták s súlyosan megsebesítették. Asztalukat, amelyen az új pénz volt, felfordították, a forintokat, garasokat, denárokat, 60 márka értékben a földre szórták¹⁾. Igen jellemző adat arra az elkeseredettségre, amellyel a nép a beváltók iránt viseltetett. Súlyosbitja az esetet az, hogy a zendülésben részt vett a helység comese is. De úgy látszik, hogy az ily eset elég gyakori jelenség volt.

A másik eset még sokkal szomorubb világitásban tünteti fel a beváltások lefolyását.

N. Lajos királyi kamarát akar egy, meg nem nevezett városban felállítani. El is küldi ide kamara-grófját, hogy válasszon ki alkalmas helyet e célra. De az illető város polgársága felir a királyhoz, kérve őt, hogy ne helyezze el az ő városukban a kamarát, mert az mindig viszályt, sőt lázongást okoz. S erre példát is hoznak fel. Károly király uralkodása alatt voltak már zavarok. Egy ily zavargás alkalmával a kamara-grófot és 25 emberét megölték a lakosok. S jóllehet a viszályt a kamara-gróf idézte elő, mégis a király a várost sujtotta 2000 márka birsággal. Hogy ez elő ne fordulhasson, a királyt lelke üdvére kérik, hogy helyezze el másutt a kamarát. — S mit tett a király? Visszair és két dolog közt enged választást: vagy befogadják városukba a királyi kamarát, v. évenként 100 márkát fizetnek *lucrum camerae* fejében a kamara-grófnak. A polgárság feliratában azt az érdekes választ adja — amelyből kirí a keserűség — hogy inkább fizetnek évenként 100 márkát *lucrum camerae* fejében — választva a két rossz közül a kisebbet. Az oklevél végsoraiban azt mondják, hogy aki

1) Fejér. Cod. Dipl. IX. T. VII. v. 480—1 lp.

közülök ezen terhet elbirja, viselje úgy, ahogy tudja; — aki pedig nem, az vándoroljon ki más helyre¹⁾).

E két adat elég világosan beszél. De az utóbbi keserű vád a kamara-grófok ellen, akik a haszon növelése céljából a békés polgárok életét felzaklatták. Érthető, hogy nem az öröm napja volt a beváltás napja.

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl. IX. T. V. v. 641—44. lp.

TARTALOM:

	Lap
Kutfők és kutfői munkák.....	3—4
Bevezetés	5
Általános áttekintés	6—8
A budai márka általánosan	8—10
Néhány fontosabb sulymérték	10—14
A budai márka	14—17
A sulymárka részei	17—18
A magyar denárok A. 1323 rendelet	19—23
„ „ B. 1335 „	23—28
„ „ C. 1338 „	28—31
„ „ D. 1342 „	31—35
„ „ E. 1345 „	35—40
A garas	40—50
Az aranyforint	50—62
Az arany és ezüstről általában. A pénzverés	62—71
A sulymárka változásai vidékenként	71—78
A XIV. sz. pénzeinek értéke.....	78—81
A XIV. sz. pénzeinek vásárló képessége	81—84
A portalis adó.....	84—90
